THE

PRINCESS OF WALES

SARASWATI-BHAVANA TEXTS

No 36

EDITED BY

GOPĪNĀTHA KAVIRĀJA

THE

ANANDA-KANDA-CHAMPŪ

Printed by Jai Krishna Das Gupta

At the Vidya Vilas Press, Gopal Mandir Lane,

Benares City

1931

श्रीमन्मित्रमिश्रविरचिता

आनन्दकन्दचम्पूः

जयपुरराजगुरुकथाभट्टवंशावतंसेन
श्रीनन्दकिशोरशर्मणा साहित्याचार्येण
सभूमिकोपस्कारं सम्पादिता ।

THE

ĀNANDA-KANDA-CHAMPŪ

By

MITRA MIS'RA

With a Foreword by

Principal GOPINATH KAVIRAJ

Edited with Introduction, alphabetical Index etc,

By

Nanda Kishore Sharma Sahityachārya,
Research Scholar, Government Sanskrit Library,
Benares

1931

FORLWORD

The following pages embodv the text of an interesting Champu called Ānanda Kanda, attributed to Mitra Miśra, the accredited author of Viramitrodaya, the famous digest on Indian Law. The work was undertaken for publication, even on insufficient data (there being only a single incorrect manuscript available so far), on the following grounds

(i) Its association with the name of Mitra Misra who is a very familiar figure in the history of Sanskrit Literature, though in a different branch.

(ii) Its ornate diction which, inspite of its apparent blemishes, is certainly a striking feature in the declining age of sanskrit composition

(iii) The interest of the work as a literary production from the standpoint of Vaisnava sectarian culture

A cursory glance will suffice to reveal a number of grammatical and syntactical anomalies which are unpardonable in a modern composition. The theme of the Champu too is not new, being based in a general way on the Joy of the birth and early exploits of S'ri Krṣṇa as depicted in the S'rimad Bhagavata, Section X (Chapters 1–69) And yet the work, even as it is, was considered deserving of publication

The name of the work owes its origin to the fact that it treats of the appearance in time (birth) of the Eternal Principle of Divine Joy as embodied in the *Holy Figure of S'ri Krṣṇa (Cf the text III. 4)* It is not known to what particular Vaisnava sect the

author belonged All that is known is that he was a Sannadhya Brahman of the Pañcha Gauda class and was devoted to Visnu worship

The authors patron Raja Vira Simha Deva of Orchha, reigned from 1605 A D to 1627 A. D and was probably identical with the Bir Singh Deo who is said to have killed Abul Fazl the courtier of the Emperor Akbar It is not known whether Mitra Misra was him self the author of the Champu or it was another poet s composition fathered on him as partly perhaps is the case of the commentary on Yajñavalkya Smrti

The young scholar to whom the work was entrusted for editing was faced with great difficulties but he has spared no pains to make the edition as useful and attractive as possible The edition is based as already observed on a single manuscript of the work belonging to the Sarasvati Bhavana Library Benare The Ms is full of inaccuracies and slips of the pen disfigure it from beginning to end There were occasional lacunae in the text The printing has been carried through much more quickly than was consistent with an artistic work of this nature It is still to be hoped that with all these defects of which the editor is painfully conscious, the book will be found an interesting and pleasant reading and it is expected that sufficient allowance will be made for the shortcomings incidental to a work of this character

Govt Sanskrit College
Benares

GOPINATH KAVIRAJ

॥ श्रीदधिमथ्यै नमः ॥

उपोद्घातः ।

अथेयं प्रस्तूयते बुन्देलखण्डाधिराजवीरसिंहदेवसमाश्रितश्रीमन्मित्रमिश्रविरचिताभिनवाऽऽनन्दकन्दचम्पूर्विपश्चिदपश्चिमाना करकमलेपूपायनीकर्तुम् । संस्कृतसाहित्ये गत्यर्थकाच्चौरादिकाच्चपि धातोरुप्रत्यये विहिते "चम्पयति, चम्पति" इति निष्पन्न(१)श्चम्पूशब्दः काव्ये कदा निरूढ इति विवेके प्रस्तुतेऽग्नि(२)पुराण इममुपलभामहे ।

यथा—

(३)"मिश्रं चम्पुरिति स्यात् प्रकीर्णमिति च द्विधा ।
श्रव्यं चैवाभिनेयं च प्रकीर्णं सकलोक्तिभिः" ॥

[३३६ अध्या० ३८ श्लो०]

काव्यं तावत् त्रिधा, गद्यपद्यमिश्रभेदेभ्यः। तत्र मिश्रं गद्यपद्यमयं काव्यं चम्पूशब्देनोच्यत इत्याशयः ।

ततश्च खिस्ताब्दसप्तमशताब्द्या दण्डिना काव्यादर्शे [१ अ० ३१ श्लो०] "गद्यपद्यमयी काचिच्चम्पूरित्यभिधीयते" इत्यादिना चम्पूशब्दः समादृतः । तथा सूक्ष्मेक्षिकयेदमपि विवेचितं तत्रैव यद् यदि राजस्तुतिर्गद्यपद्यमयी भवेत्तदा तत्र बिरुदशब्दो व्यवहार्यः, इति ।

किं च दण्डिनैव विशेषे प्रतिपादितेऽपि नाटकादावतिव्याप्तिमाशङ्क्य द्वादशशताब्द्या हेमचन्द्राचार्यैः काव्यानुशासने चम्पूलक्षणं

---

(१) चमत्कृत्य पुनाति सहृदयान् विस्मितीकृत्य प्रसादयतीति चम्पूरिति हरिदासभट्टाचार्यः ।

(२) बंगाल एसियाटिकसोसाइटी १९३३ वि. वर्षे राजेन्द्रलालमित्रेण प्रकाशितम् ।

(३) यद्यपि "मिश्रं वपुरिति स्यात्" इति पाठः समुपलभ्यते तथापि सोऽपपाठः । अर्थानुसन्धानशून्यत्वात् ।

परिष्कृतवान् ।

उक्तवांश्च—

"गद्यपद्यमयी साङ्का सोच्छ्वासा चम्पूः" इति ।

यथा नलचम्प्वां कथाविभाजका उच्छ्वासा हरिचरणसरोजपदाङ्किताः समुपलभ्यन्ते । तथाविधोच्छ्वासादियुता गद्यपद्यमयी वाणी चम्पूरित्यत इति चम्पूलक्षणव्यवस्था ।

चम्पूनिर्माणशैलीयं वैदिकोपाख्यानेभ्यः पालीभाषामयजातककथाभ्यः पञ्चतन्त्रहितोपदेशप्रभृतिसंस्कृतकाव्येभ्यश्च समुद्धृत्य रूपान्तरमानीता विदुषां पुरस्तात्प्रस्फुरति ।

तत्र सर्वप्रथमा कतमा चम्पूरिति पर्यालोचने तु दमयन्तीकथापराभिधेया नलचम्पूरस्माकं दृष्टिपथमवतरति । यद्यपि काव्यानुशासने हेमचन्द्रेण चम्पूलक्षणं निर्माय सुबन्धुविरचितवासवदत्तोदाहरणत्वेन निरदिश्यत । तथापि सर्वे आलङ्कारिकास्तां चम्पूतया न मन्वत इति सर्वप्रथमा त्रिविक्रम(१)भट्टविरचिता नलचम्पूरेव मन्तव्या । सोऽयं त्रिविक्रमभट्टो मदालसाचम्पूप्रणेता कुरुण्ड(२)कग्रामस्थदानपत्रलेखको मान्यखेटाधीशराष्ट्रकूटकुलसमुद्भूतश्रीमदिन्द्रराज (तृतीय) महाराजसमाश्रये ९१५ ईशवीयवर्षे समुपस्थित आसीत् ।

किं च—साम्प्रतं बहुसंख्याकाश्चम्प्वः समधिगता इति तासां सर्वासामैतिहासिकपर्यालोचनस्यात्रानवकाशमवलोक्य केवलं पर्यालोचितसमयाः, अपर्यालोचितसमयाश्चेति ता द्विधा विभज्य विदुषां मोदायाधो निर्दिश्यन्ते ।

---

(१) त्रिविक्रमभट्टचरितं विवृतमस्माभिश्चम्पूदन्तनिबन्धे ।

(२) एपिग्राफिया इण्डिका भागे १८ , पृष्ठेषु २६३—२६१ ।

अथ पर्यालोचितसमयाः ।

चम्पूनाम	निर्मातृनाम	समयः	विवरणम्
१-नलचम्पू,	त्रिविक्रमभट्टः,	९१५ ए. डी.,	मुद्रिता [बम्बई]
२-मदालसाचम्पूः,	"	"	, "
३-यशस्तिलकचम्पूः,	सोमदेवसूरिः,	९५९ ए. डी.,	, "
४-जीवन्धरचम्पूः,	हरिचन्द्रः,	१० शताब्दी,	" [तञ्जौर]
५-रामायणचम्पूः,	भोजः,	११ शताब्दी	" [बम्बई]
६-उदयसुन्दरीकथाचम्पूः,	सोड्ढलः,	"	" [बरौदा]
७-चम्पूभारतम्,	अनन्तभट्टः,	१५ शताब्दी,	" [बम्बई]
८-वरदाम्बिकापरिणयचम्पूः,	तिरुमलाम्बा,	१५३० ए. डी.,	(१) [तं०नं०४२२०वा०७अमुद्रिता]
९-वीरभद्रदेवचम्पूः,	पद्मनाभमिश्रः,	१५७६ ए. डी.,	(२) [पिटर्सन १, १०१]
१०-भागवतचम्पूः,	अभिनवकालिदासः,	१६ शताब्दी,	मुद्रिता [बम्बई]

(१) डिस्क्रिप्टिव् कैटोलाग् आफ् दी संस्कृतमनस्क्रिप्ट्स् इन् दी सरस्वतीमहल लाइब्रेरी तंजौर वाल्यूम ७, नम्बर ।

(२) डिटेल्ड रिपोर्ट आफ आपरेसन् इन् सर्च आफ् संस्कृतमनस्क्रिप्ट्स्, वाई प्रोफेसर पिटर्सन् वाल्यूम १ पृ० १०१ ।

११-माधवचम्पू,	चिरञ्जीवभट्टाचार्यः.	१६ शताब्दी,	„ [कलकत्ता १८७२ ई०]
१२-विद्वन्मोदतरङ्गिणीचम्पूः,	„	„	„ [„]
१३-भागवतचम्पू,	राजनाथ	„	[तं० ७ नं० ४ ७० अमुद्रिता]
१४-आनन्दवृन्दावनचम्पू,	कर्णपूर.	„	मुद्रिता [मथुरा]
१५-गोपालचम्पू',	जीवगोस्वामी	„	„ [वृन्दावन १९६१ सं०]
१६-यात्राप्रबन्धचम्पू,	समरपुङ्गवदीक्षित,	„	„ [बम्बई]
१७-आनन्दकन्दचम्पू	„	„	[इन्डि ७ वा. अमुद्रिता]
१८-मन्दारमरन्दचम्पू	कृष्ण	„	मुद्रिता [बम्बई]
१९-वसुचरित्रचम्पूः,	कालहस्ती,	„	[त० ७ न ४१४६ अमुद्रिता]
२०-नृसिंहचम्पू,	सूर्यदैवज्ञ,	१६३६ ए डी.	(१) [इन्डि ७ नं ४०५१ अमुद्रिता]
२१-नीलकण्ठविजयचम्पू,	नीलकण्ठदीक्षित,	१६३७ ए० डी०	मुद्रिता [मद्रास]
२२-त्रिपुरविजयचम्पू	„	„	(२) [तंजौर पृष्ठ १५८]

(१) इन्डिया आफिस् कैटोलाग् वाल्यूम ७, नम्बर ।

(२) बरनलस् तंजौरकैटोलाग १८८० ई०।

२३-कर्णचम्पूः,	कक्काभट्ट,	१६९६ ए. डी.	(१) [घ० नं. १२४३]
२४-विश्वगुणादर्शचम्पूः,	वेङ्कटाध्वरी,	१७ शताब्दी,	मुद्रिता [बम्बई]
२५-हस्तिगिरिचम्पूः,	"	"	
२६-उत्तरचरितचम्पूः,	"	"	मुद्रिता [बम्बई]
२७-यतिराजविजयचम्पूः.	आहोविलः	१७ शताब्दी,	(२) [कु. ४ नं. ३५५१ अमुद्रिता]
२८-केरलाभरणचम्पूः,	रामचन्द्रदीक्षितः,	"	[त. ७ नं. ४०३१]
२९-स्वाहासुधाकरचम्पूः,	नारायणः,	१७ शताब्दी,	मुद्रिता [बम्बई]
३०-त्रिपुरविजयचम्पूः,	नृसिंहामात्यः,	१७ शताब्दी,	[तं; ७ नं. ४०३६]
३१-त्रिपुरविजयचम्पूः,	अतिरात्रयाजी,	"	[तं. ७ नं. ४०३६]
३२-नृसिंहचम्पूः,	केशवभट्टः	"	मुद्रिता [बम्बई]
३३-अनिरुद्धचरितचम्पूः,	देवराजः	१७ शताब्दी,	[सरस्वतीभवन बनारस]
३४-धर्मविजयचम्पूः,	नल्लादीक्षितः,	१७१० ए. डी.	[तं. ७ नं ४२११]
३५-भोंसलवंशावलीचम्पूः,	वेङ्कटेशकविः,	१७११ ए. डी.	[तं ७ नं. ४२४०]

(१) ए. डिस्क्रिप्टिव् कैटोलाग् संस्कृत अन्ड प्राकृत मनस्क्रिप्ट्स इन दी लाइब्रेरी आफ् दी बम्बई ब्राञ्च आफ दी रायल एसियाटिक सोसाइटी वा. १—२ ।

(२) ए ट्राइनीयल् कैटोलाग् आफ मनस्क्रिप्ट्स्, गवर्नमैण्ट संस्कृतलाइब्रेरी मद्रास, कुप्पुस्वामी शास्त्री एम. ए. । ४ वाल्यूम, नम्बर ।

३६-यदुगिरिभूषणचम्पूः,	अप्पलाचार्यः	१८ शताब्दी,	[कु ४ नं ३००१]
३७-हरिश्चन्द्रचरित्रचम्पूः,	गुरुराम ,	१८ शताब्दी,	[कु ३ न २०८३]
३८-शङ्करचेतोविलासचम्पू,	शङ्करमिश्रः,	,,	(१) [ह या ५नं १५७]
३६-गौरीमायूरमाहात्म्यचम्पू,	अप्पादीक्षित,	१७२५ ए डी	[तं ७ नं ४०३५]
४०-चित्रचम्पू,	बाणेश्वरभट्टाचार्य,	१७४४ ए डी,	[इन्डि ७ नं ४०४४]
४१-गङ्गावतरणचम्पूः,	शङ्करदीक्षित	१७८० ए डी	[,, नं. ४०४१]
४२-बालभागवतचम्पूः,	पद्मराजः,	१८०० ई	[(२)भण्डा १ नं ७१]
४३-स्यानन्दूरपूरवर्णनचम्पू,	[रामवर्म कुलशेखर वञ्चिमहाराजः]	१८१३ई	[मुद्रिता—अनन्तशयने]
४४ भागीरथीचम्पूः,	अच्युतशर्मा,	१८१४ ई,	मुद्रिता (बम्बई)
४५-कुमारसंभवचम्पूः,	शरभोजी महाराजः,	१८३२ ई.	[तं ७ नं ४०३०]
४६-रघुनाथविजयचम्पू,	श्रीकृष्णकविः,	१८६५ ई०	मुद्रिता (बम्बई)
४७-शिवविलासचम्पूः,	विरूपाक्ष,	१८ शताब्दी,	[त ७ नं ४१६०]
४८-चोलचम्पू,	,,	,,	[,, नं. ४२१३]
४९-वेङ्कटेशचम्पूः	धर्मराज	,,	[त ७ नं ४१५८]

(१) डिस्क्रिप्टिव् कैटेलाग आफ् संस्कृत मनस्क्रिप्ट्स इन् कलकत्ता संस्कृतकालेज, हृषीकेशशास्त्री वाल्यूम ५, नम्बर।

(२) लिस्ट् आफ संस्कृतमनस्क्रिप्ट्स प्राइवेट लाइब्रेरी इन् दी बम्बई प्रेसीडेन्सी, आफ आर जी भण्डारकर, पार्ट १ नम्बर। सन् १८९३ ।

५०-उत्तरचम्पूः,	भगवन्ताचार्यः,	१८ शताब्दी	[तं. ७ नं. ४०२६]
५१-व्रजमुकुटीविलासः	अलशिङ्गभट्टदीक्षितः,	,,	[कु ४ न. ३२९२]
५२-भैष्मीपरिणयचम्पूः,	रत्नखेटदीक्षितः,	१८ शताब्दी	[मुद्रिता [कलकत्ता]
५३-अभिनवरामायणचम्पूः,	लक्ष्मणदान्तः,	१८७६ ई.	[भण्डा. १ नं ३६) [मुद्रिता]
५४-लक्ष्मीश्वरचम्पूः	रमाबाई,	१८७९ ई	[,, कलकत्ता)
५५-शङ्कराचार्यचम्पूकाव्यम्,	बालगोदावरी,	वर्त्तमान.	मुद्रितम् [बम्बई]
५६-वेङ्कुलानन्दिन्दरम्,	भगवच्चन्द्रविशारदः,	,,	,, (कलकत्ता)
५७-प्रदोषमहात्म्यम्,	प्रभाकरतालमणः	,,	,, [त्रिचूरम्)
५८-पुरुदेवचम्पूः (जैनचम्पूः)	जिनदासशास्त्री		बम्बई मुद्रिता

१२-काव्यकलापचम्पूः,	महानन्दधीरः	(१) [मित्र. २ वा. ९३१]
७ १३-काशिकातिलकं,	नीलकण्ठभट्टः	[कुप्पु. ३ वा. २०११ (a)]
१४-कुमारभार्गवीयचम्पूः,	भानुदत्तः	[इन्डिया ४०४०]
१५-कुमारविजयचम्पूः,	भास्करयज्वा	[कुप्पु. ४ वा. ३९१९ (f)]
१६-कुमाराभ्युदयचम्पूः,	अज्ञातनामा,	[„ ३ वा. २५०१ (B)]
१७-कुमारोदयचम्पूः,	„	[„ ४ वा. ३९६४ (B)]
१८-कुवलयाश्वविलासः,	त्रिविक्रमः,	[वम्बईमुद्रितः]
१९-कृष्णकीर्तिः,	चिन्तामणिः	[वीकानेर ५४२]
२०-कृष्णराजचम्पूः,	कृष्णशास्त्री,	[Rice २४८]
२१-कृष्णविजयचम्पूः,	वीरेश्वरः,	[कुप्पु. २ वा. १६०४ (c)]
२२-गङ्गावंशानुचरितचम्पूः,	वासुदेवरथसोमयाजीराजगुरुः	[कुप्पु. ४ वा. ३०३०]
२३-गोदापरिणयचम्पूः,	अज्ञातनामा	[कुप्पु. ४ वा. ३१०७]
२४-गौरीपरिणयचम्पूः,	वेङ्कटसूरिः,	[„ ३-२२५५ (a)]
२५-गौरीमायूरमाहात्म्यचम्पूः,	अप्पादीक्षितः,	[तंजौर १५८ पृ०]
२६-चन्द्रशेखरचम्पूः,	रामनाथकविः	[कलकत्ता मुद्रिता]

(१) नोटिसेज् आफ् संस्कृतमनस्क्रिप्टस् बाई राजेन्द्रलालमित्र वाल्यूम, नम्बर।

२७–चम्पूसंक्षेपः,	भीष्माचार्यः	[कुप्पु. ३ घा. २७८३ (०)]
२८–दूतवाक्यचम्पूः,	अज्ञातनामा	[,, ३ घा. २४७५ (B)]
२९–नरसिंहचम्पूः,	संकर्षणसूरिः	[तंजौर १५९ पृष्ठ]
३०–निरनुनासिकचम्पूः,	नारायणद्विजः,	[कुप्पु. ४ वा. ४२०६ पृष्ठे (B)] (बम्बई मुद्रिता)
३१ नीलकण्ठचम्पूः		
३२–पञ्चकल्याणचम्पूः,	चिदम्बरकविः	[कुप्पु. ४ घा. २९४०] (बम्बई मुद्रिता)
३३–पारिजातहरणचम्पूः,	कृष्णकविः,	
३४–पार्वतीपरिणयचम्पूः,	रामेश्वरविद्वान्	[कुप्पु. ३ वा. २८८८ (०)]
३५–पुरुषोत्तमचम्पूः,	नरसिंहः,	[भण्डा. १ नं० २७४]
३६–प्रल्हादचम्पूः,	केशवपण्डितः	[मित्र ३ घा. १५२७]
३७–बकवधचम्पूः,	अज्ञातनामा	[कुप्पु. ३ घा. २४५५ (B)]
३८–बालकृष्णचम्पूः	जीवनकविः	(बम्बई मुद्रिता)
३९–भागवतचम्पूः,	अज्ञातनामा	[कुप्पु. ३ वा. २६०८ (B)]
४०– ,,	चिदम्बरकविः	[तं नं० ४०६७]
४१– ,,	रामभद्रः	[,, ४०६९.]
४२– ,,	वीरराघवाचार्यः	[कुप्पु. ४ घा. ४१२२ (०)]

४३- ,,	सोमशेखरः कोल्लुरी	[,, ३ वा २२९५ (a)]
४४-भारतचम्पूप्रबन्ध,	नारायणः	[,, ४ वा ३७९३ (c)]
४५-भार्गवचम्पूः	रामकृष्णसूरि	(बम्बई मुद्रिता)
४६-भिल्लकन्यापरिणयचम्पू,	अज्ञातनामा,	[कुप्पु १ वा. ३६६ (f)]
४७-मद्रकन्यापरिणयचम्पूः,	गङ्गाधरकवि	[कुप्पु ४ वा ४१३८ (c)]
४८-माधवानलकामकन्दलाकथाचम्पू,	अज्ञातनामा,	(काश्मीर ८१ पृ.)
४९-मानवेदचम्पूभारतम्,	मानवेदमहाराज (कालीकट)	[कुप्पु २ वा १८५१ (c)]
५०-मारुतिविजयचम्पूः,	रघुनाथ	[तंजौर नं० ४१०६]
५१-मृगयाचम्पू,	कविराज,	[कुप्पु ४ वा ३२१८]
५२-युधिष्ठिरविजयचम्पू,	गोपालकवि,	[,, ४ वा ४१५० (c)]
५३-रामचन्द्रचम्पूः	विश्वनाथसिंह,	[मित्र १ वा ७३]
५४-रामानुजदिव्यचरितम्,	वकुलभूषणसूरि,	[कुप्पु ४ वा. ३४९३]
५५-रामाभिषेकचम्पू,	देवराजभट्टः,	[, २ वा० १५१६ (a)]
५६-रामाभ्युदयचम्पू,	रामाख्यकवि	[,, २ वा० १४०९ (B)]
५७-रामायणचम्पूप्रबन्ध,	अज्ञातनामा,	[,, ३ वा २४३७ (B)]
५८-रुक्मिणीपरिणयचम्पू,	वेङ्कटाचार्य,	[,, ३ वा. २५४० (B)]

५९–रुक्मिणीस्वयंवरचम्पूः,	चिदम्बरकविः,	[,, ३ वा. २४५५ (B)]
६०–वासुदेवानन्दिनीचम्पूः,	गोपालकृष्णः	[Rice २५२]
६१–विक्रमसेनचम्पूः,	नारायणरायमन्त्री,	[कुप्पु. ५ वा. १९०७ (c)]
६२–विरञ्चिनाथचरितचम्पूः,	नवनीतकविः	[कुप्पु. ४ वा. ३९२५ (c)]
६३–वीरभद्रविजयचम्पूः,	एकाम्रदीक्षितः	[,, १ वा ४१८ (B)]
६४–वृन्दावनविनोदचम्पूः,	रुद्रन्यायवाचस्पतिः	[सरस्वतीभवन बनारस]
६५–शिवचरित्रचम्पूः,	कविवादिशेखरः	[कुप्प. ४ वा. ४१४७(B)]
६६–श्रीनिवासचम्पूः,	वेङ्कटाध्वरी,	(बम्बई मुद्रिता)
६७–श्रीनिवासचम्पूः,	श्रीनिवासः	[तंजीर नं. ४१६१]
६८–श्रीनिवासविलासचम्पूः,	वेङ्कटेशकविः	[काव्यमालामुद्रिता]
६९–श्रीनिवासमुनियात्राविलासः,	गोविन्ददासः	[कुप्प. ३ वा. २१२३ (a)]
७०–श्रीनिवासयात्राविलासचम्पूः,	श्रीनिवासरामानुजयतिः,	[कुप्पु. ३ वा. २१२४ (a)]
७१–सात्राजितीपरिणयः,	गाङ्गेयकविः	[कुप्पु. ३ वा १९७८ (a)]
७२–साहित्यतरङ्गिणीचम्पूः,	कृष्णः,	(काव्यमालामुद्रिता)
७३–सुभद्राहरणचम्पूः,	अज्ञातनामा,	[कुप्पु. ३ वा. २४५५ (a)]

श्रीमित्रमिश्रः ।

साम्प्रत मुद्रितायाः आनन्दकन्दाभिधायाश्चम्प्वा निर्माता श्री मन्मित्रमिश्रो लोकविदितवैदुष्यो गोपाचल (ग्वालियर) निवासी, दूरवारकुलोत्पन्न, पञ्चगौडान्त पातिनीं सनाढ्याभिधाना ब्राह्मणजा तिमलङ्कृके। श्रीमतो हंसपण्डितस्य तनूज परशुराममिश्रोऽस्य पिता । सोऽयं परशुराममिश्रोऽपि यज्ञादिकर्मप्रवण काशीनिवासिन श्रौतस्मार्त्तक्रियाकलापनिपुणाच्चण्डीश्वराख्याद् गुरो विद्या अध्यैत, इति *मित्रमिश्रेण स्वयमेव वीरमित्रोदयाख्यधर्म*(१) शास्त्र निबन्धारम्भे विवृतम्।

किं च यवनसम्राजशहाजहासभायामपि कश्चित् परशुरामो (२)वाणीरसालरायापरनामासीत् । एतयोर्द्वयोरेकतानिश्चयोपक्रमे वाणीरसालरायापरनाम्न परशुरामस्य शाकद्वीपीयब्राह्मणवश सम्भवत्वं बाधक मनुवे, इति ।

अपि च—स्ववंशवर्णनमनेकै पद्यै कुर्वाणेनापि मित्रमिश्रेण स्वगो त्रोल्लेखो न कुत्रापि विहित । परन्तु शाण्डिल्यगोत्रे जन्म लेभ इति (३)*धमय्यदीक्षितकृतायामद्वैतविद्यातिलकदर्पणाख्याया* टीकाया प्रतिपादितम्।

तथाहि—

"अस्ति प्रशस्तचरितो भुवि मित्रमिश्र

---

(१) काशाचौखम्भासंस्कृतग्रन्थमालाया प्रकाशिते परिभाषाप्रकाशे कविवश वर्णनश्लोका —(२८—३९)

(2) See 'Parasurama Misra alias Vani Rasala Raya by Gopinath Kaviraj M A [Sarasvati Bhavana *Studies Vol II*]

(३) सरस्वतीभवनग्रन्थमालाया प० गणपतिलालझाशर्मणा प्रकाशिते 'अद्वैतविद्यातिलके' १ पृ०

शाण्डिल्यगोत्रकलशाम्बुधिलब्धजन्मा ।
पुंसः परस्य हृदयङ्गमकौस्तुभोऽसौ
सर्वासु दिक्षु विततोर्जितकीर्तिराशिः ॥ इति ।

आनन्दकन्दचम्पूकाव्यसमाप्तौ तु मित्रमिश्रेण 'वीरेश्वरचक्रपाणी द्वौ ज्यायांसौ, योगादित्यश्च कनिष्ठो भ्राता, इति मम (१)त्रयो भ्रातर आसन्नि'त्युक्तम् । सनाढ्यब्राह्मणवंशोद्भवत्वमपि च तेनैव सूचितम्।

तथा चायं वंशवृक्षः—

(ग्वालियरवासी शाण्डिल्यगोत्री)
श्रीहंसमिश्र (दूरवारकुलीनः)
|
परशुराममिश्रः [सनाढ्यब्राह्मणः]
|
वीरेश्वरः, चक्रपाणिः, मित्रमिश्रः योगादित्यः सुनीतिः [कन्या]

मित्रमिश्रविभूषितो वीरसिंहः ।

(२) ओरछाधिपतिर्वीरसिंहोऽसौ बुन्देलाभिधक्षत्रियवंशावतंस सकलराजन्योत्तंसः संस्कृतभाषाप्रेमा परमधार्मिकश्चासीत् । वंशस्यास्य बुन्देलाख्या कथं कदा प्रवृत्त इति पर्यालोचने प्राचीनेयं (३)जनश्रुतिरस्माकमग्रे प्रस्फुरति ।

यथा—'राज्ञोवीरभद्रस्य पञ्चपुत्रा आसन्, तेषु चत्वारो महिष्याः, एकश्च हेमकर्णः साधारणसहधर्मिण्याः'। ते च चत्वारो लुब्धमतयः राज्य स्वाधिकारे विधाय हेमकर्ण निर्वासितवन्तः। निर्वासितो हेमकर्णो विन्ध्यक्षेत्रे विन्ध्यवासिनीमाराधयंस्तस्यास्तुष्ट्यै खड्गेन स्व शिरश्छिकर्तिपुमना बभूव । अत्रान्तर एव देवी प्रसन्ना तस्मै समीहितं

(१) आनन्दकन्दचम्पू ८ उल्लासे ९९—१०२ यावत् श्लोका विलोकनीयाः।

(२) साम्प्रतं बुन्देलखण्डराजधानी 'टीकमगढ़' नाम्नी वर्त्तते ।

(३) १९२१ ई० काशीनागरीप्रचारिणीसभाद्वारा प्रकाशिते छत्रप्रकाशग्रन्थे ।

वरमदात् । खड्गधाराक्षतशरीराद् यो रुधिरविन्दुस्तत्र मन्दिरे पपात, तेनैवैते क्षत्रिया बुन्देलाभिधेया लोके प्रथिता बभूवुः, इति ।

यवनसम्राजो जहागीरस्यानुगृहीतो—सोऽय वीरसिंहमहाराजः १६०५—१६२७ खिस्ताब्द यावत् ओरछा(१)मनुशशास । मित्रमिश्रोऽपि वीरसिंहस्यास्यैव समाश्रये सुखं निवसन् निवबन्ध ग्रन्थाननेकान् । वीरमित्रोदयाख्य धर्मशास्त्रनिबन्धं को न जानाति विद्वान् ।

अपि च आनन्दकन्दचम्पूकाव्ये मित्रमिश्रेण ओरछाराजधानीं प्रस्तुत्य राज्ञो वीरसिंहदेवस्य चातुर्वर्ण्यसरक्षकत्वमुपवर्णितम् ।

यथा—

'सानाढ्यैः सत्रयाढ्या सुकृतिभिरतुलैरुज्ज्वला कान्यकुब्जैः
शाकद्वीपीयसारस्वतकृतसुषमा मालवावद्धमाला ।
पाश्चात्यैर्दाक्षिणात्यैर्मधुमथनपदार्चाभवच्चित्त वित्तै-
रुद्यद्विद्याकवित्वैर्द्विजपतिभिरसावोडछा(२) सवभासे ॥
[८ उ० ६२]

भूदेवैः कापि देवैरिव निखिलजनारब्धसेवैः सदैव
क्षत्रैः कुत्रापि चित्रा स्वकृतिषु निपुणैः कापि वैश्यैरुपास्या ।
अक्षुद्रैः क्वापि शूद्रैर्विहितसमुदयाऽगाधविद्यासमुद्रै—
र्धन्यासावोडछापूरवति मम चतुर्वर्णसृष्टीरभीष्टा ॥
[८ उ० ६४]

वीरसिंहदेवो वदान्यतायां धार्मिकतायाश्च परमास्पद बभूवेति आनन्दकन्दचम्पूग्रन्थान्तरष्टमोल्लास एव (श्लो. १४-१३) विलोकनीयमिति नात्र पिष्टपेषण कुर्मः ।

वीरसिंहदेवेन बहूनि तुलादानानि व्यधायिषतेति मित्रमिश्रेणानन्दकन्दचम्प्वां वचोगुम्फविशेषेण समसूचि ।

---

(१) इम्पीरियल् गजेटियर न्यू एडिशन् वा १९ पृ० २४३ ।

(२) चन्दबरदाईकृत 'ओरछासमयो" पुस्तक टीकमगढपुस्तकालये वर्त्तते ।

तुलयिष्यति यत्कदाचिदेनं स न भूतो न च वा भविष्यतीति।
वसुधापतिसिंहवीरसिंहः स्वयमेव स्वतुलां व्यधत्त भूयः॥
[८ उ० ३२]

(१) एषु तुलादानेष्वेकाशीतिमणपरिमितं सुवर्णं राज्ञा विप्रेभ्यो दत्तम्।

मन्दिराण्यपि वीरसिंहदेवेन बहूनि निर्मापितानि। तेष्वेकं सुन्दरमद्वितीयं मन्दिरमोरछानगर्यामेव विराजमानं चतुर्भिर्हस्तैश्चतुर्णां धर्मार्थादिचतुःपुरुषार्थानां दातुर्भगवतश्चतुर्भुजस्य विष्णोर्वर्वर्तितराम्।

भगवतः श्रीकृष्णस्य (केशवस्य) द्वितीयं मन्दिरं मथुरायां वीरसिंहदेवेन श्रीमित्रमिश्रद्वारा निर्मापितम्। तन्निर्माणे त्रयस्त्रिंशल्लक्षमिता मुद्रा व्ययन्। मन्दिरमिदं यवनसम्राजा औरंगजेबाभिधानेन स्वकीर्त्या सहैव विनाश्य १०७१ (२)हिजरीवर्षे १६६१ खिस्ताब्दे तत्स्थाने "जुम्मामस्जिद" इत्याख्यं सदनं निर्मापितमिति जुम्मामस्जिद् स्थाने निविष्टात् फारसीभाषामयशिलालेखात् स्पष्टं प्रतीयते।

मन्दिरस्यास्य निर्माणानन्तरं च मित्रमिश्रेण श्रीकृष्णचरितसम्बद्धमिदमानन्दकन्दचम्पूकाव्यं प्रणीय तन्मन्दिरं च बहुभिः पद्यैर्मन्दिरालौकिकसुषमाविद्योतकैरुपवर्णितम्।

यथा—
यः सौन्दर्यमये मुकुन्दनिलये दत्ते क्षणं वीक्षणं
स्थाणुर्वा पुरुषोऽयमेवेति चलते तस्मिन् जतां संशयः॥
नाश्चर्यं तदपि प्रतीहि यदसावाश्चर्यभूमा मुने
पाषाणप्रतिमामिषोढजडिमा तस्मिन् रमावल्लभः॥

(१) नागरीप्रचारिणीपत्रिकायाः ३, ४ अङ्कयोः प्रकाशिते "बुन्देलों का इतिहास" ग्रन्थे २७ पृष्ठे।

(२) आर्केओलाजिकल् रिपोर्ट आफ नार्थ वेस्टर्न प्राविन्सेज् पृ० १०६।

भूयिष्ठानि पदानि कैटभभिदः प्रेष्ठानि भूमण्डले
तत्रासौ मथुरा नितान्तमधुरा तत्रापि तन्मन्दिरम्।
तत्किं नारद वेदयामि विदितं ते भावि सर्वं पुरो
बुन्देलापतिचेतसीव मुरजित्तत्रैव चित्रायते॥

नाधिकमस्माभिरत्र चर्वितं चर्वणीयम्। मन्दिरवर्णनपराणि पद्यानि चम्पूकाव्यान्तःपातिन्यष्टमोल्लासे (७०-९३) विलोकनीयानि।

मित्रमिश्रसमयः।

वीरसिंहराज्यकाले समुपस्थित्या यद्यपि मित्रमिश्रस्य समयो १६०५-१६२७ ख्रिस्ताब्दं यावन्निर्णीत एव वर्त्तते। तथापि सूक्ष्मेक्षिकया *विचार्यमाणे मीमांसेयमुल्लसति यन्मित्रमिश्रो न केवलं वीरसिंहराज्यकाल एव समुपस्थितः, अपि तु तत्पुत्रपौत्रादिराज्यकालेऽपीति।*

वीरमित्रोदयीयपरिभाषाप्रकाशे श्रीमता मित्रमिश्रेण बुन्देलमहाराजानामन्ववाय इत्थं प्रदर्शितः।

मेदिनीमल्लः (काशीराजवंश्यः)
|
अर्जुनः
|
मलखानः
|
प्रतापरुद्रः (ओरछाप्रतिष्ठापकः)
|
मधुकरशाहः
|
वीरसिंहदेवः (श्रीमन्मित्रमिश्रविभूषितः)
|
जुझारसिंहः
|
श्रीविक्रमादित्यः
|
नरसिंहदेवः (९-२७ यावत्पद्यानि)

अत्र यद्यपि विक्रमादित्यनरसिंहदेवनामनी इम्पीरियलगजेटियर· ग्रन्थे नोपलभ्येते, तथापि—विक्रमादित्यस्य, जुझारसिंहतनयतया नि· र्देशः फारसीग्रन्थे "मआसि(१)रुल्—उमरा" नामकेऽपि समधिग· म्यते । जोगराजापरनामा विक्रमादित्यः १६६६ वैक्रमाब्दे समुत्पन्न इत्यपि च निर्णी(२)यते।

किं च जुझारसिंहस्य पौत्रतया नरसिंहदेवस्य समुल्लेखं खफीखांनिर्मिते फारसीग्रन्थेऽपि विलोकयामः(३)।

इत्थं श्रीमन्मित्रमिश्र ईशवीयसप्तदशशताब्द्या द्वितीयभागे समु· पस्थित आसीदिति निश्चप्रचम्।

मित्रमिश्रग्रन्थाः।

प्रथितं च लोके मित्रमिश्रस्यालौकिकं पाण्डित्यमिति नात्र वक्त· व्यमवशिष्टम्। धीरधीधुरीणेनानेन बहवो ग्रन्था निरमायिषत। तत्र वीरमित्रोदय (धर्मशास्त्रनिबन्धे) एव लक्षद्वयमिता श्लोकसंख्या वर्त्तते। अत्र वीरमित्रोदये प्रकरणपरिच्छेदका द्वाविंशतिप्रकाशाः समुल्लसन्ति। तेष्वादिमा अष्टप्रकाशास्तु काश्यां चौखम्भासंस्कृतग्र· न्थमालायां (चौखम्भासंस्कृतसीरिज्) मुद्रणामायिताः।

[१] वीरमित्रोदयः (धर्मशास्त्रे निबन्धग्रन्थः)

एतस्य द्वाविंशतिप्रकाशास्त्विमे—

(१) मआसिरुल्—उमरा, फारसी, जि० १, पृ० ७२९।

(२) नागरीप्रचारिणीपत्रिका सं० १९७७, पृ० ११७, २०२।

(३) खफीखां, जि० १, पृ० ६११, ६२३, ५ुष्ट।

१—परिभाषाप्रकाशः,	१२—व्रत०
२—संस्कार०,	१३—समय०
३—आह्निक०	१४—ज्यौतिष०
४—पूजा०	१५—शान्ति०
५—प्रतिष्ठा०	१६—कर्मविपाक०
६—राजधर्म०	१७—चिकित्सा०
७—व्यवहार०	१८—प्रायश्चित्त०
८—शुद्धि०	१९—प्रकीर्णक०
९—श्राद्ध०	२०—लक्षण०
१०—तीर्थ०	२१—भक्ति०
११—दान०	२२—मोक्षप्रकाशः

[२] याज्ञवल्क्यस्मृ(१)तिटीका (वीरमित्रोदयाख्या)

[३] वीरमित्रोदयः (गणितग्रन्थः) (अमुद्रितः खण्डितः काशिकराजकीयपुस्तकालये वर्त्तमानश्च)

[४] आनन्दकन्दचम्पूः (प्रस्तुतेयम्)

समुचितपर्यालोचनेनायं विचारो दृढीभवति यन्मित्रमिश्रः पण्डितान्तरद्वाराऽनेकान् ग्रन्थान्निर्मापयामासेति। यथा वीरमित्रोदयीयसंस्कारप्रकाशनिर्माता रामज्योतिर्वित् पण्डित इति स्पष्टं भण्डारकरमहाशयसम्पादिते सूचीपत्रे (२)। वीरमित्रोदयाख्या याज्ञवल्क्यस्मृतिटीकापि तीरभुक्ति(मिथिला) निवासिना श्रीसदानन्दविदुषा विरचय्य मित्रमिश्रनाम्ना विख्यापिता।

यथाचोक्तं याज्ञवल्क्यस्मृतिटीकाप्रारम्भ एव—

---

(१) श्रीमता नारायणशास्त्रिखिस्तेसाहित्याचार्येण काशिकचौखम्भासंस्कृतग्रन्थमालायां प्रकाशितेयम्।

(२) ए रिपोर्ट आन् दी सर्च् फार संस्कृतमनस्क्रिप्ट्स, डुरिङ्ग दी ईयर १८८१—८२ बाई आर. जी. भण्डारकर। १ जून १८८२। २३ पृष्ठ।

"उत्तंसस्तीरभुक्तेरखिलबुधगुरुः श्रीसदानन्दधीमान्
श्रीभाजो मित्रमिश्राञ्जगदुपकृतये चित्रदादेशदीपम् ।
ज्ञानानां दैन्यदोषापहमकलिमयं याज्ञवल्क्योक्तिकोशाद् —
दृष्ट्वा स्मृत्यर्थसारं समुचिनुत यशो धर्मलक्ष्मीविहारम् ॥" इति ।

अथ तृतीयो वीरमित्रोदयाख्यो गणितग्रन्थोऽपि रामदैवज्ञेनैव निर्मितः । यथा च तत्प्रारम्भे—

"दैवज्ञरामेण कृते वीरमित्रोदयाभिधेये ।
तद्व्याख्याने शिवकृते स्पष्टं खेटप्रसाधनम् ॥ ७७ ॥

अथ त्रिप्रश्नाधिकारो व्याख्यायते । तत्रादौ प्रयोजनमाह—
कालं दिशं देशमथो विवेकं ज्योतिर्विदो मूढमतीन्विलोक्य ।
त्रिप्रश्नमाख्याति विमृश्य रामः श्रीवीरसिंहाख्यनृपस्य तुष्ट्यै (पृ २८)
(वाराणसेयसरस्वतीभवने)

किं च समरपुङ्गवदीक्षितविरचिते 'अद्वैतविद्यातिलके' दर्पणनाम्नी(१) टीका धर्म्मय्यदीक्षितेन मित्रमिश्रप्रेरणया निर्मिता ।

उक्तं च तेनैव—

"अद्वैतविद्यातिलकाभिधाना शम्भोः स्तुतिः सामरपुङ्गवीया ।
तनोति टीकां बुधमित्रमिश्रसम्प्रेरितो धर्म्मयदीक्षितोऽस्याः॥" इति ।

आनन्दकन्दचम्पूः ।

आनन्दकन्दचम्पूरियं दुष्प्राप्या, साम्प्रतं गवेषणाव्यसनिभिरपि त्रिष्वेव स्थानेषु समुपलब्धा । तत्रैतस्या एकं पुस्तकं डा० आर० जी० भण्डा(२)रकरमहाशयेन बम्बईप्रान्ते समुपलब्धं द्वितीयोल्लासान्तमेव । तदपि राजकीयपुस्तकालयेऽवर्त्तमानं दुरधिगमं सर्वजनाप्राप्यं च । अत एव चामुष्य प्रारम्भिकचरमभागावत्रोद्ध्रियेते ।

(१) सरस्वतीभवन टेक्ट्स् नवम्बर ३४ सन् १९३० ।

(२) ए लिस्ट् आफ् संस्कृतमनस्क्रिप्ट्स् इन प्राइवेट् लाइब्रेरीज् इन दी बम्बई प्रेसीडेन्सी बाई आर० जी० भण्डारकर, पार्ट १ नं० २९८, सन् १८९३ ।

प्रारम्भिकभागः।

(१)श्रीमद्रामपदाब्जं स्वस्तुत्याकर्णनेऽप्रतिमलज्जम्।
निजशरणदानसज्जं वन्दे यस्य सविधे धनुर्विसज्यम्॥ १॥

चरमभागः।

यद्वन्ध्यमुद्यमं विन्ध्यो विधायाज्ञां दधे गुरोः।
तदभूत्पार्वतीधाम 'गुर्वधीना हि सिद्धयः,॥
इतिश्रीमन्मित्रमिश्रकृते द्वितीय उल्लासः॥ २॥

पत्राणि २०, पङ्क्तयः ६, अक्षराणि ४४७, ग्रन्थसंख्या ४२६। इति।

आनन्दकन्दचम्प्वा द्वितीयं पुस्तकं भूतपूर्वाणां लवपुरनिवासिनां पं० राधाकृष्णमहोदयानां गेहे समुपस्थितमासीत्। तदपि च दुरधिगममेव।

तृतीयं चास्याः पुस्तकं वाराणसेयराजकीयपुस्तकालये (सरस्वतीभवने) विद्योतते साम्प्रतम्। यदाधारेणैव चेदं मुद्रणं सुसम्पन्नम्।

रचनाशैली।

अत्र कविना प्रायः सर्वत्रैव ओजस्विनी वाक् संदृब्धा, गौडीया रीतिश्च पदे पदे समादृता. हर्षचरितसमुपात्ता बाणसूक्तिरनुसृतेति नितान्तं वदामः।

यथा भट्टवाणगीः—

श्लेषप्रायमुदीच्येषु प्रतीच्येष्वर्थमात्रकम्।
उत्प्रेक्षा दाक्षिणात्येषु गौडेष्वक्षरडम्बरः॥
(हर्ष च० १ उ० ७ श्लो०)

किंच कविना प्राचीनकविकल्पनानामपि समादरो विहितः। समुचितश्च सः। यथा चाह स्म वामनः काव्यालङ्कारे 'अर्थो द्विविधोऽयोनिरन्यच्छायायोनिश्च' (३ अधि० २ अ० ७ सू०)। अन्यस्य काव्यस्य च्छाया अन्यच्छाया तद्योनिरिति।

(१) अयं श्लोकः प्रस्तुतपुस्तके नोपलभ्यते।

प्रकृते तु—

बद्धोपान्ताः कनकनिकरैः पद्मरागानुविद्धै-
रिद्धैर्नानामणिभिरधिकोपन्नद्धसोपानवीथीः ।
वापी रम्भोरहवलयिता यत्र हंसा सर्वदा,
संवीक्षन्ते हुतवहधिया सन्निधौ न प्रयान्ति ॥ (१ उ. ४९)

आनन्दकन्दचम्पूश्लोकोऽयं—

वापी चास्मिन्मरकतशिलाबद्धसोपानमार्गा
हैमैश्छन्नाः विकचकमलैः स्निग्धवैदूर्यनालैः ।
यस्यास्तोये कृतवसतयो मानसं संनिकृष्टं
नाध्यास्यन्ति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्रेक्ष्य हंसाः (१३)

उत्तरमेघदूतश्लोकेन सह सवादमातनुते । इत्यादि ।

अपि च कविना देशभाषाप्रथितानामपि शब्दानामत्र समादरो विहितः ।

यथा—

उदञ्चति कचोरिका मधुरिका मनश्चोरिका
सुधारसपुरी पुरी न लुचिवीसमोर्वीतले ।
हरेर्हरिणलोचनाहरिणहीनचन्द्रानन-
प्रपोपितसुधानिधिः सुमधुवाटिका रोटिका ॥ (५उ.१४श्लो.

गोवर्धनाद्रिवर्णनावसरे कविना श्लेषपरिसंख्याप्रभृतयोऽलङ्कारा अपि समादृता इति विरमामो वय भूमिकागौरवभयात् । तत्सर्वं ग्रन्थ एव विलोकनीयम् ।

आनन्दकन्दचम्पूनिर्माणकालः ।

यद्यपि मित्रमिश्रसमये विदिते काव्यस्यास्यापि समयो निर्णीत एव, तथापि सूक्ष्मविचारोऽयं मनसि समुल्लसति ।

तथाहि—मित्रमिश्रः स्वयमेव ग्रन्थावसाने ग्रन्थनिर्माणसमयमस्फोरयत् ।

यथा—

प्राप्य श्रीमित्रमिश्रोऽयमतमिस्त्रत्रयोदशीम्।
अतुलां स तुलां सूरे गते चम्पूमपूरयत्॥ (८ उ. १०४)
मीनारोहिणि रोहिणीसहचरे कृत्वान्तिके रेवतीं
याते चण्डमरीचिमालिनि तुला वारे च वाचस्पतेः॥
शाके शाङ्कगजर्तुभूपरिमिते ह्यानन्दकन्दाभिधां
चम्पू पूरितवान्सितस्मरतिथौ श्रीमित्रमिश्र कृती॥१०५॥

अत्राय विवाद उपनिपतते। शाकवत्सरस्य सप्तदशशताब्द्यां (=खिस्ताब्दस्याष्टादशशताब्द्यां) मित्रमिश्रस्यावस्थितिरसम्भविनी। यतो हि मित्रमिश्रस्य सत्ता बुन्देलभूपालवीरसिंहसमये निश्चितैव। वीरसिंहराज्यकालोऽपि च यवनसम्राजजहागीरराज्यकाले१६०५-१६२७ खिस्ताब्दावधिक इत्यपि प्रमाणानां शत निश्चाययति। एव सत्यां विप्रतिपत्तौ श्लोकोक्तः शाकशब्दः केवल वत्सरार्थवाची बोद्धव्यः। गृह्यते च ज्योतिर्विद्भिः शाकशब्द संवत्सरार्थकोऽपि। ततश्चायमर्थः प्रतिभासते, यदय ग्रन्थो विक्रमवत्सरस्य सप्तदशशताब्द्यां निर्मित इति।

किंच "शाङ्कगजर्तुभूपरिमिते" इत्यत्र विशेषाशुद्धिः प्रतिभाति। अङ्कानां वामतो गत्या—

भू=१, ऋतु=६, गज=८, शाङ्क=(?) इत्यत्र १६८ एतेऽङ्कास्तु नियता एव। चतुर्थः शाङ्कशब्देन बोध्योऽङ्कः कः इति विचिकित्सायां चेतसि कृतपदायां "मीनारोहिणि" इति श्लोकोक्तनक्षत्रादिपर्यालोचनेन गणनावकलनेन चाय निश्चयो दृढीभवति।

तथाहि—१६८०—१६८९ विक्रमवत्सरेषु १६८५ वर्षे, १६८८ वर्षे च कार्तिकशुक्लत्रयोदशी गुरुवारयुता रेवतीनक्षत्रभूषिता मीनचन्द्रयुता च समधिगम्यते(१)। एतौ द्वावब्दौ वीरसिंहपश्चाद्भाविनावेव।

(१) द्रश्यताम्—"एन् इन्डियन् एफेमेरीज्" वा ६ पृ० ९९, ६६। गवर्नमेण्ट प्रेस मद्रास १९२२ ई०।

(१) उररीकृत च पी० वी० काणे महाशयेन वीरसिंहनिर्वाणोत्तरमपि मित्रमिश्रकर्तृकग्रन्थप्रणयनम् । तेन शाङ्कपदस्थाने समानश्रुतिकल्पं "साष्ट" पदं समारोप्य १६८८ वैक्रमाब्दे (=१६३२ ए. डी.) ग्रन्थस्यास्य निर्मितिरिति निश्चीयताम् ।

एवं च 'शाके साष्टगजर्तुभूपरिमिते' इति पठनीयमापतति ।

मुद्रणाधारीभूतं पुस्तकम् ।

पुस्तकमिदं पौषमासे शुक्लपक्षे ११ गुरुवासरे १९२६ विक्रमवत्सरे लिखितम् । यद्यपि नातिप्राचीना लिपिस्तथापि पुस्तकमदोऽत्यन्तमशुद्धम्, संशयास्पदानि चाक्षराणि, इत्यत्र शोधने प्रवृत्तेन मया महत् काठिन्यमनुभूतम् । नाधिकं वक्तुमीहे, केवलमिदमेवाभिधाय सतोषमश्नुवे, यत्पुस्तकस्यास्य शोधन बुद्धेरतीतमिति ।

अशुद्धिप्रचुरस्य पुस्तकस्य स्वल्पेनैव कालेन सम्पादनात्, बुद्धेरनवधानत मुद्राकरदोषाच्च, मानवसुलभा अशुद्धयोऽत्र सभाव्यन्ते । कृपया गुणैकपक्षपातिभिर्धीधुरीणैस्ताः परिशोध्य प्रबोधनीयोऽयं जन इति साञ्जलि सानुरोधं च प्रार्थये ।

अन्ते च, येषां चरणसेवया मया ज्ञानमिदं समासादितम् ।

यैश्चात्र कर्मणि नियोजितोऽभवम् । तेषा प्रातःस्मरणीयचरणानां प्रभुवराणां काशिकराजकीयसस्कृतपाठालयाध्यक्षाणा श्रीगोपीनाथकविराज एम० ए० महानुभावानामुपकृतिमविस्मृत्य दैनन्दिनं समुदयं कामयेऽहम्—

सरस्वतीभवनम् (गवर्नमैण्ट संस्कृत कालेज) वाराणसी १९८८ विक्रमवर्षारम्भदिने ।	कथाभट्टश्रीजयचन्द्रजन्मा साहित्याचार्य. **श्रीनन्दकिशोरशर्मा** । (जयपुराभिजन)

(१) हिस्ट्री आफ् धर्मशास्त्र, वाई पी. वी काणे, गवर्नमैण्ट ओरियण्टल् सीरीज़्, वा १ पृ ४२६, सन् १९३० बम्बई ।

॥ श्रीः ॥

श्रीमन्मित्रमिश्रविरचिता

आनन्दकन्दचम्पूः ।

प्रथम उल्लासः ।

(१) भक्ते सद्मयुतामिवाम्बुधिसुतां निक्षेप्तुमभ्यर्हते
दातुं विघ्नघटाभिघाटनमुरीकृत्येव तत्प्रत्ययम् ।
दानाम्भोलहरीभिरार्द्रमुररीकुर्वाणमम्भोरुहं
हेरम्बस्य करं भजे भगवतः क्रीडाजुषो मानसे ॥ १ ॥

कैलासांशुकहासविंशतिभुजस्तम्भालिरम्भायित-
व्यालोलीकृतशम्भुभूभृति दशग्रीवे सुरा दुद्रुवुः ॥
उद्बुद्धालसलेशनद्धनयनः सान्दोलहिन्दोलिका-
क्रीडालीढमना दिशत्वधिमनः शं वोऽस्तु लम्बोदरः ॥ २ ॥

---

(१) निष्प्रत्यूहग्रन्थपरिसमाप्तये हेरम्बस्य शुण्डादण्डं स्तौति "भक्ते" इत्यादिना । सद्मयुता कमलसदनयुतां पद्मायाः पद्मालयात्वात् । अम्बुधिसुतां लक्ष्मीं भक्ते निक्षेप्तुमिव । तथा विघ्नघटाभिघाटन विघ्नसंघविनाशमुरीकृत्य । अभ्यर्हते योग्याय भक्तायेति यावत् । तत्प्रत्ययं विघ्नघटाभिघाटनविश्वासं दातुमिव । अम्भोरुहं कमलमुररीकुर्वाणं तथा दानाम्भोलहरीभिरार्द्रम् । क्रीडासक्तस्य भगवतो हेरम्बस्य शुण्डादण्डं मानसे ध्यायामि ॥ १ ॥

कुम्भीन्द्रोद्भटकुम्भकूटकठिनप्रारम्भसम्भावित-
प्रालेयाचलनन्दिनीस्तनतटे थिम्बात्तनोरात्मनः ।
कः स्तन्यं धयति स्तनन्धय इति क्रोधान्धभावोद्धता
हेरम्बस्य गभीरहुङ्कृतिगणा विघ्नान्विनिघ्नन्तु वः ॥ ३ ॥

गम्भीराम्भोधिभङ्गोच्चरलतरतरीतुल्यभूचक्रवालं
व्यग्रव्यालेन्द्रमिन्द्रे दधति पल(१)भुजामङ्घ्रिमुद्धर्त्तुमौग्रम् ॥
निद्राभङ्गादपाङ्गावलदलसमटद्भ्रूपुटीभ्रूकुटीभाक्
शं वो लम्बोदरोऽव्यात्प्रलयघनघटाटोपनाटीरवेण ॥ ४ ॥

कदाचित्कर्पूरैः कुचकलशयोः सीम्नि हरिणा
विनाकृतं वीणाललितललना कापि लिलिखे ॥
श्रियस्तां पश्यन्त्या मुकुलितदृगन्तस्मितलवं
चलत्कर्णोत्तंसं जयति शिरसो धूननविधिः ॥ ५ ॥

(२)कराम्भोजे कञ्जी मदनमदभञ्जी पदजुषां
मनःपुञ्जारञ्जी मुखरमणिमञ्जीरचरणः ।
कलाकृतव्यञ्जी व्रजयुवतिसञ्जी जलमुचां

---

(१) राक्षसनाम् ।

(२) कराम्भोजे कञ्जोऽस्यास्तीति कञ्जी । तथा मदनगर्वविनाशी । भक्तानां मनःपुञ्जमासमन्ताद् रञ्जयतीति तथोक्तः । अत्र सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः । यथा 'शरैः शातितपत्रः" "देवदत्तस्य गुरुकुलम्" इति च भाष्ये । कलया कयापि मङ्गलाङ्कुरप्रकाशकः । व्रजयुवतिसहितः सञ्जोऽस्यास्तीति सञ्जी "षञ्ज सङ्गे" इति भौवादिको धातुः । तथा तिरस्कृतजलदगम्भीरकान्तिः ।

स कृष्णः मम परम जीवनघनम् ॥ ६ ॥

गमीराभागज्ञी मम स परमं जीवनधनम् ॥ ६ ॥
छन्दः स्वच्छन्दभावः पदमपि च पदं तेऽभिधा चाभिधेयं
शुद्धा रीतिश्च रीतिं रसमपि रसना स्रग्गुणः स्रग्गुणौघम् ॥
व्यङ्ग्यं व्यङ्गश्च मध्यो जननि मणिमयालङ्क्रियालंक्रियां च
भ्रूभङ्गी वाग्विभङ्गीं मम वदनदरीद्वारि दीर्घं प्रसूताम् ॥७॥
नीलं धाम दधाति नाम मधुरा तां मूद्धि यत्ते धरा
तां मूर्ध्ना भजते भुजङ्गमपतिस्तेभ्यः किमाचक्ष्महे ॥
त्रैलोक्यं तृणवत्तनुस्थमविदन्यस्तं दधन्मोदते
तस्मै भक्तिजडायमानवपुषे कूर्माय कुर्मो नमः ॥ ८ ॥
दोषोद्धारे दशास्यो गुणगणगणने यः खरो दूषणाख्यो
मौखर्य्ये मेघनादः परमपरशुभाकर्णने कुम्भकर्णः ।
वैभीषण्यं च भेजे परिषदि यदभूज्जानकी प्रौढबाधा
स्याच्चेत्सोऽद्यापि जीवी खलप(१)लशुगहो राघवेन्द्रःसहायः ९
दोषासौन्दर्य्यकृद्यः कुजनुषमपि यः सौमनस्यैः प्रकुर्व-
न्नख्यातं क्षोणिचक्रे सफलयति परिद्वेष्टिचक्रं ह्रदाद्यः ।
यश्चक्रे पङ्कभूतं कुमुदमपि समालम्बमात्रं सदालेः
सोऽन्तःप्रोद्यत्प्रसादो विधुरिव सुजनः स्यान्नु किं सर्वमूद्धि १०
प्रारम्भि मिश्रमिश्रेण विबुधानन्दवर्द्धिनी ।
स्वर्णसम्पूरिता चम्पूरियं पूरिव भैरवी ॥ ११ ॥
अस्ति किल सकलमहीतलतिलकमनाकुलमतुलपदाधिरू-
ढगूढगरिम प्रौढमहिम व्यूढमधुरिम रमणीयतैकविश्रामधाम नाम-

(१) खल एव पलभुग् राक्षसः।

रसजन्मनो निर्माणकौशलैकसाक्षिणी सा(१)क्षिणी सफलितव-तीह पुण्यजन्मनो, जगदुपरिवरीयसी परमश्रेयसी सुकृतिकु-लप्रेयसी मथुरा नाम नगरी न गरीयसी केषाम् ।

या हि मणिरिव परचिन्महामहसः' खनिरिव महनीयह-रिनीलमणेः, अविकुण्ठगरिमानिगमदरीव वैकुण्ठकण्ठीरवस्य, अ-तिदीर्घदर्शिदेवर्षिमानसमानसदीर्घिकेव शर्वरीधवधवलदला-युधगीर्वाणकुञ्जरस्य, भुजगपतिसाभोगभोगशय्येव भोगिराज-बहुवदनजेगीयमानमहिमबहुनयनपेपीयमानमधुरिममधुरिपुनिभृ-तनिवासस्य, चतुरानन [कृतिरि] इव चक्रिरिपुचक्रचक्रकम-लकौमोदकीकम्बुकमलाकौस्तुभादिविधानस्य, दम्भोलिपाणिरि-व बहुविधविबुधसम्भारसम्भावितसुधर्मापरिष्कृतशर्म्मविदक-र्म्मादिः, अधर्मादिविरतिश्च जम्भभेदिनो राजधानीव, उद्यानवनी-वीथ्यत्सुमनःप्रद्योतमानसन्तानपरम्पराभिरामा, द्यौरिव नक्षत्रमि-त्रद्विजपतिचित्रचरित्राचित्रिताभोगा, ज्योतिर्मयमण्डलीव रुचिरत-मानन्दजांबमङ्गलानन्दकन्दसुन्दरमन्दिरा, निखिलविराजिराजक-वीनबुधबहुविधभावलीवलितकेतुश्च, गम्भीरजलधिरिव भुवना-भिरामसम्भृतश्रीः ।

यां च कामधेनुमिव कामैकतानमनसः, कल्पलतामिव विगतविकल्पजल्पानल्पसंकल्पनिपुणाः, चिन्तामणिमिव चिन्ता-सन्तानसन्ततसततासान्तसन्ततिसीमन्तिनीसान्त्वनोपायजर्जर-स्वान्ताः, अतिशीतलसलिलसम्भारसम्भृतसरसीमिव शुचि-

(१) सा शिक्षिणा इति पदच्छेदः ।

समयमध्यादिनसरमाहिहरमणशतकोटिकोटिकाठिनाकिरणकलापाकुलचेतसो, विषहरणधुरीणमहामान्त्रिक [की] मिव कटुभूयिष्ठकालकूटगरलगरिष्ठनिष्ठुरदुष्टदीर्घपृष्ठदष्टपरिमुष्टक्लिष्टमतयो, मातरमिव दुःसहक्षुधातिकातरतयातुरसुकुमारकिशोराः, मदनमदमेदुरमदामिव यौवनोन्मादमाथितधैर्यतयाऽविचारितकार्याकार्यकदर्यकामपरतन्त्राः, यमिनो निषेवन्ते ।

यया च शरदेव निशा, निशयेव चन्द्रिका, चन्द्रिकयेव चन्द्रमण्डली, चन्द्रमण्डल्येव कुमुदपरम्परा, कुमुदपरम्परयेव दीर्घिका, दीर्घिकयेव राजधानी, राजधान्येव जनधोरणी, जनधोरण्येव धरणिधवलक्ष्मीः, धरणिधवलक्ष्म्येव धरणिधवतनूः, अविकलसकलसमुत्तुङ्गमङ्गलालिङ्गिना शुशुभे वसुन्धरा देवी ।

यस्यै च महेन्द्रचन्द्रवरुणहुताशनशमनसमीरणधनपतिसन्नरकिन्नराप्सरोगणगुणगरिमगभीरगर्वाखर्वगन्धर्वगीर्वाणादिभिरपि महासम्पदो नाद्रियन्ते ।

यस्याश्च शातकुम्भकुम्भसुभगाडिम्भकुम्भीन्द्रकुम्भप्रतिमकुचभारसम्भासितरम्भादिसम्भावितजम्भारातिसुरसम्भारसंवाह्यमानचरणाम्भोजानि कान्यपि पदानि तृणीकुर्वाणैः सर्वानिर्वचनीयानि ब्रह्मसुखान्यनुभूयन्ते कृतिभिः ।

यस्याश्चबहुविधरमणीयतैकविश्रामधामस्वपि बहुविधमहिममहीयःस्वपि भूर्भुवःस्वरादिषु भुवनेष्वम्बरकमल–कूर्मलोम-शशविषाण-वन्ध्यातनयसमानि खलु साम्यानि काम्यानि ।

यत्र च–अगणितगोलोकगरिमाभिकुण्ठितवैकुण्ठमहिमा-

वधीरितसनिधिपयोनिधिसपदिविधियोजितयोगीन्द्रद्वन्द्वमनोमन्दिर-मभिखण्डितपुण्डरीकपतिमण्डलमध्यमण्डनं लक्ष्मीपतिरपि क्रीडा-मृग इव चिक्रीड ।

अहो चतुर्दशभुवनविभावनचतुरस्यापि चतुराननस्य न व वचसो न चेतसोपि गोचरो महिमा मथुरायाः ।

तथा हि ।

पुराणपुरुषः कासीत्पुराणेषु पुरेषु न ॥
पुराणानि प्रमाणानि मथुरैव नवं व्यधात् ॥ १२ ॥
मथुरावर्णत्रयी तथ्यं त्रयीतोपि गरीयसी ।
अनुधावति सा ब्रह्म ब्रह्मैनामनुधावति ॥ १३ ॥
रंहोभिः संहरन्त्यहो निर्मात्यवति च श्रियम् ।
मन्ये गुणत्रयी मूर्ता मथुरेत्यक्षरत्रयी ॥ १४ ॥
तापत्रयहरी पुंसां पापत्रयनियामिनी ।
त्रिवर्गभाविनी धन्या धरण्यां मथुरात्रयी ॥ १५ ॥
मथुरेति त्रिवर्णीयं त्रिलोकीति प्रतीयते ।
त्रैलोक्याश्चर्यमार्याणां गोचरः कथमन्यथा ॥ १६ ॥
साकारापि निराकारकान्तिणीत्यनुभूयते ।
मथुरायां निगूढैव निराकारस्य नियता ॥ १७ ॥
मधुरा मथुरैवेति रसज्ञा प्राह साक्षिणी ।
अद्वितीय द्वितीयं वा मध्येऽक्षरमुदञ्चतु ॥ १८ ॥

अहो अनुभवरसिकाः केचन मुग्धमधुमधुनमधुनमधुरिमाणो मथुरानामनि मध्ये धकारमनुबध्नन्ति । मम तु तत्र स्पृहालवो-

पि न भवति । तथा हि—

मधुरा मधुरैव किं ततो मथुरा कामधुरा हि धीमतः ।
मधुरं खलु कामधेनुजं न हि दुग्धं गुरु कामधेनुतः ॥१९॥

अपि खलु जगति विलक्षणैव विचक्षणानां सूक्ष्मसमीक्षा । किमिह न साक्षात्कुरुते ।

यथा ह्यभिमतपदमवगाह्य मथुरानामतो मथुरामेव तुष्टुवुः सुधियः ।

तथा हि—

सन्तु नामानि कामानि किं तैस्त्वां मथुरे स्तुमः ।
आलोकयति या रामपदं तु द्विरुदीरिता ॥ २० ॥

यत्र च-अतिचिक्कणदलिताञ्जनपुञ्जगञ्जनजगदनुरञ्जनमञ्जुलवलदिन्द्रनीलमणिमदभञ्जनदलदिन्दीवरसुन्दरसुकुमाररुचेश्चामीकरचारिमभरवासीभवदम्बरसंवृतशम्बरवैरिसुभगतनोरानन्दकन्दसूनोरपघनमवधाय सौदामनीतललिलितघनाघनसुहृद्गणशङ्कया निःशङ्कमङ्कमवनेरागता धनपरम्परेव, अतिपरितुष्टतया विगतार्थपुरुषार्थचतुष्टयं मधुपुरीशरीरभाजेऽमरपुरीतो वितरीतुमवतीर्णा कल्पलतेव, मज्जज्जनकिल्बिषगणमीनमनायासेन विनाशयितुमम्बुजभुवा भवार्णवे सुनिहिताति करालकालजालमालेव, निरवधिनिरवद्यनिद्योतकविद्योतमानमानसरूपमानसमवगाह्यातिगम्भीरमपि मोहमयमम्भो निरवशेषमापिबतो विवेकानेकशा(१)लूकनिकरात्रिकामवर्द्धमान-

---

(१) उत्पलकन्दः ।

कापकमलकुलमामूलमुन्मूलयतोऽतिनिक्षोभलोभमग्राहमापर्दयतोऽप्यतिमात्रविगाहमानमदमहोदारभृङ्गारवारमुदारयतोऽप्यतिमन्दतुच्छेतरमत्स्यनिकरमुत्सारयतो भृशमनुरक्तकण्पक्तहरिभक्तिसंसक्तकरेणुभिर्वलितशर्म्मनम्मकर्म्मोद्दामघर्म्मद्विरदपतेर्विहारमाररतोऽपि चण्डचंक्रमणचतुरचतुःपदचन्दनीव, नन्दिनी सविहुः।

चण्डांशोर्दण्डपाणिः समजनि स पुनर्दण्डयत्येव चण्डं
रंहः संहाभिधावद्भटपरिखिलमभूत्तथ्यमित्यं स कालः।
तज्जातायाश्च तस्य स्वसुरपि सकलं घोरमंहोहरन्त्याः
कालिन्द्याः काममिन्दीवररुचिररुचिर्युज्यते कालिमैव ॥१०॥

भृशं भवतु नन्दिनी दिनमणेस्तमोग्रासिनः
स्वकारणगुणग्रहा त्रिभुवनीतमोग्रासिनी।
उपाधिवलभाविनी पुनरसौ तपःपाकजा-
स्तुयात्तु वि(१)शदं महो रुचिमहो सुनीलं विना ॥११॥

अनुरञ्जितकृष्णचञ्चरीकं मधुरामञ्जुलमञ्जुपुण्डरीकम्।
निजलक्ष्म दधाति मोक्षलक्ष्मीर्यमुनानालविलासिलीलयैव ॥१२॥
अलमप्रतिपक्षमोक्षलक्ष्म्या मधुरास्मासु विहारमावहन्त्याः।
सहायस्यचिरेण तां गृहीता यमुनावेणिलतापरिच्युतासौ॥

(१) कालिन्दीजले विशदरुचिरिति निर्णीतं न्यायसिद्धान्तमुक्तावल्याम्। यथा 'ननु शुक्लरूपत्वमेवेति कुतः कालिन्दीजलादौ नीलिमोपलब्धेरिति चेन्न। नीलजनकतावच्छेदिकायाः पृथिवीत्वजातेरभावाज्जले नीलरूपासम्भवात्। कालिन्दीजले नीलत्वप्रतीतिस्त्वाश्रयौपाधिकी। अत एव वियति विक्षेपे धवलिमोपलब्धेः" इति "वर्णः शुक्लः" ३९ कारिकाव्याख्यायाम्।

परिशीलितमाथुरोपकण्ठा यमुना नीलनिचोलसावगुण्ठा
समुमुक्षुपतिर्विहर्तुकामात्यभिरामा विरराज मुक्तिरामा॥२५॥
सुरकुञ्जरदानवारिलोभाद् भ्रमराली रभसेन बंभ्रमीति।
कृतझङ्कृति नव्यनीचवीचीचयवाचालकलिन्दनन्दिनीयम्॥२६
मथुरापुरमत्तकुम्भिनोऽमलरम्भातरुभङ्गरङ्गिणः।
अतिवेलमुदेति दानधारा यमुनाम्भःकपटेन दुर्निवारा॥२७॥
हरिनीलमणिप्रणीतमध्या यमुना नीलगुणेन गाढबद्धा।
पृथुवक्षस एव मोक्षलक्ष्म्या मथुराभूरनुभूयते विभूषा॥२८॥
रचयन्नघरोगनिग्रहं द्रढयन्नेव च धर्म्मविग्रहम्।
सकलोपरिसाधयन्गतिं यमुनाकृष्णरसोऽनुभूयते॥ २९॥
साधु रीतिमधिगत्य माथुरीमातुरी भवति सा तु चातुरी।
कातरीभवदघैणलोचना लोचनाम्बु यमुनां वितेनिरे॥३०॥
केलिमन्दिरमिहारुरुक्षवे मोक्षपक्ष्मलदृशे मुमुक्षवे।
इन्द्रनीलमणिनाधिरोहणी वेधसाक्रियत भानुनन्दिनी॥३१॥
कृतकायकदम्बडम्बरा विहरन्त्येव वृथा निरङ्कुशाः।
कलिचौरभयेन वेधसा यमुनाऽयोमयदाम निर्ममे॥३२॥
सहेलं येनालं कृतमधुपुरीदुर्गशरणं
गृहीतः कालिन्दीविलसदसिरिन्दीवररुचिः।
करस्याग्रे मोक्षः फलमपि भविष्यत्यविकलं
किमस्या वै रंहोविकटभटरंहःप्रकटितैः॥ ३३॥
(१)दुरपीव समीरणाशनालसकालाजगरी गरीयसी।

---

(१) अमो रोगः।

कलिभेकभयंकरी बभौ मधुपुर्यां शमनस्वसैव सा ॥३४॥
यस्य क्षणं मधुपुरी क्षणगोचरी स्या
न्मुक्तिस्तु तत्सहचरी विजरीहरीति ।
धात्रेत्यतानि धरणौ यमुनाच्छलेन
द्राघीयसी लिपिरसीमसपीरसेन ॥ ३५ ॥
यमुनातनुरहराजिर्मथुराराजीवनेत्रायाः ।
स्फुटयत्यतनुविलासानिति लोचनगोचरीभूय ॥ ३६ ॥
संभ्राम्यन्भ्रान्तियोगान्मधुरमधुपुरीं प्राप्य पापैर्दुरापां
निस्तापः कृष्णवर्णां समजनि तदनु प्राप निर्वाणमेव ॥
निर्वाणात्कृष्णभावानलभत पदवीं स्पष्टयत्यस्य कृष्णा
निर्वाण कृष्णवर्मन्युदयति वहते किं पुनः कृष्णतैव ॥३७॥
वेदो वेद न यस्य वर्त्म यमिनां चेतोऽपि नेतः परं
किंचिद्ध्यायति न प्रयाति तदपि प्रायः प्रयासेन यम् ।
स प्रादुर्भवितेह देहसहितो ध्यात्वेति धाता ददौ
कालिन्दीकपटेन माथुरभुवे दामेदमिन्दीवरम् ॥ ३८ ॥
(१)तालाङ्को मयि मङ्क्ष्यति स्वयमहो देवो हरिर्मङ्क्ष्यति
प्रेमार्द्रा ससखी च मङ्क्ष्यति मुदा राधाप्यसाधारणी ॥
ध्यायन्तीति चिरं निवेद्य च पुरस्तातस्य चण्डद्युतेः
कालिन्दी किल मेदुरा मृगमदैरद्यापि विद्योतते ॥ ३९ ॥
हित्वा हन्त हठेन कैटभरिपुः कृत्वा महत्कैतवं
भेजे धाम तदेव नाम स निजं दत्त्वा रुजं भूयसीम् ।

---

(१) तालाङ्को बलरामः।

कालिन्दी किल कालिमानमियता लेभे शुचं बिभ्रती
सार्द्धं खण्डितमण्डलैर्मधुपुरीवामभ्रुवां मण्डलैः ॥ ४० ॥
वैदग्धीरसरङ्गरूपगतिगाम्भीर्यचातुर्यवर्यांकुल-
श्रीमत्कोटिमनोभवे निजभुवं माप्ते हठान्माधवे ।
शून्या वीक्ष्य दिशो दशैव सुदृशो वाष्पैरुज्ज्वलं प्रोज्झ्य
कालिन्दीजलमिन्द्रनीलशकलश्यामं निकामं ततः ॥ ४१ ॥

यत्र च—

रेजुर्द्विजाः क्षतरुजा भृशयापजूका
भूकामपूरणभुवोऽखिलसिद्धिभूकाः ।
ब्रह्मानुचिन्तननिरन्तरजागरूका
मूकायितद्विपदहंकृतवावदूकाः ॥ ४२ ॥

आमातःप्रभृतिप्रतिक्षणपुराणेशानपौराणिक-
व्यासङ्गाः कृतमज्जनादिमुरजिद्योगा विरागा गृहे ।
त्रैलोक्यश्रुतिविश्रुतश्रुतिगणाळङ्कारझंकारतो
मूर्च्छन्मत्सरमूर्जितश्रि मुखरीकुर्वन्ति सर्वं जगत् ॥ ४३ ॥

ऋगुच्चरणचातुरीचयचमत्कृतैः कुत्रचित्
कचिद्यजुरुदीरिभिः कचन सामझङ्कारिभिः ॥
अथर्वगुणगर्वितैः कचिदपूर्वमुर्वीसुरै
रहोमधुपुरीमहो भुवि महोदयं गाहते ॥ ४४ ॥

अविरलतरहोमधूमधोरणीभिरूर्ध्वप्रवाहिनीरिव वाहिनीः सहस्रशोऽजस्रमश्रमेणैव सृजतो निर्म्मितैकनिम्नप्रवाहिनीकस्य मण्डलं चण्डमहसोऽपि मलीमसयन्तो, निरन्तरमियतैव मृगाङ्का-

ङ्काकुलितचेतसोऽपि द्विजराजस्य मैत्रीमत्यर्थमुत्पादयन्तः, श्रवणमनननिदिध्यासनध्यानधारणासमाधिसाधारणयोगसाधनशमदमनियमसमार्पितकामक्रोधलोभमोहमदमत्सरा जिह्मेतराचारमृतो ब्रह्माण इव ब्राह्मणा ब्रह्म साक्षात्कुर्वन्ति । तेषां पुनस्त एव प्रतिनवजलवाहपुञ्जसञ्जुष्टविनिविडतमास्तमालभासो दिशो दशापि श्यामाभिरामयन्तो भूर्भुवःस्वःप्रमुखभुवनमूर्धानमनुस्पृशन्तो धूमाः सोमादिधामवासिभिरन्यथैव वर्ण्यन्ते ।

तथाहि—

दुर्वारामुन्महेन्द्रोपलपटुघटितोद्घाटिताम्भोधरश्री-
र्निःश्रेणिश्रेणिरेषानवरतमुदयद्धोमधूमच्छलेन ।
अर्वाग्गुर्वीश्वराणां मधुरमधुपुरीवासमाजामपीषां
जम्भार्यम्भोजयोनिप्रमुखमहीमण्डलारोहणाय ॥४५॥
साक्षीकृत्याशुपङ्केरुहपतिमकरोत्कोकमस्तोकशोकं
कालिन्दीकृत्य गङ्गां स्वरपि सुरपतिं मन्दचेतीचकार ।
मृद्वीचकेऽलिचक्रं सुरतरुसुमनोमूर्द्धसंमृद्धवीचिः
श्यामोचद्धोमधूमः शिखिनमसुखयत्केवलं पूरिताशः ॥४६॥
अध्वरेण निरघा द्विजवर्यास्तत्निषेवणरसादपरेऽपि ।
इत्यनाकलितधाम तमोगाच्छून्य एव मखधूममिषेण॥४७॥
रत्नज्योत्स्नाचयचकितयोः यत्र पुर्यां न सूर्यो
भेदापालं दिवसनिशयोर्न श्रिया पूर्णचन्द्रः ।
योषिल्लीलाललितसरसीमण्डले पद्मिनीनां
निद्रोन्निद्रे नियतमभितः शंसतो व्यक्तमेते ॥ ४८ ॥

वद्धोपान्ताः कनकनिकरैः पद्मरागानुविद्धै-
रिद्धैर्नानामणिभिरधिकोन्नद्धसोपानवीथीः।
वापीरम्भोरुहवलयिता यत्र हंसाः सवंशाः
संवीक्षन्ते हुतवहधिया सन्निधौ न प्रयान्ति ॥ ४९ ॥

ग्रीवामम्भोरुहदलदृशां वीक्ष्य चारुत्रिरेखा-
मेकावल्या समधिकरुचिं शङ्खकारस्य हीणाः।
स्वीकुर्वन्ति क्रकचनिकरैश्छेदखेदं च शङ्खाः
को नामोच्चैः परिभवविधिर्जीवने साभिलाषः ॥ ५० ॥

यस्यामिन्दीवरदलदृशामङ्गभासाभिभूत-
ज्योतिर्ज्वालामपि हुतभुजः काञ्चनं साधु मेने।
अङ्गैराविर्धृतमपि सदा भूषणीकृत्य साधुः
प्राणान्मुञ्चत्यपि परिभवैः श्लाघते गौरवं न ॥ ५१ ॥

अहो—अचिन्तनीयाभिरामरामणीयकसम्पच्छालिनी हि मथुरावनी।

तथा हि—

मथुरानगरकुरङ्गीनयनाभङ्गी न वाग्विषया।
कमलापतिमपि कुब्जा यत्र निरञ्जालया स्मृतिं चक्रे॥५२॥

इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पूकाव्ये प्रथमोयमुल्लासः ॥१॥

॥ अथ द्वितीय उल्लासः ॥

गर्वी दर्वीकरपतिरिवाखर्वदुर्वारवीर्यो-
यस्यामुर्वीपतिकुलपतिर्मातुलो माधवस्य ।
भ्रूभङ्गेन त्वरितमजयत्कं स नेति प्रसिद्धे-
रिद्धो नाम्ना जगति कृतिभिर्गीयते यस्तु कंसः ॥ १ ॥

स खलु निखिलमेदिनीपालमालाग्रणीरुग्रनीतिमातिनियतशासिताशेषदेशो नरपतिकुलकुहनानुबन्धी बलबहलमदान्धीकृतचेता दुहितृपरिणयादिप्रणयानुबन्धबन्धीकृतजरासन्धो बन्धोरपि सकलसम्पर्दं सिन्धोरिव कुम्भभूरहह महाप्रचण्डशीलो गण्डूषीकृतवानवार एव, अक्षोभक्षितिधवलक्षपक्षतक्षणकौक्षेयककर्म्मप्रख्यातजम्भारातिकराम्भोरुहदम्भारम्भिदम्भोलिनिष्ठुरसुरमुनिमनुजैकहिंसानैष्ठिकचाणूरमुष्टिकप्रभृतिमहामल्लगोष्ठीगरिष्ठो भूयिष्ठोद्धतबकपूतनाप्रलम्बधेनुकतृणावर्त्तदुर्वृत्ताघदुर्मददृढद्विविदबलीमुखप्रमुखमहाबलीयोबलवेष्टितोऽविरतमहामदान्धगन्धसिन्धुरप्रकराग्रणीमहामदबलकुवलयापीडदुष्करापीडपुराधिष्ठितो मनसि न मेने कमप्येव ।

चलति सति कदाचिदाखेटकखेलाय सखेलकण्ठीरवलीलगमनशीले यस्मिन्नतिगरिमतिरोहितगभीराम्भोधिभीमध्वनिभरगभीरभेरीभयङ्करभाङ्कारदुन्दुभिनिवहदुन्दुङ्कारप्रचण्डतरढक्काढंकारपटुचण्डिमडिण्डिमाडम्बरप्रकरकटुझर्झरझल्लकाझङ्कारप्रकटतराहङ्कारभटहुङ्कारगर्भगुरुचापटङ्कारघटोद्घाटिताखण्डब्रह्माण्डाभित्तिप-

रेणाहम्, प्रचलितमलयहिमालयमेरुकैलासमन्दरविन्ध्यसह्यदर्दुर-प्रभृतिपूर्वापरदक्षिणोत्तरधरणिधरादिग्दिगन्तरदन्तावलप्रकरमल-पवनघटायमानस्फुटकटुकरटीन्द्रकोटिकपटकठोरकुम्भकूटकोटिप्र-कटितमदजलवाहिनीपूरितावनीवलयम्, अविरलहयनिवहसावहे-लहेषाव्यतिकरसादोपचापटङ्कारभारमुखरितदिगाभोगनभोभर-भूगोलगोलोकमुखास्तोकलोकचक्रम्, गिरिगुरुगजराजराजिव्रज-व्रजदतिविततरथौघदुर्वहानीगणस्फुटपरिपुष्टदुष्टवीरोत्कटकुलभू-यिष्ठोद्भटभटविकटतरोत्कटभूरिभारभुग्नीभवदानमदुर्वीदुर्वहदुर्वार-भरव्यग्रीकृतदर्वीकरपतिगरिमविखर्वीकृतगर्वतया कूर्म्मकुलसार्व-भौमो भयचकितनिमीलितनयनो गोपायितुमिव निजवपुरन्तर्दधे स्वमूर्द्धानम्।

द्वीपानद्रीन्समुद्रान्द्रुमनुजनदीदिग्गजान्बिभ्रदेकं
भूचक्रं चक्रिराजस्तदपि तमसकौ कूर्म्मभूसार्वभौमः।
कंसे विश्वावतंसे प्रचलति चलति द्राक्किचित्रमेतद्
यस्माद्विश्वम्भरोभूत्फणिपतिशयने सोऽपि निद्रादरिद्रः॥२॥

यस्य कृते खलु दिशि दिशि द्वीपे द्वीपे पुरि पुरि गेहे गेहे पथि पथि द्वारे द्वारे नरि नरि चिन्ता सन्तापकारिणी ववृधे।

किमपरमहो प्रातःपूर्वाह्णमध्याह्नपराह्णसंध्यायामिनीष्व-पि वर्णानामकर्णाकर्णिकमेकक्षणोऽपि न ययौ। न हि खलु केव-लमुनिमनुजगणानां मनोऽनुतापदीपदीपनाय स्नेह इवासीदपि-तु सुराणामपि सुराणां भूसार्वभौमस्य।

तथा हि—

स्वयञ्जम्भारातिप्रभृतिसुरसम्भारगमना-
गमारम्भैरम्भोनिधिरयमसम्भूतविरतिः ।
न तेषामास्येषु स्तुतिविरतिरासीत्क्षणमहो
समीपे शेषाङ्कोपरिशयितपङ्केरुहदृशः ॥ ३ ॥

किम(१)परं यस्य कृतेऽतिबहलवर्द्धमानमुग्धदुग्धवीचीनिचयानीचीकृतसमीचीनामाचीनमधुरतरान्तरोदञ्चदतिमन्द्रसान्द्रमधुरध्वनिघोरणीमधुरिपुधामनीह दुग्धनीरधौ कुसुमसुकुमारचामरग्राहिणीनां मृदुकरकोमलकमलविचालितचारुचामरोच्चयमसृणसमीरणसेवितोऽपि वदनविजितेन्दुसिन्धुनन्दिनीकराम्बुजसंवाह्यमानचरणाम्बुजोऽपि मलयजविस्तरकस्तूरिकानिकरनिवेशचारुवेषसुललितमालतीनिर्विशेषनिःशेषसुरभीकृतशेषभोगपर्यङ्कनिःशङ्कशयितोऽपि स्तुतिमुखराननचतुराननपाकशासनशमनहुताशनप्रभृतिगीर्वाणगीर्वाहिनीबहलकोलाहलकोशलादचिरेणैव जातजागरो दरकुञ्चितवक्रीकृतलोचनाञ्चलवक्रीकृतमन्दोन्नतभ्रूलतम्, मणिमयकुण्डलमण्डलपरिपीडितांसफलकम् , अलककुलाकुलालिकम् , आमोटितमृदुलकलेवरम् , अतिशिथिलीकृतवचनमनोहरलघुलघुजृम्भारम्भसम्भासिताधरवदनाम्भोजमधुरम् , आलोकयन्नभितः सविस्मय इव नारायणः समुत्तस्थौ । व-

(१) कृष्णावतारोपक्रमकथा भा० १० स्कं १-२ अध्याययो-र्वर्त्तते ।

चनपत्रकलय्य च देवतानामजानन्निव समंभ्रमभ्रमितभ्रूविभ्रमगाधूनयामास मूर्द्धानम्, प्रतीकारोपायमपि सहायान्तरमपि चिन्तयामास माधवः श्रीमान् । समुचितमेव सहायान्तरचिन्तनं महतोऽपि ।

तथा हि—

अधिगच्छतु को लक्ष्यं गुणप्रौढोऽपि सायकः ।
सहायः स्यान्नचेदेको धनुर्द्धरधुरन्धरः ॥ ४ ॥

अगणितदिनयामिनीकनारायणसेवापरायणः प्रल्हाद इव, अनुगतपरिपालनैकनिष्ठो युधिष्ठिर इव, प्रतिनियतमजातप्रतिज्ञाभङ्गो गाङ्गेय इव, निरवधिसमधिकसावधानतया पितुरनुशासनैकसेवने निपुणो राम इवाविरतपरमार्थभावभागी, विभाण्डककुलमण्डनो भगवानृष्यशृङ्ग इवानवरतमवार्यधैर्यशीलो, जलधिरिव गाम्भीर्यवितरणशौर्यमाधुर्यैकपदम्, अचल इव जगदुपरिमहास्थैर्यैकसाम्राज्यभूः, कर्ण इव जगदाश्चर्यौदार्यैकनिधिः, दधीचिरिव प्रतिनियतमपर्याप्तमर्यादैककन्दो, हरिश्चन्द्र इवातिथिजनप्रतिपालनैकतत्परः, स्वतनुजमधुसूदनप्रतिमो यदुवंशकेसरी जगदवतंसो नियतमदूरमहानुभावमहनीय शूरसेनान्महाजलधेरिव कल्पमहीरुहो हृदि संवासितवासुदेव[चरण] द्वयी धर्म्मरत्तया वसुदेवो नाम तत्र प्रादुरासीत् ।

स खलु सकलानुरञ्जनैकशीलसीमा परमवशीकृतानिखिलमनीषी परिणतरमणीयशीतकिरण इव निजकुलकुमुदानि मोदयन् शुशुभे ।

गुणगरिमगहिमनिकामधामतया निरवद्यशुद्धकुलीनतया परमविचारचातुरीधुरीणो धरणिपतिरुग्रसेनः सबहुमानपुरःसरं दुहितरं नाम देवकीमदात्तस्मै । स खलु तया गुणनिकरनिधानया विहिताखिलभविकविधानया निखिलप्रकृतिगणसमुचितशुश्रूषणसावधानयाऽप्रतिरूपरूपस्तूपया त्रिभुवनरूपनीयमृदुकोमलशीलया तुलितनिःसीमकलाकौशलया, महावैदिकमन्त्रोपनीतहविराहुत्येव हुताशनः, मुदितसुकृतकृतार्थीकृताखिलकालिकराकयेव नायको निशायाः, शरदुपचितप्रभातवेलयेव पद्मिनीरमणः, मुदितगुणघोषया निर्दोषया कवितयेव सारस्वतप्रपञ्चः, काञ्चनकान्तिकलापमेवाप ।

कंसः पुनरनुरागभागपि तयोरुपायनीकृततपनीयोपकरणरमणीयपरभागनागतुरगरथयानवाहिनीगणबहुगुणभासमानसमानाभरणविलासीभवदसीमदासीदासराशिरपि स्वविनाशि भागिनेयभाविनीत्यकस्मादाकाशवाणीप्रणीतकर्णज्वरनीतितया विमनीभूय भृशमभिद्रूयमाणो भगिनी हननीयेति निर्णीय दुर्निवारो वारंवारं महोद्यमं व्यतानीत् ।

अथ कथमपि बुद्धिकौशलबहुविधसामाचरणतया भाविनोऽर्थस्यावश्यम्भावितयोपात्तसमसमयसमस्तापत्यार्पणैकनियमतया च मदकलदन्तावलदन्तादिव पद्मिनीम्, ज्वलदनलशिखान्तरालसम्भृतामिव हव्याहुतिम्, सुचिरस्वपोषितकण्ठीरवकण्ठादिव बालमृगीम्, कुपितकृतान्ताननगह्वरादिव निर्भरजनितधैर्यध्वंसादपि कंसाद्वसुदेवो देवकीमावर्जयामास ।

अथ समयक्रमेण यथा स्वीकारमर्पयामास षडेव शावकान्देवकीदयितः ।

अहो त्रिजगदगोचरैव देवकीमाया, यदनायासेन देवकीगर्भात् सप्तमगर्भाविर्भूतभूधात्रीधरणधुरन्धराचिन्त्यानन्तमहिमानन्तोऽनन्तसीमन्तिनीसीमन्तमणिरमणीयतातिरोहिनीरोहिणीकरोहिणीरमणसुखरोहिणीगर्भमध्युवास ।

अकस्मादेवंविधविबुधविधानकौशले सति सपदि निर्भरनिर्भ्रान्तप्रतीतयो 'देवकीगर्भो निपतित' इति निश्चिक्यिरे पौराः । समुदितबुद्धिभ्रंशेन कंसेनापि तथा प्रतीतम् ।

अथसुरनिकरनिकामकामनापूरणाय धनजनयौवनभौवनाधिपत्यापत्यप्रसहवर्द्धमानकरितुरगादिकयानपानप्रचुरीकृताभिमानदानवानवरतमदमेदुरमेदास्विमेदिनीखरविसरस्वरूपमुर्वींदुर्वहभूभिभारमपनेतुकामो निरपेक्षितशर्म्मनर्म्मापरधर्मकर्मनिर्मितात्मपदपद्मपरिचर्ययोर्देवकीवसुदेवयोरभिमतसुतवासनावसानमानिनीपुरात्मनोऽपि भक्तैकमात्रवश्यस्वभावं प्रकाशयन्नपि निजचरणारविंदमस्पन्दमानमकरन्दमन्दिरीकृतमानसमैलिन्दयोर्यशोदानन्दयोरतिशयमानन्दवृन्दमतितुन्दिलीभावयितुमपि सुन्दराभीरकुलेन्दीवरलोचनाहृदयगन्धगजेन्द्रबन्दीकरणकौतुकी देवकीजठरपिठरीनिवासमेवोररीचक्रे चिरं चक्री ।

तस्मिन्पुनरन्तराविर्भाविभावातिरोभाविनि शरदभिनवरविगर्भदुर्वहदुर्वारद्युतिभरवारितान्धकारपरम्परा पौरुहूती हरिदिव हरिदेवतोद्दिदीपे ।

अपि च यशोदा यशोदानदाक्षिण्यशोभिनी दुर्घटनैकपटीयस्यां तस्यां जठरपिठरीमामेदुष्यामभिबोधितसकलसमृद्धिसिद्धिबहुविधशुद्धिपरब्रह्माभिज्ञप्रकाशगर्भोपनिषदिव गोकुलधामाभिरामपत्नी जगदुपरि कयापि शोभयोज्ज्वलाङ्ग नभसि ।

घनघनाघनान्धकारे नभसि निशार्द्धरूपार्द्धभाजि चन्द्रे ।
समजनि यदुसिन्धुरोहिणीशोऽष्टमतिथिबन्धुररोहिणीविहारे ॥७॥

जगदिदमखिलमनन्दीकृत्य दैत्यमहामंहारंहस्यपि स्फुरदम्भोधरदम्भापसारणारम्भिमशोभासम्भारवपुषि परमतेजसि दिशि दिशि के के त्रिदशा न तेनिरे कुसुमवर्षणानि हर्षातिशयेन ।

पुरहूतहुतवहयमयामिनीचरचक्रवर्तिवरुणसमीरणधनदधूर्जटीनां धामद्वारेषु दुन्दुभीनां जम्भारिमुक्तजलधरगम्भीरजलनिधिसंभूतघनरवगर्वचर्विणो जर्जरितवैरिनारीमर्माणः समुज्जृम्भिरे नादाः ।

जम्भारिर्दुन्दुभीनां ध्वनिभिरहम्बरीकृत्य नाभीज्जगद्राक्
नाजाग्रद्योमसद्यो विधिरपि सहसा नाचमत्कारमूढः ॥
नावर्षत् पुष्पवर्षं दिशि दिशि समुनिर्दैवतर्षिर्महर्षि-
र्हर्षाद्ये वैरिकंसीमभिसरति पुरे माथुरे कौतुकेन ॥ ८ ॥

तस्मिन्नाविर्भवति मथुरायां मथुरामेव के न महात्मानो बहु प्रशशंसुः ।

तथाहि—

आः पुण्यं मथुरापुरस्य परमब्रह्मापि कर्म्माचरद्-
यत्राहो निजजन्म साधु मनुते पित्रोः समुद्धारतः ।

केचन पुनरद्यापि तमेवार्थं युक्त्या समर्थयन्ते—

आत्मानं विततार चारु मथुरोत्तंसस्तु कंसः कथं

तन्नो चेत्पुरुषोत्तमाय बहुधा दोषान्विचिन्वन्नपि ॥ ७ ॥

महोद्यमेन निरवद्यवाद्यघोषमिव, मृदुमधुरसान्द्रमन्द्रघोषं वितेनिरे, परितोऽतिपरिपुष्टवारिवृष्टिं मुक्तावृष्टिमिव भृशमारभिरे, जगति हरिजन्ममहामहोत्सवेन कौतुकतरलाः सौदामिनीं नाम नर्तकीमनर्त्तयामासुराशु, रसमेदुराः पयोधरपरम्पराः ।

अथोद्भटकिरणजटालहाटकघटितमणिपट्टतुलाकोटिपादकटक-कटिमेखलोत्कटकान्तकङ्कणकेयूरग्रैवेयकावस्थकौस्तुभमहाहेमहारहसितहीरहारिकुण्डलकिरीटिकाटीरकोटिमणिमण्डने नासाशिखरविलम्बिविकस्वरसुवर्त्तुलपृथुलमुक्ताफलधवलमयूखमांसलकपोलतले करकमलालङ्कृतकमलकम्बुकौमोदकीचक्र चक्रिणि लोचनपथमण्डिनि पुण्डरीकलोचने यदुकुलकमलविरोचिविरोचनागौरवासासि नाभीस्थितस्तुतिमुखरितब्रह्मणि परमब्रह्मणि हृदयानन्दिनि नन्दनीभाविनि तदङ्गाम्बुवाहच्छविधारोपलम्भनप्रोद्भिन्नकलमाङ्कुरनिकरेणेव विपुलपुलकोत्करेण कलितकलेवरकेदारौ बहदानन्दनयनजलमन्दाकिनीमेदुरौ बहुकृतार्कतवसुदेवदेवकीवसुदेवौ न हि केषां केषां फलानां भाजनीभवतः ।

अथ सम्भ्रमचकितविलोचनो दण्डवद्भुवि निपत्य वसुदेवो देवकी च स्तोतुमारेभे—

जय जय जगन्नाथ यदुवंशोत्तंस हंसवास हंसासन-

नुतचण परमहंसमानसकेलिकलहंस मणिमयावतंसप्रभाभासितलकपोलांस संसारापारपारावारोत्तरणकर्णधार धरणितलोत्तारधुरन्धरावतार प्रतिनवधाराधरजलधारायितमणिहारावलिघनताराङ्कितघनसाराञ्चितमुदारोरःस्थलसुरासुरकुलभाराकुलजगदाराधितपद नारायण नयपारायणमय धीरावलिभवचारांनिधिसुखपारासादन पारातीतक्षीराम्भोनिधिगम्भीराशय विहितविहार श्रुतिकुलसारक्षपितनिकार ब्रह्माकार प्रशमितपृथ्वीपृथुतरभारप्रकटितनिरुपाधिजगदुपकार स्फारविलोचन विगतिविमोचन दानवकैरवकुलसङ्कोचन मुनिगणमानसकमलविरोचन या[स्वी]कृततिलकमनोहर नीलपयोधरपुञ्जसहोदरमञ्जुमहोभर विबुधपुरन्दर इन्दीवरमालासुन्दर मन्दारावलिवलयितकन्धर बन्धुरबन्धूकाधरसुमधुर वन्दनविनमद्वृन्दारकपतिवृन्दप्रशिथिलकुन्तलबन्धभ्रमदिन्दिरमन्दिरचरणस्फुरदरविन्दद्युतिमकरन्दस्कन्धास्कन्दितसुजन द्वन्द्व(१)ब्रह्मानन्द सुरद्रुमकन्द स्मितसुमकरन्दस्नपितामन्दमुखेन्दो जय जय जगदानन्द व्यासमनन्दसनातनसनकब्रह्ममहेशपुरोगमसुरनरकिन्नरनिषेवितपीठद्वय देव जय शमय ममाधिं निधिमिव दर्शय भक्तिलवं तव दीनदयामय कृपणकृपालय सदयो भव मयि विनयविहीने ।

देवकी प्राह—

मुरमर्दन विष्णो त्रिभुवनजिष्णो परममहिष्णो वृष्णिपते ।

(१) द्वन्द्वं रहस्यम् ।

त्वं करमाली त्वं वनमाली त्वं मयदाली विश्वगते ॥
तव चरणं देवा दधति न के वा चेतसि सेवानिपुणतराः ।
स्फुटमित्थमहं का विगतातङ्का नियतमनङ्का बभुरमराः ॥ ८ ॥
असि मीनाकारो जलधिविहारो वेदोद्धारोल्लसितमते ।
दामोदर सामस्तुतपद काममद हतधाम श्रीवसते ॥
कमठीकृतकायो विघटितमायो विहितभावायो(१) वहसि भुवं
परिपालय कृपया त्रुटितत्रपया भवभयमपयापयसि शिवम्॥९॥
भीमार्णवलीनामतिशयदीनां महिमविहीनां वीक्ष्य धरां
कोलाकृतिधारी सलिलविहारी तामुदधारीरतिविधुराम्।
आरोहितदन्तामतनुमनन्ता दधदपि हन्तासुरमवधीः ॥
अवधीरितशक्रं दारुणवक्रं गज इव नक्रं सकुतुकधीः॥१०॥
नरकेसरिरूपी नखरस्वरूपी दानवभूपोभवदसुरं
हतवानसि जम्भाद्विषदुरुदम्भमसुरारम्भभ्रशपरम् ॥
वज्राधिकमुखरैर्भीषणनखरैरास्थिषु मुखरैर्दैत्यतनो–
रुद्गीभिरुदितै रविकरविदितैः शोणितमृदितैर्मोक्षम(२)नो ॥११॥
बलिनामनहेतोः खगपतिकेतो तरलितचेतोऽमरसुलभूः ।
वामनवपुरासीरखिलग्रासी करपदभासी हुतभुदभूः ॥
तापत्रयनोद च्छन्नविनोद प्रकटितमोद त्रिभुवनक ।
मनुते शुभवन्तं शमितभवं तं को न भवन्तं ननु जनकम्॥१२॥
सुखभूयिष्ठारं कलितकुठारं दनुजहठारं विश्वधरं

(१) अथ शुभावहो विधि·
(२) मनुर्मन्त्र·।

परिपूरितकामं त्वामभिरामं कथयति रामं को न परम्।
क्षितिभारभ्रंशी भवगुभशंसी क्षत्रध्वंसी पुनरुद्‌भूः
करुणारसवाही सदनुग्राही पातकदाही द्विजकुलभूः ॥१३॥
हरकार्मुकखण्डी कौणपदण्डी रविकुलमण्डी दशरथतः
कृतदेहारम्भः पृथुलस्तम्भकमभुजजम्भद्विषदुरुतः ।
रावणहतिहेतोरुदधौ सेतोरन्तककेतोरिव विजयं -
हेलाहतवाली व्यतनोरालीकृतगुरुतालीवनविलयम् ॥१४॥
गुरुकरुणावन्तं भुवनभवं तं वदति भवन्तं शुद्धमिति
प्रथिताभयदानं परमज्ञानं मोक्षनिदानं शुद्धमतिः ।
अखिलं न सदालोकयितुमिवालोडितमिति कालोपचितमदैः
स्त्वामवतीर्णं स्मरति विशीर्णं मायाजीर्णं हृदिकटैः ॥१५॥
म्लेच्छाहिततापं खण्डितपापं सशरं चापं दधाति रमे
त्वयि कल्किनि वेदागोचर भेदाविष्कृतखेदानपनय मे ।
इह को महिमानं वदतु च मानं किमपि समानं जगति न ते
मुनिरतनोद्ध्यानं सुदृढज्ञानं तव संस्थानं न हि लभते ॥१६॥
त्वं पारे वचसो बहिश्च मनसस्त्वं निष्कलो निर्गुण-
स्त्वं पूर्णस्त्वमहो नभोवदखिलव्यापी न लिप्तः क्वचित् ।
अभ्यर्णप्रकृति प्रसन्नमुकुरव्यालम्बि बिम्बं तु ते
जीवं केऽपि जगुर्नमोऽस्तु भवते त्वं योऽसि सोऽसि प्रभो॥१७॥
नान्तो नादिर्न मध्यो न च करचरणं नाननं नापि चक्षु-
र्न श्रोत्रं नापि नासा न च तव रसना त्वक्च नो वा न चेतः॥
सर्वात्मन्सर्वगस्त्वं जगदपि कुरुषे पासि चात्सीक्षसे च

श्रोता मातापितरौ मम रसमुपभुञ्जाते सेरसुपस्थेन वेसि ॥४८॥
जन्म मे सकलधर्मभाजनं भाजते स्वापि दर्शोऽस्त्यायत ।
श्रुत्वापि पद्ययोरनाकुण्ठा सुविधायमइप्यपदं पादैः ॥४९॥
एकदेशमपि मोज्रवाहिनी बाहिनीव हृदि मोऽस्मृपतेः ।
दर्शने तव तपोनिदर्शने कौतुकं भवति भीराप यथो ॥५०॥

मधुकर परमेश निवेदयामि ते पदयो "गोविन्द गोपभागो किमर्थं रूप" इति वचनमवधाय देवजयाः स्मितमधुराधरस्फुरन्नवीनधिमितिनिकरनिवारिततम्भाकारपरम्परपरमपुरुषो मधुपीयूषमाधुरीमयमाह मातरं पितरं च किमपि पावीनम् ।

पूर्वेषु बहुषु जन्मसु भवद्भ्यामद्भुतमिदमेव मे रूपं पश्यसि निरूपय गदगदीसितपुण्यभावाभ्यां सुदर्शयाम दुर्लभं सुतयो दीर्घमिति पुनरहमुणमार्जनाय पर्जन्यपर्णं दृष्ट्वा बालमपि हर्षितमहर्षिदेवर्षिमानसगदर्शनपारगमनोक्षणम् । तदिदानीमपनीय मायासीयतातापमयशङ्का । परन्तु यदि मम माया भगवती जगती सर्वनिर्वाहसामग्री सर्वैरभिपूजिता नन्ददयितायाः गोकुले यशोदायां जनितामिहानयतु, मां नयतु तदङ्कमवाङ्कपतां विना विलम्बमस्य ? जनक्षेमम् । अहमपि भवतोराज्ञामेव पालयतास्थानं गोपमामीदृगभिधाय तद्रूपमपहाय मायया साधारण इव शैशवं भेजे ।

तदनु वसुदेवोऽपि [illegible] तदनु-
पाणितमनयोरगर्दूर्यवान्धकारनिविडतमस्सोदामिनीपुर-
दर्शनिपतनाकारदुर्गरौद्रीघ्रमूलमोलमकोलाहलसहवादिनीविल

नादि तथैव संविधातुमारेभे ।

अथ चलति सुतमशङ्कमङ्के निधाय वसुदेवे समजनि विघटितनिगडबन्धबन्धनश्चरणो, द्रुतगलदर्गलकपाटकूटानि नगरद्वाराणि, महदपि विरतापण्डचाण्डिमारम्भो, द्रुतमम्बरमध्यपगतगम्भीरतराडम्बरदम्भोलिपरम्परम् , परितः समुदयदवार्यपर्जन्यगणोऽपि रचितामन्दजलबिन्दुवृष्टिसृष्टिर्दुर्जनानेव तर्जयन्निव गर्जन्नासीत् । दर्वीकरपतिरपि दुर्वारदर्वीदर्शितातपत्रमनुसेवते स्म वसुदेवम् ।

अथ विगततरंगनीचवीचीवाचालीकृतदिङ्मण्डलीकतया दुरितचमूरिव तर्जयन्ती, जगति जनार्दनजन्ममहामहोत्सवमिव विरचयन्ती हरिसम्भवसम्भूतसम्मोदमेदुरा बहललहरीबाहुमास्फोट्य नाट्यमिवाचरन्ती, 'व्रजभुवन सम्प्रयाणमङ्गलायानदुन्दुभिध्वानानि च कुर्वती, सर्वतो निर्भरोद्भ्रान्तावर्त्तसन्तानशालिनी स्फुटगम्भीरनीरनीलिमाकुलतया कुटिलमनोवृत्तिरिव, भीषणापि, दीनजनधनमनोराज्यपरम्परेव दुष्पारापि, शमनसहोदरा जानुदघ्नजलैव सावेहलमुदलाङ्घि वसुदेवेन ।

साङ्केतिकं यदभिधानमजामिलोऽपी
वक्त्रे निधाय भवसागरमुत्ततार ।
अङ्के तमेव वसुदेवकृती दधानो
मानोः सुतामतरदित्यपि किं विचित्रम् ॥ २१ ॥

वसुधरमुवदङ्के नन्दपङ्केरुहास्या-
स्त्वमुरसि वसुदेवो वासुदेवं निधाय ।

तदुदरमुवसाधाभादधन्मोवमाद्य-
न्मति पुरमतुले मे मासतद्वाकूमतीतिः ॥ २२ ॥

रुपं गोपय गोपयेति पितरौ प्रागेव यत्प्रोचतु-
स्तामाज्ञामतिगौरवादिव तयोराधाय मूर्ध्नि द्रुतम् ।

तादृग्भीमतमस्विनीमगणयन्मेघान्तदीलङ्घनं
रूपं गोपयितुं जगाम भगवान् गोपाकुलं गोकुलम् ॥२३॥

अथ वसुदेवे दैवके क्रोडे कुमारीमर्पयत्येव कंसदैत्यानुचारिणस्तदनुसन्धानकारिणः किमजनि किमजनीति व्याहरन्तो दूराद् दुरात्मानः परिवव्रिरेन्तःपुर परितः । द्रुतमवधीर्य धैर्यकमहोदधिं वसुदेवं कुररीमिव विक्रोशन्तीमहह तीव्रबाधया देवकीमपि नवशावकीं तामवरुन्धानामनादरेण तामपवार्य तर्जनगर्जजर्जरितदिग्दिगन्तरास्तस्याः क्रोडात्क्रीडन्त इव तामादाप श्येना इव कपोतिकापोतीम् , शार्दूला इव सुरभिकिशोरीम्, पारीन्द्रा इव दम्भादिर्भकलभीम्, व्याधा इव मृगबालिकाम्, कामान्धा इव मतिधैर्यसम्पद व्याधूयेव सुकुमारतनुकान्तिम् , झंझा इव वल्लरीशोभाम्, निदाघवासरा इव कोकिलाकाकलीम् , अवग्रहा इव कादम्बिनीजलधाराम् कीनाशकिङ्करा इव पाञ्चभौतिकाकृतेर्जीवात्मनो मूर्त्तिम् , हेमन्तदिवसा इव सरोजिनीलक्ष्मीम् , अक्षीणबलशालिनो निर्ययुस्त्वरित त्वरितगतिविजृम्भमाणनिःश्वासपरम्पराः श्रमजलमेदुरमेदस्विवर्ष्माणो जलधरजलधोरणीपिच्छिले पथि प्रस्खलन्तोऽपि कृतकृत्या इव धा·

वन्तो भोजे(१)न्द्रकराम्भोजेषु कुमारीमिव केवलं कुमारीमारोपयामासुः ।

स पुनरविचारितपूर्वापरः पामरो भगिन्या इति भागिनेयीमिति स्त्रियमिति बालिकामित्यविचिन्तयन्नेव मर्यादामतिवर्त्तमानो जीवैकलोलुपः शिलायां पातयितुमारेभे ।

दिशि दिशि जलदा रुदन्त इव नर्दन्तो मुमुचुरजस्रमस्रूणीवाम्बुपूराणि ।

तदनुतापमसहमाना इव सौदामन्योऽपि जज्वलुस्तरलाः । करुणार्द्रा इव भित्तयो निपेतुस्तत्क्षणवहल्लर्झ्झानिलव्याजात् । प्राणानिव दिग्वामलोचना मुमुचुरक्षेमं तदुदीक्षितुमिवाक्षमाः । क्षमारुहैः सह गृहा आत्मन एवोररीचक्रिरे भङ्गम् । अतिचण्डमानपवमानजवनिवहनिपात्यमानधरणीतलधूयमानपङ्कपूरपरिपूर्यमाणपुरभवनमूर्द्धबद्धध्वजपटकपटेन कीर्त्तयो निपत्य मलीमसायन्ते स्म ।

पौराः केचन दुर्मनीभूय मेजिरे दूरम् , केचन चोलाञ्चलेनाननमाच्छाद्य रुरुदुरेव दीर्घकालम् । काश्चन पौराङ्गनाः पुनरात्मनो रसनाग्रं दशनाग्रेण सन्दश्य पाणिभिरुताडयामासुरुरांसि । काश्चन जनितविलापाः कुलपांशुलः कुलपांशुलोऽयमिति निनिन्दुरेव निभृतेष्वसद्वर्तसस्य कंसस्य निजवंशस्यापि । किमपि कर्त्तुं व्याहर्त्तुमप्यशक्नुवाना उग्रसेनादयोऽपि सनिःश्वासमभिदधुर्मुहुरपि हाहेति । द्रुतमुपचीयमाननिर्वापितप्रदीपपरम्प-

(१) भोजेन्द्रः कंसः ।

राज्याजेन राजेतजांसीव सर्वतः प्रशान्तानि । अतिसंरम्भाकुल-जम्भारातिप्रमुखगीर्वाणैः क्षिप्तास्तत्प्रायः पिण्डा इव दम्भोलयो ददृशिरे लोकैः । अनुचितमेतादृशानुचितकर्मावलोकनमिति भुवि दिवि चान्तर्दधिरे नक्षत्रमण्डलानि निबिडघनचयोपचीयमान-तिमिरमिषेण । दिशः पुपूरिरे दुर्यशोभिरसुरराजस्य । असदवलोकनवर्धमानास्तोकशोकैरिव कोकैः करुणमुदीरितं पुरदीर्घिकासु । करिवरकरपुष्करादिव पुष्करिणीसमीरणोपमीयमाना भुजगपतिभोगपीवराद् भोजभूपतेर्भीमभुजदण्डाग्रतो मनुजकिशोरी कपटपटीयसी राजश्रीरिव नभसि रंहसोत्पतन्ती त्रिभुवनभवन-विभाविनी भवभाविनी व्यलोकि राजलोकेन ।

अथ तस्याः पदकमलनाभिकमलकरकमलाननकमलावतंसकमलस्रक्कमलादिसमुल्लासैरम्बरतलमखिलमलोकत कमलमयं सकलराजलोकः ।

व्योम्नि स्यन्दनचारिणी चरणयोः शिञ्जानमञ्जीरिणी
मध्ये मेखलिनी करे वलयिनी बाहौ च केयूरिणी ।
ग्रीवायां मणिहारिणी श्रवणयोरब्जोत्तमोत्तंसिनी
चार्वङ्गेऽरुणचोलिनी मुकुटिनी मौलौ भवानी बभौ ॥२४॥
ध्यायद्वीरमनस्विनी पदतले चन्द्रानने हासिनी
हस्ताग्रेषु महास्त्रिणी त्रिगुणिनी नेत्रोत्पलेषु त्रिषु ।
सर्वाङ्गेऽसितरूपिणी हृदि पुनर्वैशद्यसम्भारिणी
कंसध्वंसनशंसिनीशगृहिणी कैर्नैक्षि नैकक्षणम् ॥ २५ ॥
निर्यातेऽपि पयोधरे घनमयं व्योम त्विषा कुर्वती

विश्रान्तास्वपि चञ्चलासु सतडिल्लासा विभूषावलेः ।
एकेन्दोर्विरहेऽपि पूर्णविधुना वक्त्रेण वियोनिता
नैरन्तर्येऽपि निरन्तरं दिविषदां वृन्दैर्बभौ पार्वती ॥ २६ ॥
नमज्जम्भारातिस्तुतिमुखरिताम्भोरुहजनुः-
पतन्मूर्द्धाबद्धाञ्जलिहुतवहाम्भःपतितनु ।
घृताचीसध्रीचीगणकृतसमीचीननटनं
बभौ व्योम स्वर्गादधिकमपि दुर्गाहितपदम् ॥ २७ ॥

किमपरमाहो महीलोकेऽनस्रयोदशलोकवासिभिरेव कामचारिभिरासिषेवे नभःप्रतोली । सूर्योंऽरपि निजरूपाणि तेषामेव रथदर्पणार्पणानि सभूचक्राण्यदर्शयन्तेति चतुर्दशभुवनमयमभूदेव तत्क्षणं व्योम । तदिदं चरणरजसोऽपपादितकोटिकोटिब्रह्माण्डघटनाधानापूर्वं मन्यते मुनिभिः ।

घनेशः कीनाशो नयनपथलेशोदयकृते
कृतप्रादक्षिण्यं पदयुगदिदृक्षाकुलमती ।
परिभ्रामं भ्रामं गमितबहुयामं व्यचरतां
न लेभाते भाते नभसि पुरजाते न तदपि ॥ २८ ॥
सरक्षोयक्षोडुग्रहनिवहगन्धर्वपरिप-
स्स्वयम्भूजम्भारिप्रणुतचरणाम्भोरुहयुगाम् ।
स तां दृष्ट्वा कंसो विगलदवतंसश्रुति मुहु-
र्धुनानो मूर्द्धानं मनसि गणयामास विपदम् ॥२९॥

अथ भयभवधाय भोजभूपतेर्भगवती भ्रूभङ्गस्फुरदखिलसृष्टिस्थितिमलयकेलिरट्टाट्टहासमुखरिताकाशादिङ्मुखाखिरमाप-

त सोपहासम् ।

मा भैषीः कस्त्वनासि त्वमिह स महिषो नो निशुम्भो न शुम्भो
नो वा त्वं रक्तबीजो रणभुवि विजयी नापि चण्डो न मुण्डः॥
उद्दण्डो युद्धशौण्डः पुनरपि भविता कोऽपि शुम्भो निशुम्भः
संभूतिर्मे तदर्थी व्रज(१)भुवि समभूत्तेऽभ्रकालः स कालः ॥३०॥

अथ सगणहंसहंसवाहनपुरुहूतहव्यवाहनकालकौणपकुल-पालवरुणगन्धवाहनधनदमहेशानैरपि रथमण्डलमण्डनीकृतमणि-मुकुरकोटिबिम्बस्वप्रतिबिम्बकोटिकपटकलितकलेवरकदम्बैरनु गम्यमाना ससध्रीचीगणघृताचीरम्भोर्वशीवशीकृतनिखिलतिलोत्तमा-मदनमदालसमदालसादिसुरवारसीमन्तिनीवारदर्शितपरमहर्षितम-हर्षिदेवदानवयक्षरक्षोमानवप्रतिनवनृत्यकृत्यकौशलारम्भा, अथ गणताड्यमानपटुपटहकोटिडमरुडिण्डिमभूरिभेरीगभीरदुन्दुभिहुडु-लझल्लकीनिकरझर्झरमुरजवेणुमर्दलध्वानमर्दिताखण्डब्रह्माण्डभा-ण्डोदरातिमधुरगानगुणगर्वदुर्वारगन्धर्वगन्धर्वेवदनगणगीयमानच रणाम्भोजमहिमपरम्परा रथनिकरनिकामवर्द्धमानमधुरमन्द्रतार तरध्वनिधोरणीभरितचतुर्दशभुवनावनीविध्यावनीधरमूर्धानं त्रि-भुवनैकपुरमध्यमासादमिवाध्युवास नन्दिनी यशोदायाः ।

पद्मन्यमुद्यमं विन्ध्यो विधायाज्ञां दधे गुरोः ।
तदभूत्पार्वतीधाम गुर्वधीना हि सिद्धयः ॥ ३१ ॥

इतिश्रीगम्भिग्रमिश्रकृतायानन्दकन्दचम्पूकाव्ये
द्वितीयोऽयमुल्लासः ॥ २ ॥

---

(१) इय कथा भा० १० स्क० ४ अध्याये ।

अथ तृतीय उल्लासः ।

अथ कुमारीमादायगच्छत्येव वसुदेवे परिणतशरदिन्दुमण्डलः क्रोडे क्रीडतीति स्वप्नमनुपश्यन्ती द्रुतमुपजातजागरा काचमन्वेषमाणा काञ्चनमिव, कौपसलिलमनुगवेषमाणा गङ्गामवाहमिव, सा कीटतरुमर्थयमाना कल्पतरुमिव; शम्बूकमनुसन्दधाना दक्षिणावर्त्तशङ्खमिव; इन्धनमनुधावमाना चन्दनमिव; कर्कन्धूफलमन्विच्छन्ती द्राक्षाफलमिव; कामपि धेनुं कामयमाना कामधेनुमिव; कुटीरमभिकाङ्क्षन्ती महाप्रासादमिव, नीवारकणमनुचिन्तयन्ती तण्डुलराशिमिव; दृषदुर्वीधरमभीप्सयन्ती सुमेरुमिव; औषधमनुमार्गन्ती नैरुज्यमिव; नौकामाकारयन्ती स्रवन्तीपारमिव; अजमाजन्म मृगयमाना महागजमिव, अन्धयष्टिमुद्दिश्य यन्ती दिव्यदृष्टिमिव, आतपत्राणाय पत्रमभिलिप्सन्ती दिव्यातपत्रमिव, अवगाहनाय क्षाराम्भोधिमीहमाना सुधाम्भोधिमिव, लोष्टमनुचेष्टमाना श्रेष्ठनिधिमिव, कमपि कुमारं सुचिरमासाधिरुदयन्ती निगमनिगूढं हठान्निजाङ्कमधिरूढं हरिमुपलेभे व्रजेन्द्रसुन्दरी यशोदैव।

अथ सपदि समुत्तिष्ठन्त्या गृहान्तरालमनन्धकारमनुभवन्त्याः सर्वानिर्वचनीयाभिरामाभिरपि श्यामलाभिरभिभावयन्तीभिरपि प्रदीपशोभाः, शोभमाने कमनीयकौमारवपुषि सुदिनप्रभातभातकमलकोषकन्दरे सुचिरमुपोषितचञ्चरीकीव, परिणतसुधाधामनि द्राघीयोदिवसकठोरदुर्यैष्ठनिष्ठुरारुणकाठिनमयूखहूयमाना चकोरीव, अकस्मादुपचितहेमभूषनि दरिद्राचित्तव्राचीरिव, अभिन-

वकुलमकन्दलशालिनि केदारे क्षुधितकुरङ्गकिशोरीव, अतिरमणीयरामणीयकवाणिमनि विषयावेशवशीकृतशेमुषीव, अधिकजरत्तरगौरिवागाधसुधापङ्कसंकटे हठेन निपतन्ती निर्ममज्ज गौर्यशोदायाः ।

स्वलोकमाकारयितुं रयेण चिरं विवक्षोरपि पक्ष्मलाक्ष्याः ।
मिय परिज्ञाय ह्रियेव वाणी नासीत्तदानीं बहिरास्यगेहात् ॥१॥
समं तदा गोकुलचक्रमासीद्रुग्निद्रमाशीर्षितनूरुहेण ।
स्तन्येन पुण्यैकनिकेतनाया मुदस्रमामादचिरादजस्रम् ॥ २ ॥
मन्दारविन्दायतलोचनायाः पुरस्तनूजे सति जायमाने ।
सोदर्यभावादिव वीक्षणार्थमभ्युत्थितं तैरपि तत्तनूजैः ॥३॥
आनन्दकन्दे सति नन्दनेन्दौ ननन्द नन्दाम्बुधिरुत्सवेन ।
मुदस्रवीची ववृधे विशाला दृक्कूलमुल्लङ्घ्य च रहसैव ॥४॥
अन्तर्गते कर्णपथेन दूरात्सुतोऽजनीति ध्वनिसिद्धमन्त्रे ।
जाग्रत्तनूजालिमिषेण तस्य हृच्छल्यजालानि बहिर्गतानि ॥५॥
आशंसते वंशवंसजन्म शमाकुलोऽसूनददद् व्रजेन्द्रः ।
वसूनि दत्त्वा पुनराददेऽसौ तस्मात्स्वसूनोरवलोकनाय ॥६॥
पश्यन्नपि श्यामलधाम सूनोर्न रूपभेदं पुनरेष वेद ।
निःस्पन्ददृक्केवलशालभञ्जीगञ्जी मुदासीदवशीकृतात्मा ॥ ७ ॥
प्राणैः सहात्मानमदत्त तस्मै तच्छ्यामधाम्नेऽपि वसु द्विजेभ्यः ।
वपुर्जडिम्ने प्रमदाय चेतो नन्दस्य नासीदथ देयमेव ॥ ८ ॥
सर्वस्वानि ददे द्विजाय सहसा नन्दो महानन्दितो
विश्वानन्दिनि नन्दने पुनरधात्प्राणात्मनः सेन्द्रियान् ।

कस्यैचिद्विवशीकृतेन मनसा दास्यत्यथाङ्कं हठा—
दुद्दण्डायितमित्यमङ्गजकुलैरात्याकुलैः सर्वतः ॥ ९ ॥

स्खलन्तमात्मानमथाक्षिपन्तमन्यं च वासः स्खलदङ्गतोऽपि ।
पतङ्गमङ्गेष्वपरं दहन्तमग्निं च किञ्चिन्न विवेद नन्दः॥१०॥

मनोऽपि नेतुं न मुनिः शशाक हविर्लवं ग्राहयितुं न होता
तमङ्कमारोप्य चिरं यशोदा स्नेहस्नुतं स्तन्यमदत्त तस्मै ॥११॥

पङ्कापहारी हरिराविराम पङ्कान्न शङ्का किल काचिदेव ।
इतीव चक्रेऽखिलगोपचक्रं पङ्कैरनातङ्ककुतूहलानि ॥ १२ ॥

द्रागेव दूरात्मति नन्दसूनौ पलायित पङ्कपरम्पराभिः ।
काश्मीरकर्पूरपटीरपूरक्षीरैरकारीति धरासु पङ्कः ॥ १३ ॥

इयं धरित्री हरिणा भवित्री परिच्युता निर्भरतापभारैः ।
विश्वासमस्या हृदि वल्लवेन्द्रो बध्नाति दध्ना स्म विधाय सेकम्॥१४

पङ्कापसाराय कथा मुरारेरास्ता विदूरे विदिते हि तस्मिन् ।
उत्सारयामास विगाढपङ्कं न गोकुले कः पदलीलयापि ॥१५॥

शिशोरमुष्यामलकीर्तिपूर्णा स्यादेव भूर्नाम विना विलम्बैः ।
अपूरि सा गोकुलपूरितीव क्षीरोल्लसत्पाण्डुरकीर्तिपूरैः ॥ १६ ॥

भारापसाराय हरिर्ममार्गा क्षीराम्बुधेरेव समाजगाम ।
विजानती भूरिति सा बभूव पङ्कच्छलक्षीरमयी क्षणेन ॥ १७ ॥

पात्रीकृत्य धरित्रीं चन्दनकर्पूरकुङ्कुमैर्गोपाः ।
विदधुः पङ्कमहोत्सवमुत्साहानां च दुष्करं जगति ॥ १८ ॥

अतिमा(१)दमोदमचाभीरवहलकोलाहलपदकलमहिलाकुल-

(१) मादो मदः ।

कौतुहलाकुलकलकलकलबहुलतरोलू(१)लूमलङ्गलाचारैः, अतिमधुरमृदङ्गमर्द्दलविविधवर्धमानसुरमुनिमनुजमनोनुकूलकाहलाकुलवलितकलध्वानधाराभिः, मुखरितदिङ्मुखमङ्गलाधानधुरीणासंख्येयशङ्खनिध्वानैः, निर्धूतसुघनघना(२)घनानां घनानां घनाघोषैः, भृङ्गमधरीकृतमधुमाधुरीकाणां पीयूषादपि शिशिराणां सुषिराणां च निस्वनमकरैः, अतिगम्भीरदुन्दुभीनामप्यदभ्रनिर्भरध्वनिभिरपि चण्डीशाद्रिगम्भीरगह्वरगर्भारब्धप्रतिध्वनिमुखरचण्डिमडिण्डिमाडम्बरैरपि, रुचिरोच्चरितचर्चामपि सामझङ्कारकारिणामपि जपजर्जरितजङ्गपूकपूगयजुर्जागरूकाणामपि याचजूकानां वदनोदरविहरदखर्वाथर्वगर्वदुर्वाराणामुर्वीगीर्वाणानामाशीर्वादगीर्वाणैरपि दधिकर्दमसम्मर्दाखण्डपाण्डिम्ना समुदयदुरुडिण्डीरपिण्डपुण्डरीकखण्डपरिपाण्डरीभवल्लोलकल्लोलकुलकलकलनक्रचक्रादिकविविधयादोनादोद्धतदुग्धतोयेरनुकुर्वती रूपं गोपानां वमतिरतीव मुदे हरेरुदेति स्म। सुविदितबहुमङ्गलमहो महोत्सवपूर्वकं जातकर्म्मादिककर्म्माणि निर्मायाभीरसार्वभौमो बालकस्य लौकिकालौकिकरक्षामयांचक्रे।

अशोककोकः कमलाभिनन्दनः प्रभातभास्वानिव नन्दनन्दनः।
क्षणे क्षणे लक्ष्यविलक्षणक्रमो ननन्द सोऽनन्तरुचिस्तमःक्रपः॥१९॥
सुरक्षणाक्षीणविलासवल्लवः सुशोणशोभाधरनव्यपल्लवः।
दिने दिनेऽशोभत तुङ्गमङ्गलः सुरद्रुमस्येव नवीनकन्दलः॥२०॥

(१) उलूलूध्वनिमङ्गलाचारः साम्प्रतं वङ्गदेशे प्रसिद्धः।
(२) घनाघनः=अन्योन्यसंघट्टनः।

श्रुतिस्मृतिक्षालितविश्वदूषणः सगौरगोरोचनलेशभूषणः ।
स चीनपीतांशुकरज्यदङ्गतो रराज राजेव नवोदयं गतः ॥२१॥
निशासु सन्ध्यासु दिनेषु यत्नतः स पश्यतामभ्यधिकं च रत्नतः
कुबेरगम्यो व्रजवासशालिनां जगाम चक्षुर्मयतां विलासिनाम् ।२२।
स रोहिणीगर्भकृतावरोहणः सरोहिणीशद्युतिरीशमोहनः ।
दधच्छ्रियैरावतकालभक्रमं भुवीह केषां विदधे न भ्रमम् ॥२३॥
दिनेषु गच्छत्सु कियत्सु मत्सरान्मनोदधद्दीपणभूतिमच्छरात् ।
स पूत(१)नां मैषयदुग्रशासनस्तयोस्तयोपाश्रितनाशवासनः॥२४॥
यमस्य दूतीव तमस्विनं जनं वयोवसाने हृगिवाश्यनञ्जनम् ।
समागता सा पुरि नन्दसुन्दरीसुतं चिकिर्षुस्तमसो व्यसुन्दरी॥२५॥
अनिन्द्यमान्द्यं दधती गमे खला नितम्बबिम्बाहितहेममेखला ।
समुल्लसत्कुण्डलमण्डलश्रुतिः सुचारुशोभाखिलभीमतिश्रुतिः॥२६॥
मृगेन्द्रमध्या मृगशावकेक्षणा सहारकण्ठी सरसा वकेक्षणा ।
तनुत्विषा गञ्जितमञ्जुरोचना मुखेन्दुसौन्दर्यजगाद्विरोचना ॥२७॥
दुकूलवल्लीपरिणद्धविग्रहा वकी त्रिलोकीप्रथितोग्रविग्रहा ।
समाल्यधम्मिल्लसमृद्धसौरभा ललाटसिन्दूरविमूढसौरभा ॥२८॥
हरेरसुग्रामकुवासनामिता सकालकूटस्तनभारनामिता ।
निगूढनक्रेव कृता तरङ्गिणी विगाढमायाघटनातिरङ्गिणी ॥२९॥
निलीनशार्दूलमिवोपकाननं प्रकाशयन्ती ललिताळकाननम् ।
स्तनं दधाना विषमेवकाननं ग्रहीतुकामा दनुजान्तकाननम् ॥३०
जगाम नन्दस्य ततो निकेतनं लसत्त्रिलोकीगृहजैत्रकेतनम् ।

(१) भा० १० स्कं० ६ अध्याये पूतनावधकथा ।

उवाच वाचा मधुमाधुरीमुचा रुचा तिरोभूय रदस्य मौक्तिम् ३१
मुदे यशोदे तनयो नयोत्तमे न कस्य मेघाधिकमेचकोदयः ।
चिरेण जातश्चरमे वयस्यहो महोदयं विन्दतु नन्दतु श्रिया ॥३२॥
भस्मभूषितमिवानलपिण्डं कोषगूढमिव सायकखण्डम् ।
सा ददर्श समदर्शियशोदाक्रोडशायिनमशङ्कुकिशोरम् ॥ ३३ ॥
एहि वत्स मुखमच्छदर्पणं द्रष्टुमुत्सवबहं समुत्महे ।
इत्युदीर्य निजपाणिपल्लवं वल्लवेन्द्रगृहिणीपुरो दधे । ३४ ॥
आशिषं कुलपुरन्ध्रि विधेहि श्रीपदं शिरसि साधु निधेहि ।
एतया सह गिरैव विशङ्का स्वाङ्कतः शिशुमदत्त तदङ्के ॥ ३५ ॥

दन्दशूकमिव दामशङ्कया वह्निकूटमिव हाटकाशया ।
चन्द्रहासमिव कन्दलीधिया नन्दशावकमदत्त सा वक्री ३६॥
कालकूटमिव सा मृगनाभीभानतो हरिमिवैणमानतः ।
भीमवज्रमिव पद्मबुद्धितस्तं बभार विभुमर्ममोहतः ॥ ३७ ॥
वामपाणिधृतमूर्द्धनिबद्धस्वास्तिकासनमधत्त तदङ्के ।
कञ्चुलीं च समुदस्य कुचाग्रं दक्षिणेन च करेण चकर्ष ३८
कम्पमानभुवनत्रयमन्तःशोचमानमुनिदेवमशङ्का ।
वामचूचुकमधत्त मुरारेर्बन्धुजीवमधुराधरबिम्बे ॥ ३९ ॥
श्यामचूचुकमतीव चकास श्रीधराधरपुटेऽरुणभासि ।
बन्धुजीवकुसुमोदरमज्जच्चञ्चरीक इव कंचन कालम् ॥४०॥
मन्दमन्दचलदङ्घ्रपदपाणिस्पन्दमानमधुराधरबिम्बम् ।
प्राणपञ्चकमतर्पयदीशः प्राणपञ्चकमिलत्पयसास्याः ॥४१॥
वह्निदीपनकृते हरिरग्रस्माभुजामदनमारभमाणः ।

पद्मीमिव जघास स वत्सः प्राणपञ्चकमघोरमघाङ्कम् ॥४२॥
कालकूटकवलेन पुरारेर्दुःसहो जठरवह्निरदीपि ।
इत्यतिक्षुधित एव तदीयप्राणपञ्चकमपि प्रभुरदात् ॥४३॥
कालकूटमखिलैरविषह्यं पूतनापि निखिलैरविषह्या ।
सौहृदादिति तया सह मेने कैटभारिजठरं विषकूटः ॥४४॥
कालकूटगरलान्न गरीयो वेत्ति वैभवमसौ स्वमहिम्नः ।
तत्पयेन तदनु स्तनमित्थं केशवोदरदरीं विजगाहे ॥ ४५ ॥
या व्यधत्त दधती हरिमङ्के मोक्षमाशु कुचकञ्चुलिकायाः ।
मातृमोक्षमकरोत्स विचित्रं वस्तुशक्तिरपरैव जगत्याम् ॥४६॥

अथ पञ्चप्राणानुगतमायामयपञ्चकं मा पिब मा पिबेति हुङ्क मुञ्चेति क्रोशन्त्याः, आन्दोलितभुजदण्डचण्डिमपुण्डरीकनयनमुल्लिखन्त्याः, आस्फालयत्कुण्डलचरणनिपात्यमानपानभवनमहीरुहयोग्णीकं कंसं प्रति चरितमिदमाशंसदिव मार्तनाटचात-मुच्चरमुच्चमावर्तमाननयनमपिशं कम्पितभूमिचक्रमाक्रान्तबहुक्रोशपर्यन्तमत्यन्तमपटमतीव पीवरं वपुरपतदखर्वमुर्वीवराभोग इव।

अनन्तरमस्याः पयोधरपारावारमुन्मथ्य पयो गरलं पञ्चप्राणाभिधानपञ्चद्रुमानपि तथाक्षिप्य चामृतं च समाहृत्य सूर्येव मनसि विचार्य धूर्जटिना विषमस्यदा गृहीतममृतं पुनरमरैः कृतयत्नैरपि न प्राप्तमेव इति केवलममृतमसुरकुलोङ्गवार्थे तस्यै दत्त्वा मङ्गलमत्यन्तमेवादित दैत्यकुलारातिः ।

यदेतस्याऽपि हरः कण्ठे हरिराटच पन्नगः ।
दत्त्वामृतमहो तस्यै विषं स्वादमृतादिव ॥ ४७ ॥

निष्पतन्त्याः पृथिव्यां तु मुखमासीदनावृतम्।
दैत्यप्राणप्रयाणार्थमिव द्वारमनर्गलम् ॥ ४८ ॥
घनयोः स्तनयोरन्तरशोभत नृकेसरी।
केसरीव यशोमुक्तां जिघृक्षुः करिकुम्भयोः ॥४९॥
लम्बमानस्य हारस्य पूतनोरस्यवस्थितः।
लोकैरतरलोऽप्येकतरलोऽगीयत क्षणम् ५० ॥

अथ सम्भ्रमाकुलचित्ताभिराभीरीभिरसम्भ्रममेव शयानस्तदुरसि वपेन स्वमेङ्कमानीयताचिरेणैव। तदनु ब्राह्मणानाहूय भूयसो भूयांस्येव भावकोद्भावीनि कर्माणि भावयामासुराभीराः। ग्रहानुग्रहनिर्वाहिनोऽपि होमानारेभिरे याज्ञिकाः। केचन महारुद्राभिषेकमनेकधा बुधा विदधुः। केचन मन्त्राणामेव जापं चक्रिरे महामान्त्रिकाः। केचन बह्वाशीर्वादानेव वितेनिरे सुधियः। केचन यशोदानन्दयोः पुण्यातिशयं वर्णयन्ति स्म महात्मानः।

अथ पूतनाया हरिपरिपीतस्तन्यतया परिपूतमेव तत्क(१)टं नातिनिकटदेशे कठिनकुठारादिना खण्डखण्डीकृतं संवार्य ज्वालयाञ्चक्रिरे गोपाः। यद्धूमादपि जगदपि सौरभगौरवेण सुरभि कुर्वन्तो मलयजागरुकाश्मीरकस्तूरिकापूरकर्पूरकुसुमालिसौरभ्याणि परिभवन्ति स्म बहुकालम्। कंसोऽपीति पूतनाचरितमाकर्ण्य विवर्णवदनो महापात्रपरम्परामाहूय मन्त्रानेव सन्ततं तेने।

(१) कटं=शवः।

(१)तमाहूय तृणावर्त्तमनावर्तितशासनः ।
गोकुलं व्याकुलीकर्त्तुमादिदेश विशेषतः ॥ ५१ ॥
आज्ञां शिरसि राज्ञां च प्रज्ञां स विरही वहन् ।
बाहुमास्फोटयामास मुखरीकृतदिङ्मुखम् ॥५२॥
अभिवाद्य महीपालमरालमतिभीषणः ।
प्राह प्राहणिम विश्वानि गोकुलं कियदाकुलम् ॥५३॥
ततश्चलितवानतिप्रबलचक्रवाकाकृति-
र्दितिप्रथितदंशभूर्मुदितकंसभूमीपतिः ।
भ्रमिभ्रमितभूधरं त्रुटितभूरिभूमीरुहं
नमत्क्षितिपतद्गृहं धरणिचक्रगूढग्रहम् ॥ ५४ ॥
तरङ्गतरलीभवत्तनुतरीतुलं गोकुलं
समाकुलितगोकुलं मुषितसर्वगोगोकुलम् ।
प्रचण्डपटुचंक्रमोच्छलितरेणु सद्दारुण-
श्चकार चकितं जगत्तिमिरवर्षिवर्षोदयम् ॥ ५५ ॥
हरिमुग्धमहोविद्धमध्यया धूलिधारया ।
प्रयागं वर्त्तयामास तृणावर्त्तो रयाद्दिवि ॥ ५६ ॥
दधज्ज्वलदसुन्दरं मुरहरं तु चक्रान्तरे
सविभ्रमससम्भ्रमो भुवि दिवि भ्रमन्भ्रामयन् ।
अशोभत यशोभरैररहह चक्रवातासुरः ।
कुलाल इव केलिना कलितकाचकुम्भभ्रमिः ॥५७॥
तृणावर्त्तमहावर्चसमावर्चितविग्रहः ।

---

(१) तणावर्त्तवधकथा भा० १० स्कं० ७ अध्याये ।

स मायाचक्रविभ्रान्तवेदनां वेद माधवः ॥ ५८ ॥

कलापकुसुमत्विषं परमपूरुषं तं दध-
न्महो भसितभूति चेद्भ्रमति चक्रवातासुरः ।
तदा कृतसनिद्रहृत्कमलगोकुलश्रीकुलः
शशीव दिवसोदरे भृशमदीपि सीमोपरि ॥ ५९ ॥

हर इव कण्ठेकालः कण्ठे कालत्विषं दधत्पुरुषम् ।
भूतभूतिचक्रवातस्तेनाघ्रातः स एव सञ्जातः ॥ ६० ॥

एवंविधभाविविधैर्विहितमखिलं खमिव, विस्तारितनिखिलस्वीस्तिकस्तूरिकानेपथ्यमिव, भाविनीलाम्बरनीलाम्बरैकखण्डमण्डितकण्ठाभिख्यां प्रख्यापयन्निव, अतिचिक्कणैकमहानीलरत्नमिव, यत्नतो व्रजरत्नाकरदेवतारत्नं कलितकलापकुसुमसुकुमारकोमलाकारं नन्दकुमारं दधदेव तत्सङ्गादुपचितनिरवद्यवैशद्यमिव, चिरादेव भाविमोक्षतया प्रादुर्भूतसत्त्वगुणव्रजनगरीकरीषभूतिमादाय पाण्डरीभूतो बहुवेलमेव दिवि भुवि च चक्रवचक्रवातासुरो बभ्राम ।

तं चकर्ष चिराच्चक्री चक्रीकृतभुजद्वयम् ।
अकुण्ठमहिमा कण्ठे कण्ठीरव इव द्विपम् ॥ ६१ ॥

निपतन्नप्यधो दैत्यः सकलोपर्यरोचत ।
कृष्णस्पर्शमणिस्पर्शादसुरोऽपि सुरोऽभवत् ॥ ६२ ॥

असौ हरिपरीरम्भरसं वेदे महासुरः ।
कण्ठग्राहिणि वैकुण्ठे यदकुण्ठो ददावसून् ॥ ६३ ॥

अथ विश्वम्भराभारसम्भारपरिभूयमानो वितीर्णप्राणो गो-

कुलभूमावेव प्राणपणगृहीतमितीव वैकुण्ठाकुण्ठमहिममहानील-रत्नं कण्ठे दधदेव नभोदेशात्परिवर्त्यापतत् तृणावर्त्तो नाम महा-दनुजः । हरिरपि तस्मिन्दत्तप्राणेऽपि प्राणाः प्राप्ताः पुनरपि कि-मपि प्राप्तव्यमित्याशयेनेवादत्ततत्कण्ठस्तदुरसि कालसर्पकिशोर इव बल्लवैर्ददृशे । तदङ्कशायी मायी शिशुरसौ महामहीधरोत्सङ्ग-विहारी करिकलभ इव, अभिनवजलदकदम्ब इव, देवैरपि दू-रादृश्यतेव बहुकालम् ।

अथ कदाचिदेकदा हरिजन्मर्क्षयोगजनितौत्तानिकमहामहो-त्सवकर्मणि शर्मनिकरनिरन्तरीकृतनिखिलपर्मणि समुदयनि-वार्यनौर्यत्रिकभकरे समवेतानामखिलघोषयोषाणामविरल-वर्द्धमानबहलकौतूहलकोलाहलानां समुचितरचनार्थमादरया यशोदया विस्तारितसमस्तस्वस्त्ययनमथस्तादेव शकटस्यारब्-तशयनीये कपटनिद्रया मुद्रितार्द्धनयनमाहितगोरोचनैकतिलकं कुलतिलकं संवेश्य प्रस्थितं क्वापि ।

अर्द्धोल्लसदवस्थायमर्द्धोदश्चदिनद्युति ।
वपुर्यायाशिशोरासीदर्द्धकालीश्वराकृति ॥ ६३ ॥

मत्पग्रशकटमहरङ्गाविर्भूतया प्रभूतया रुषेव मनाङ्मिलदर्क-कर्कशरुचा सुचारुदवकोणमाकम्पोज्जागरितो मानुपकिशोरानुकृतिं वितन्वानः किञ्चित्कुञ्चितदृष्टिपट्टकुटिलीकृतभ्रूपुटस्फुटलघुजृम्भा-रम्भाविकसदर्द्धवदनाम्भोजं मुहुरामोटितघटितघनालनस्फुटितय-नाघनसन्निभापघनं मृदुतरतल्पतलानल्पनिर्मज्जनाभिव्यज्यमान-किङ्किणीप्रमुखविभूषणाङ्कपरम्परं मन्दं मन्दं मृदुकरचरणारविन्द-

मुत्क्षिपन्नेव स्तन्यार्थी चक्रन्द नन्दनन्दनो बहुकालम् । तत्क्षणजनितमुमुक्षयोत्क्षिप्तकरचरणमाक्रन्दतो नन्दनन्दनस्य ध्वजवज्राङ्कुशकुशेशयाङ्कपदपङ्कजाभिघातेन विघटितपट्टचक्रकूबराधवयवमुद्धाटितहाटिकादिभाजनजनितझणझणाकारपूरिताशेषदिग्भागं त्रुटितघटपटीघटाविघटनाविर्भूताराबस्फुटितपुरपरम्परानरादिकर्णबाढं निपतितमचिरेण परित्रस्य श(१)कटेन ।

आक्रन्दितमिवाकर्ण्य कर्णायतदृशो हरेः ।

(२)अनसा पतितं व्यग्रमनसा तरसा भुवि ॥ ६४ ॥

यादवेन्द्रपदस्पर्शादवसायितचेतसा ।

अनसा न नसा नूनमशायि तरसा भुवि ॥ ६५ ॥

शिशूभूय परं ब्रह्म पुनर्दुग्धाय रोदिति ।

समुत्पतितमित्येव चमत्कारैरिवानसा ॥ ६६ ॥

हरेः परमनोभङ्गैर्मनोभङ्गः परस्य च ।

कियदिदं पदाम्भोजक्षिप्तानस्त्वेन भण्यते ॥ ६७ ॥

जाता क्षुधा बलवती सविधे न माता

तातादिकं च न च कञ्चिदथालुलोचे ।

चक्रन्द मन्दमश्रुणोन्न च कश्चनेति

बालः क्रुधा शकटमेव पदा बभञ्ज ॥ ६८ ॥

कचिदपि समये व्रजेन्द्रसुन्दरीत्रिभुवनसौन्दर्यपर्याप्त्यधिकरणमनादिमनन्तमखिलादिं सुतमाधायाङ्के निरातङ्केन मनसा

---

(१) शकटासुरकथा भा० १० स्क० ७ अध्याये ।

(२) अनसा=शकटेन ।

मृशादशालिनी स्तन्यपरिपानकृतावधानमुपलालयन्ती व(१)वेति, पितरिति, जनकेति, तातेति, धनजनसकलसम्पदिति, विपदनयनधुरन्धरेति, धान्धवेति, जीवेति, जीवनसुखेति, सुखनिधानेति, गुणनिध इति, वत्सेति, चन्द्रवदनेति, नन्दनेति, नन्दहृदयानन्दनेति, ईश्वरेति, स्वामिन्निति चक्षुरिति, अन्धलगुडेति, मन इत्यात्मन्निति, निन्द्रां याहीति, मधुमाधुरीधुरीणया वाचा करकोमलकमलाभिमर्शणेन जानुद्वयविधूननेन शनैः शनैर्मुद्रितार्द्धनयनपद्मं निद्रामनुभवतो व्यात्ताननमुत्तानशायिनः शिशोराननमुदितमुदश्रुमेदुरमुरसमीक्षितुमारेभे ।

तदन्तरे पुनरेकाकिनीमेव जननीमवलोक्य त्रैलोक्यवैभवमात्मकुक्षिनिक्षिप्तमघटनघटनापटीयसीं प्रपञ्चय तामसीं तामसीवमायामातिनिद्रानुकूलां मातुर्वचनालीमिव सफलीकुर्वन्सर्वं तदवस्थ एव मात्रे(२) दर्शयामास ।

सापि क्वचिदिन्द्रं क्वचिदिन्दुं क च सिन्धुं क च बन्धुं क्वचिदपि विन्ध्यमन्दरमेरुकैलासमलयमुखावनीधरं कुत्रापि सुरनरकिन्नरसिद्धविद्याधरयक्षरक्षोनक्षत्रग्रहचक्रं किमपरमखिलं जगदेव वितस्तिमात्रविस्तारभाजो बालस्य गर्भैकदेशे विवर्त्तमानमालक्ष्य किमिदमिति सम्भ्रमाच्चक्षुषी पिदधे निजमोहमेव मेने यशोदा ।

अत एव केचन पुनरिदमादिकैतवपरम्पराः कैटमारातेरव·

(१) 'वप्रस्ताते पुमान्' इति मेदिनी ।

(२) विश्वरूपदर्शनकथा भा० १० स्कं० ७ अध्याये ।

घापैवमभिदधते सुधियः।

क्रोडारूढो निपीय स्तनरसमलसीभूय निद्रामुपेत्य
व्यातेने मातृमोहं कपटघटनया यद्भवान्कैटभारे।
आजन्माजिह्मधर्मस्तुतिमुखरमुखब्रह्मणो मूढभावं
तद्गोपीनां च तादृक् त्वयि पुनरियता योगिनः सावधानाः॥६९

अतल्पे तल्पे वा स्वपिति न विकल्पं वितनुते
मृदं माध्वीकं वा ग्रसति रसभेदं न मनुते।
अमित्रं मित्रं वा स्पृशतु जनमात्रं मदयते
शिशोस्तत्त्वज्ञानादधिकसुखदा नाम शिशुता॥ ७० ॥

क्षणं जनन्या जनकस्य च क्षणं कृतक्षणं वक्षसि निर्ममज्ज सः।
सघोषहासस्फुरदद्विजाननो ममज्जतुस्तौ सुखतोयधौ पुनः॥७१॥

हुताशमत्रासमधत्त पाणिना भुजङ्गमादत्त स रङ्गमानसः।
निवार्यमाणोऽपि जनैः कृतेक्षणैर्न वीरता शैशवसाम्यमश्नुते॥७२॥

रजो विभूषा परिधा दिगम्बरं धरैव शय्या हसितं च भाषितम्।
उपेतमात्रस्य सुखार्पणं क्रिया मुरद्विषाकारि शिशुत्वसंपदि॥७३॥

हरिदम्बरो वदनवादनप्रियो गणपालकार्भगिरिजातकौतुकः।
हरिरर्भकोऽपि गृहिणां महेश्वरो वलभूतिदर्शितशरीरसौभगः॥७४॥

अलकाकुलालिकपनोऽभिनन्दनः शिशुराननन्द भुवि नन्दनन्दनः।
उरसा प्रयाणरभसप्रयासभाग्घनसारपङ्कपरिसंकुलाकृतिः॥७५॥

कृतचूत्कृति गृह्णतोऽभिधानं पितुरग्राहितहस्तयोः प्रयातुम्।
चलदङ्घ्रितमोघझम्पमीहे कति कैशोरवशो नृकेसरीह॥ ७६ ॥

भुवि लुठचरणं करजानुना क्वणितघर्घरनूपुरकिङ्किणि।

स जननीजनकोत्सवमावहंश्चलितुमैच्छदगच्छदवत्सरः ॥ ७७ ॥

स्खलन्नपि पुनःपुनः परमयत्नतो जानुनी
निधाय धरणीतले करतले च कौतूहली ।
हसन्मुखमुरस्थलीतरलतारहारं हरि-
र्व्रजन्हरदन्तरादहरहर्व्रजानां मनः ॥ ७८ ॥

यन्नामापारसंसारपारावारमतीतरन् ।
शङ्कते स करालम्बी तरीतुं पितुरङ्गणम् ॥ ७९ ॥

आश्वासमिव कुर्वाणो मह्या एव यदूद्वहः ।
महीपृष्ठेऽर्पयत्पाणी जानुभ्यामनुसंचरन् ॥ ८० ॥

चलत्कनकमेखला कलकलाभिरामा क्वण-
त्कराग्रमणिकङ्कणा तरलहेमहारा हृदि ॥
उदीरितहरिक्रियागुणरुचैर्यशोदा स्वयं
ममन्थ दधि मन्थरं, मुरजिद(१)ङ्गति प्राङ्गणे ॥ ८१ ॥

श्रोणीकूले दुकूलं तदुपरि रसनां कण्ठपालीं च कण्ठे
धम्मिल्ले मल्लिकायाः स्रजमुरसिजयोः कञ्चुलीं चादधाना ।
शिञ्जन्मञ्जीरमञ्जन्मणिवलयकरं सा दधि श्रद्दधाना
मन्दं मन्दं ममन्थ व्रजपतिनगरश्रीर्यशोदा यशोदा ॥ ८२ ॥

वारं वारमुपैति मन्थनविधौ मन्थान्तिके माधवो
मातुः कर्षति चोलमञ्चति हसन्मन्थानमालम्बते ॥
स्तन्यं प्रार्थयते पिबत्यपि करैर्हैयंगवीनं दधद्-
भुङ्क्ते चेति निरीक्ष्य नन्दगृहिणी मग्ना मुदम्भोनिधौ ॥८३॥

---

(१) अङ्गति=गच्छति । अगिधातुर्गत्यर्थकः ।

कराभ्यां जानुभ्यामुपचितकिणाभ्यां लघुचल
न्सपङ्कालङ्कारो हरिरलिकलम्बालकुलः ॥
जनन्या नानेति स्तनितजनितानन्दलहरी-
परीवाहप्रायःस्मितरुचि ममज्जोरसि मुहुः ॥ ८४ ॥

एकदा यदुमणिः क्षुधातुरस्स्तन्यमेव जननीमयाचत ।
सापि चारु परिचुम्ब्य तन्मुखं दातुमारभत दुग्धमात्मनः ॥८५॥
गोरसे मयि रसा रसायने वल्लवीस्तनरसस्तु पीयते ।
क्षीरसिन्धुपतिनेति मत्सरादुत्ससार सहसानले पयः ॥ ८६ ॥
अर्धपीतमपहाय माधवं दुग्धरक्षणकृते दधाव सा ।
प्रार्थयन्नहह तामनुव्रजन्सोऽग्रतो दधिघटीमुदैक्षत ॥ ८७ ॥

सातङ्कदृष्टि जननीपथमीक्षमाणो
दृग्भ्यां दधीनि वदने च ददत्कराभ्याम् ।
तद्गोरसस्य दहनोत्पतनव्रतानि
तानीव कैटभरिपुः सफलीचकार ॥ ८८ ॥

स खलु मनुजकैशोरमनुकुर्वाणो नानोपायेन प्रतिनवदशनाङ्कुरार्द्धदशनबद्धमुष्टिकरकमलचपेटापातनधरणितलाभिघर्षणादिना दधिभाण्डमखण्डमभिखण्ड्य निजतुण्डे किमपि निक्षिप्य दशमुण्डखण्डनधुरन्धरावतारसमुचितपरिचर्याचण्डाधारचतुरतरुमृगानुस्मरणेन तत्किशोरमण्डलाय पुण्डरीकपरिपाण्डरं खण्डमण्डितमुपकल्पानलाकठिनमपरं दधि खण्डखण्डशो दत्वा लिप्त्वा च धरणितलमनेनानेकधा निधाय च धावमानवालिभुजामग्रतो भयचकितमनाः मपलाय्य साज्यदधितुन्दबिन्दुभिः कु-

न्दतुन्दिलविमलमुक्ताफलपरम्परातिसुन्दरकरवदनारविन्दोदरो यमलार्जुनमहामहीरुहभङ्गयात्रामङ्गलमिवाङ्गीकृत्य विजनानिहितो दूखलदण्डमण्डनीभूय तस्थौ ।

अथ चुल्लिकामस्तकस्थापितस्थालीमध्यस्थितमुग्धदुग्धमभिरक्ष्य दधिभाण्डागारे दधिभाण्डमभिखण्डितमालक्ष्यालक्ष्य च तत्र तनयनयना कुण्ठितकण्ठनालमरालतरालकनिकरसंकुलालिकमाशङ्काचकितविलोकितं दधिकर्दमसंमर्दीकृतविग्रहं कवलितमृणालशकलतदखण्डमण्डितकरिकलभमिवावलोकते स्म सविस्मयमनाः पुण्यपरिपाकं व्रजेन्द्रकुलपुरन्ध्री ।

अथ वल्लवी निजात्मजतत्त्वानभिज्ञतया चतुर्णामपि चाम्नायानामगोचरमविषयमपि योगीन्द्राणां योगनिर्मलीकृतमनसामनाराध्यमपि त्रयाणामेव गुणानां स्वेच्छामयमजरमजन्मानमुपचितनिखिलशर्म्माणमात्मनो मर्माणं कृतसकलनिर्माणमाकरं धाम्नां परमास्पदं महिम्नामतिभूम्नामेकाधिकरणमहर्निशमपि साम्नामिगीतं नाम्ना कर्मणा वर्म्मणा चानन्तं मायागुणबन्धयन्त्रितनिखिलममायासिलबन्धुदाम्ना बद्धुं मनो दधे मूढा ।

अथ बन्धनाय(१) गोप्या ये ये गुणाः समानीयन्ते त एव तन्मायागुणगरिम्णा परिभवं प्राप्नुवन्त इव लघिमानमनुभजन्तीति शतधा, सहस्रधा आनीतैरपि न्यूनैरेवाभवद्भिर्नाशक्यत बद्धुं गीर्वाणसिन्धुरः कुतुकी ।

गुणौघाहरणं गोप्या गुणौघहरणं हरेः ।

(१) इयं कथा भा० १० स्कं० ९ अध्याये ।

द्वयमेव द्वयोरासीदेकदा परमद्भुतम् ॥ ८९ ॥

इदमवसरमवकलय्य लज्जयन्निव हासयन्निव सरसवादमवादी [न्नारदः] प्रभुवरवतत्त्वकोविदो भक्तकौतूहली दूरस्थितोऽपि सविध इव सर्वान्तर्यामिनमानन्दघनमपघनग्लपितघनाघनं परितः।

उररीकुरु वैकुण्ठकण्ठीरव निजं गुणम्।
किमङ्गीकुरुषे दम्भमारम्भे गुणसम्पदः ॥ ९० ॥
त्वया बद्धमिदं विश्वमनया त्वं निबध्यसे।
सहस्वानुचितं नैव गोविन्द ! गुणबन्धनम् ॥ ९१ ॥
गुणैर्विश्वं निबध्नासि गुणैरेव निबध्यसे।
नन्दनन्दन माकन्द स्वकर्माशीहि पूरुषः ॥ ९२ ॥
प्रस्वेदैर्वलितं कचैर्विगलितं धम्मिल्लमाल्यैश्च्युतं
हारैश्च त्रुटितं वलैर्विघटितं छिन्नं च काञ्चीगुणैः॥
श्रान्त्यैवोपचितं श्रियाप्यपचितं दामानुसन्धानतो
धावन्त्या हरिमातुरातुरदशैवासीदमीमोदया ॥ ९३ ॥

अथ परमदयामयार्द्रमानसो बहुशो विलोक्य जननीव्यामोहानपहाय गुणहानमायामपञ्चं निखिलश्रुतीरपि वितथीकुर्वाणो भगवान् निर्गुणोऽपि गुणबन्धनमेवोररीचक्रे।

करुणाम्भोनिधेरासीदहो कारुण्यकौशलम्।
कर्मबन्धच्छिदे तर्वोरुरीचक्रे स्वबन्धनम् ॥ ९४ ॥
जितानेकगुणोप्येकगुणसन्नद्धमध्यमः।
अशोभत स वैकुण्ठनवकण्ठीरवो भुवि ॥ ९५ ॥
वशीकरणसामग्रीं यशोदा वेद नापरः।

यशोलूखलदामभ्यामभ्यानापि वशे हरिः ॥ ९६ ॥

एतादृशि समये हरौ रभसविशेषविज्ञोप्यज्ञ इव सकुतुकश्रा-
न्तमनो मनः मत्याह—

अभूत्पुरो भूतल एव कुण्ठो वैकुण्ठकण्ठीरव एष दाम्ना ।
मनो मनोराज्यमिदं मदीयं जवादिदानीमनुधाव धर्तुम् ॥९७॥

यशोदा पुनरुलूखले नरकेसरिणमभिनह्य दाम्ना, महाके-
सरिणमिव लूतातन्तुना, स्वयं तु भवनान्तरगाहतैकान्तं
परिश्रान्ता ।

नासाग्रे निहिताङ्गुलीकिसलयः क्वापि स्वयम्भूरभू-
ज्जम्भारिः क्व च मूढभावमभजत्संदष्टजिह्वाञ्चलः ॥
ब्रह्माद्याः क्वचिदापिरे दिगधिपा द्रागेव निद्रादशां
तत्थुर्व्योमनि के न दुःस्थितधियो लेखास्तु लेखा इव ॥९८॥
व्यापारं विजहावहर्पतिरपि व्यामोहमन्तर्वह-
न्वातो व्यस्मरदेव विस्मयवशात्स्वाभाविकीं स्वां गतिम् ॥
बद्धे गाढमुलूखले मधुरिपौ तद्वैर्यमासीन्महद्-
यद्गीर्वाणगणा न पेतुरवनावन्तश्चमत्कारतः ॥ ९९ ॥
दामोलूखलबन्धयन्त्रितमहो रूपं परब्रह्मणः
कुर्वाणं पुरतः किमित्यभिलपन्योगं जहौ योगिराट् ।
सन्देहप्रशमाय निर्गुणमिति प्रख्यातवत्यश्चिरं
सव्रीडा श्रुतयो निगूढगतयः प्रैक्षन्त साक्षादपि ॥ १०० ॥
वारम्वारमुदीक्ष्य दिक्षु चकितं मातुर्भयान्नारद-
व्याहारं सफलीचिकीर्षुरवनौ पर्यन्करौ जानुनी ॥

मञ्जीरध्वनिकिङ्किणीध्वनिमनोहारी महोदूखलं
कर्षन्दामनिबद्धमध्वविरही तर्वोरगादन्तरम् ॥ १०१ ॥
नन्दं च नन्दगृहिणीं च शुचा निनिन्दुः
के वा न वीक्ष्य तमुदूखलदामबद्धम् ॥
द्वौ चक्रतुः समुचितं प्रवरौ तरुणां
यद्भेजतुर्भुवि निपत्य सुचूर्णभावम् ॥ १०२ ॥
क्षीरबिन्दुकुले बन्धः क्षीरसिन्धुपतेरिति ।
दलत्तरुमिषाद्दोर्भ्यां ताडयमास भूरिव ॥ १०३ ॥
(१) आकर्षन्तमुदूखलं नियमितं दाम्ना रुदन्तं पुरो
दृष्ट्वा मृष्टधृती सुदुःखितमती यद्भूरुहौ पेततुः ॥
तद्वीक्ष्यैव तयोर्दयोचितशुभारम्भं स्वयम्भूमुखाः
श्लाघ्याः कल्पमनल्पयानवसतीस्तीभ्यां ददुर्द्राक्सुराः॥१०४॥

पततोरेव तयोरुर्वीरुहयोर्वज्राहतयोरिव भूमिधरयोरेकदा त्रिभुवनमपि मुखरीकुर्वाणं निर्घातध्वनिमिव निर्घोषमाकर्ण्य कर्ण पिदधुरपि गीर्वाणाः । लङ्कायामपि शङ्काकुलचेतसो विभीषणाद्याः किमधाकारिपकरूपरमर्दनोद्दामाशनिकठिनधनुर्भङ्गभाङ्कारोऽनुभूपते भूप इति वितर्कन्ति स्म । अचिरादेव भोजभूपालभूगोले तु किमिदमिति शङ्कयेव चकम्पे शम्पेव । कंसः पुनरात्मनो गणानुद्दिश्य तुसमधत्त को मृतः को मृत इति ।

पूतनानिधनभूतवेदनो वेद नोऽपरमदेवभूपतिः ।
आर्चनादमभिशङ्कते कृतं स्वैर्गणैर्जलधरेऽपि गर्जति ॥१०५॥

---

(१) यमललार्जुनपातकथा भा० १० स्कं० १० अध्याये ।

चिन्तयान्तरमकारि जर्जरं गर्वगर्जनमयं तु नोऽज्झयौ ॥
वागुराभिरभिरुद्धविग्रहो विक्रमं न हि जहाति केसरी॥१०६॥

नन्दादयस्तुचकितपमितो निभालयन्तः किमिदमिति च व्याहरन्तोऽनुधावन्तोऽपि तावपि भूमिरुहौ तयोरन्तरे कर्षन्तमुदूखलं दाम्ना बद्धमध्यं च समुदीक्षमाणाः परमविस्मयं भेजिरे गोपाः । नन्दः पुनचिरादेव जगतामपि बद्धारमपि मोचयितारमुन्मुच्याङ्के निधाय विधाय च परिरम्भमासीत्को वेद कीदृशो नाम।

तयोः पुनरवनीरुहयोराकस्मिकपतननिदानमन्वेषमाणा नानानुमानानि तार्किका इव तेनिरे, परं विटपिकपटचारिणौ नन्दनन्दनापकारिणौ कंसानुचारिणाविति मेनिरे केचित् । हरिसहचारिभिराभीरकिशोरैरावेदितमेतेन पातितावेतौ चलनविशृंखलोदूखलयन्त्रणेनेति । तत् पुनरेते नानुमोदन्ते स्म ।

तथाहि—

शलोऽयं कमनीयकोमलतनुर्द्वावेव भीमाविमौ
भूमीध्राविव भूरुहौ किमनयोः कुर्वीत भङ्गानसौ ॥
कः प्रत्येतु मदान्धगन्धकरिणो दुर्दान्तदन्तद्वयी ।
कुन्दातुन्दिलकन्दलीकिसलयस्पन्दैरवस्कन्दिता ॥१०७॥

अथ निजालिन्दे नन्दः समुपगतोपनन्दादिगोपवृन्दान्याहूय दूयमानेन चेतसा बहूपद्रवयानुपद्रवचिन्तामेव मन्तेने । तेषु समीचीनमाचीनामीरमनीषिणः पप्रच्छ करणीयानि । (१).तत्रोपनन्दो भूयसामपि भूतभाविवर्त्तमानवृत्तान्तानामभिज्ञो विज्ञापयामास ।

---

(१) इयं कथा भा० १० स्कं० ११ अध्याये ।

अविचारितकर्माणि न हि शर्माणि तन्वते ।
अपक्वानीव भक्ष्याणि दुःखायैवोपयोगिनाम् ॥ १०८ ॥
विचार्य विहितं कार्यमनीषापि मनीषिणः ।
विधुकलेव भूपायै तोपायैव च धूर्जटेः ॥ १०९ ॥
सुखाधानमपि स्थानमुज्झिहानोऽग्रदूषणम् ।
अमुञ्चन्तः समुज्झन्ति विपामह्यमिवौदनम् ॥ ११० ॥
क्षोदीयोऽपि खलु क्षेममक्षामयति (?) धाम चेत्
सुधीर्भजति गम्भीरनीरं ह्रदमिवाण्डजः ॥ १११ ॥
समुदञ्चितदोषं चेद्धाम धीमान्न मुञ्चति ।
शोचते शुष्यगम्भीरनीरमीनोपमानभूः ॥ ११२ ॥
मनीषितमगृह्णानो मनीषाभिर्मनीषिणः ।
अनैषीदेव नीचैः स्वं पदं बलिरिवापदाम् ॥ ११३ ॥
अस्ति स्वः सन्ति विघ्नानामेको द्वौ च त्रयः क्रमात् ।
यत्र यात्रेव तद्यात्रा सा भूमिरनुभूयते ॥ ११४ ॥
इह मज्ञावि तज्ञावि विना पन्था मनीषिणः ।
गरिष्ठगरलग्रासो नाद्य नाशोदयाय किम् ॥ ११५ ॥
बालं नन्दसमीचीनमाचीनप्रचुरंतपः ।
पूतनाचक्रवातान्नस्तरुपातानतारयत् ॥ ११६ ॥
यत्र ते नन्दनो नन्द ? तत्रानन्दतरङ्गिणी ।
गोकुलं गोकुलं विद्धि गोकुलं तु न गोकुलम् ॥ ११७ ॥
अस्ति वृन्दावनं नाम वृन्दावनधुरन्धरम् ।
नन्दनं तच्चिरोभूप गुणैस्तरुगणैरपि ॥ ११८ ॥

पशूनामसुपोषीणि दोषमोषीणि सर्वतः ।
सपुष्पाणीव शष्पाणि सौमनस्यास्पदान्यहो ॥ ११९ ॥
अभिनन्दति कालिन्दी दलदिन्दीवरद्युतिः ।
उदेति जीवनं यत्र जगतामिह जीवनम् ॥ १२० ॥

समुपस्थितप्राणिमात्रत्राणमातपत्राणश्रमापनोदनमृदुपव-नविधूयमानतामरसाभिरामनवकिसलयग्रामचामरोचयोद्वीजन-कुसुमचयविभूषणाय भूषणमधुमिष्टमेष्टभूयिष्ठं फलसम्पत्तिवितर-णोपदेशगुरव इव गुरवः, शिखिवाहना अपि न विशाखाः, विशाखामृगशिरोभिरामा अपि न विशाखामृगशिरोभिरामा ज्योतिर्मयमण्डलाः, ज्योतिर्मयमण्डलावलिढमूर्द्धानोऽपि न मेर-वो, न मेरवोऽपि सरलतमालतालहिन्तालशालवकुलविशालरसा-लपनसकुटजपाटलापाटलिपटलसाधुपूगमधुखाः, साधूपूगमधुखा अपि नारीकेलिबलिताः, लक्षिता अपि न महेश्वरमहिष्यो, म हिष्योपेतनाभितपार्श्वा अपि न महिषाः, महिषादकुलपण्डना अपि न गण्डभागाः, पुन्नागाना निवहमनोहरा अपि न नाग-भूमयो, भूमयोगकरुचिरा अपि नाकाशा, नाकाशा अपि चा रुजः, चारवोऽपि चारवोपसन्निहितमहामुनयो, नयोपलालि ता अपि न नवमजाः, नवमजातमवाला अपि निःशौचदोषा दोषाकरकिरणजटाला, जटालाञ्छिता अपि न स्थाणवो, नास्था णवोऽपि यत्र विविधमहीरुहाः मही॰ष्यन्ते ।

ये खलु पत्रिणोऽपि न पत्रिणो, नापत्रिणोऽपि अविपल्लवा अपि सविपल्लवाः सपक्षवाश्च, फलिनोऽपि न फलिनः, लतोप-

नद्धा अपि नलतोपनद्धाः, विपुलस्कन्धबन्धुरा अपि नविपुलस्कन्धबन्धुराः, चीरैकमात्रपरिच्छदा अपि न चीरैकमात्रपरिच्छदाः रामादयः, उल्लसत्करवीरा अपि नोल्लसत्करवीराः वा हिन्यः, अर्जुनसहिता अपि नार्जुनसहिताः युधिष्ठिरादयः, सुमनःसुरभीकृतवासा अपि न सुमनःसुरभीकृतवासा स्वर्भूमयः, अन्तरुल्लसिततमसोऽपि नान्तरुल्लसिततमसो निरुपधिपरोपकारकर्माणः, सावत्र इव मुवमावर्त्य वर्तन्ते ।

तेषामनतिदूर एव त्रिभुवनमोदवर्धनो गोवर्धनतपांगोवर्द्धनो नाम महागिरिर्जयति।

यश्च श्रीवृन्दावनाभिधानसकलमेदिनीमूर्धानमलङ्कुर्वाणोऽप्यलङ्कुर्वाणो गुरुगरिमगभीरधीरहेमोर्वीधरसौभगं सुभगसितसितेतरारुणादिनानामणिरमणीयधामधोरणीमधुरिमकोटीकोटीरमण्डल इव, उपरि रोदसीसीमानमनुशीलयन्निव, द्राघिमाणमवगाहमानो नन्दनवनामन्दमन्दारादिहासो महीरुहवृन्दानि सन्दोहैर्निजशिखरमहीरुहाणामीर्ष्ययेव सघट्टयन्, संघट्टयन्नपि हिमकरमिहिरहयानामवलम्बनपरोऽपि वहति शिरःपरीणाहम् ।

यत्र खलु अचरमशिखरिशिरोधिरोहिणि रोहिणीरमणे चरमगिरिसुतुङ्गसङ्करङ्गिणि च पतङ्गे, तद्वीरश्मिनिस्यूतमन्तराले त्रिभुवनविजयमहामृदंगमिव कमनीयमाणिकुण्डलमण्डलद्वयमण्डितगण्डभित्तिमिवानुभवन्ति भूयांसः ।

येन च कैलासेनेव कलितनीलकण्ठेन, नीलकण्ठेनेवा-

कुण्ठतमोत्तमाङ्गमवहद्दिव्यतरङ्गिणीप्रवाहेण, तरङ्गिणीप्रवाहेणेव लोचनगोचरीचकार समसमयमनोजखेदमूर्च्छनेन, मनोजखेदमूर्च्छनेनेव बहुवियोगकलितपरिणाहेन, परिणाहेनेव महदवलम्बनेन, मह विभूता धृता किमपरमवलीलयैव विश्वम्भरा देवी ।

यस्मै च स्पृहयन्ति वैकुण्ठायेवाकुण्ठभक्तयो धीराः । धीरायेवाचलस्वभाय, चलस्वभावायेव सुखलतैकभूमये, भूमय इवावलाम्बितानन्तशिरसे, शिरस इव शकुन्तलाभाभिरामाय, रामायेव कुशलवप्रसूतये कुशलयापमूतये च नमस्कुर्वन्ति कति महात्मानः ।

यस्मादतिनीचा एव निखिलमहिधरग्रामाः । यस्मादनतिदूर इव सप्ताकूपारा अपि शिखराधिरोहिभिरनुभूयन्ते । यस्मादुपेतव्रीडा इव रीढापीडापनुत्तये पयोधिसलिलप्रवेशं बहु मेनिरे मैनाकाद्या महागिरयः ।

यस्य साम्यावलम्बनायेव नमितकन्धरो विन्ध्यवसुन्धराधरोऽद्यापि गङ्गागङ्गाधरोपसेवनव्रती नोत्थापयति मूर्धानम् । यस्य शिखरमहामहीरुहव्यतिकरकुसुमपरम्परा इव तारावलयो निशि निशि जगतैवानुभूयन्ते ।

यत्र च रक्ताकारभृतो दिनकरकिरणजिगीषाजाग्रत्तैजसीराशय इव धातुधोरण्योऽवधीयन्ते विबुधैः । यत्र च—

समुदितविपुलनितम्बा बिम्बाधरशोभया सुभगा
गोवर्धनशाचिवाला रचयति परितो मनः शिलारूपम् ॥१२१॥

उदयदतन्वाभोगः पत्रावलिचित्रमित्रकरयोगः।
मृगमदसुरभिरवन्याः स्तन इव गोवर्धनो जयति ॥१२२॥
सदा वहति वाहिनी स्फुरति चामराणां चय-
श्चलन्ति करिखड्गिनः, सितशुभातपत्रं बभौ।
अदूरसवितानको भवति पत्रिकोलाहलो-
भ्युदेति महिषीवृतो नृपतिरेव गोवर्द्धनः ॥ १२३ ॥
क्षीरैस्तुन्दिलयन्मुहुः शबलपक्वानाविधैरौषधै-
रत्नौघैरभिभूषयन्निशि दिवा वर्षद्भिराभाः पृथक्।
स्वालम्बामनिलावधूतविटपिच्छायाकरैर्लालयन्
गां नित्यं परिवर्धयन् जनकवद्गोवर्द्धनो वर्द्धते ॥ १२४ ॥
दिग्वामोरुपयोधरोद्भटपरीणाहाभिषङ्गक्षण-
प्रोन्मीलन्नवदर्भगर्भजतनूजालैः सरित्स्वेदवान्।
धाराजस्रमुदश्रुमिश्रितदरीदग्जाड्यभूमास्पदं
यः कामीव विजृम्भते रसमयो गोवर्द्धनः प्रावृषि ॥१२५॥
चन्द्रकान्तचयकान्तिकलापैर्यामिनीषु गिरिरेष शशीव।
वासरे पुनरशीतकराभो लक्ष्यते द्युमणिकान्तमयूखैः ॥१२६॥
वृन्दावनं घनमुदेति मुदे कलिन्दकन्याजलं च विमलं विहृतिस्थलं तत्।
शैलश्च यत्र सुखसार्थपदं पितेव तत्रैव नन्द तव नन्दतु नन्दनोऽयम् १२७
यदि कुर्वन्ति कुर्वन्ति न कुर्वन्ति न कुर्वते।
धीराः साधुरयं पन्थाः संशयाः संशयास्पदम् ॥१२८॥
इति गिरिमभिनन्द्य नन्दमुख्या द्रुतमुपनन्दसमीरितामनन्दम्।
रजनिपरिणतौ प्रयाणमेकं सुदृढमकुर्वत निर्विकल्पजल्पाः॥१२९॥
इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पूकाव्ये तृतीयोऽयमुल्लासः३॥

अथ चतुर्थ उल्लासः

अथ वसुमतीति प्रतीतिपत्राहितविविधार्थसार्थनामुद्धरणैर्नेतव्यानेतव्यविवेचनैर्दीपभरयघोटकादिसंघटनैर्विघटितमतिसौष्ठवतयाधीरैराभीरैरनवधानाभिमानभागिनी भाविनीव द्रुतमपसर्पन्ती कैरपि न विदितैव यामिनी नाम जनिरिव संसारवासनावासितान्तःकरणैः।

हिमाश्रूणि विमुञ्चन्त्या सह सख्या त्रियामया।
चक्रन्द कुक्कुटध्वानैर्गोकुलश्रीरिवाकुला ॥ १ ॥

अथ वृन्दावनविहरणशुभप्रयाणमहामहोत्सवदिदृक्षयेव लाक्षारसक्षालितायामिव नवकुङ्कुमपङ्कसङ्कुलायामिव कमलकिञ्जल्कपुञ्जारुणसिन्दूरमञ्जुरञ्जितायामिव निजकरमण्डलाग्रनिकृत्तध्वान्तदैत्यरक्तौघसिक्तायामिव विस्तीर्णशोणास्तरणायामिव शोणीकृतायां पुरुहूतहरिति हरिदश्वो भगवान्प्रादुरासीत्।

सुमुवनं भुवनं कमलश्रिया दिनमुखे न मुखेन बभौ स्त्रियाः।
विधुरसाधुरसाय न मण्डलं रचयता च यता यमहो विधुम् ॥२॥
उदयता दयता खरतेजसा विहरता हरता च हरित्तमः।
अरणतो रणतो हतरक्षसा दिनकृता न कृता न नभःश्रियः॥३॥
घनतमो न तमो हि भुजङ्गमो विकलयन्कलयन् श्रियमाबभौ।
दहनदाहनदारुणमण्डलो दिनमणिर्न मणिः शिरसो गिरेः॥४॥
अमलकोमलकोकनदावलेः सदलयो दलयोगकुतूहलाः।
सुमधुरं मधुरञ्जितहृज्जगुर्मदनमोहन मोदय मेदुराः ॥ ५ ॥

असरसीसरसीरुहवन्धना गृहसिता हसिताध्वगवासरः ।
सुनयना नयनाम्बुजमुद्रणां रविनिभा विनिभान्त्यजिहीर्षवः६
कृतपसां तमसामिव मण्डलं भवनमावनमातमुदस्तयन् ।
परमगारमगात्तदपोहितुं सवितुरावितुराशु महोभरः ॥ ७ ॥
ललितचालितचारुगरुद्द्वयं स्तनितमानितमाप पुरः प्रियम् ।
अपितकामितकारणगौरवं सदयकोदयकोकविलासिनी ॥ ८ ॥
धृतवर्तांतवर्ता शुचमित्यनाविलमृणालमृणार्पितमानने ।
पुनरसौ नरसौभगदर्शिनी प्रियमुखीयमुखेदमुपाददे ॥ ९ ॥
रविरहो विरहोग्रहुताशनं विघटयन्घटयन्मिथुनं मिथः ।
उदयते दयते स्म रथाङ्गयोरकृपणे कृपणे च कृपा प्रभोः १०
सततखातनिखाततमोऽम्बुधिं कवलयन्वलयन्वलवन्महः ।
विजयते जयतेजसि वाडवो न सविता सवितानमुमण्डलः ११
मा'प्य सूरकरजालशङ्कया शङ्कयापि न दिशर्क्षमण्डली ।
स्वप्रियेण सह शैलकन्दरे कन्दरेणुरवनाय निर्ययौ ॥१२॥
दीपिते विनिहितागवेधसा वेधसा भृशमतास्विलाहुतिः ।
श्रीमबोधविधये विभावसौ भावसौष्ठवजुषा जगत्तनोः ॥ १३ ॥
सूरकुङ्कुमशिरा नभोगजो भोगजोद्गतमदः समुत्थितः ।
येन मुग्धरजसान्धकारितं कारितं भुवनमभ्रताम्बुधौ ॥१४॥
प्रक्षपृष्टिमहरन्महोदयोऽहो दयोपरहितस्तमोगुणः ।
प्रादुरास किल तच्चिकीर्षया कीर्षया रविमिपाद्रजोगुणः ॥१५॥
न क्षणाचरलतारकं वियत्कं वियद्विधुदिगम्पनन्दयत् ।
मुक्ततल्पकमिवोपधानवद् ध्यानवत्सुमनसां तु कुत्रचित् ॥१६॥

उज्झिताळिमिलनावियोगिनी योगिनीव सुखमाधिमाददे ।
मुद्रितासिकुमुदा कुमुद्वती मुद्वती दिनकृतास पद्मिनी॥१७॥
मूर मोचय यथावहंक्रियाहंक्रियामिति पुनः करोमि न ।
झङ्कृतैः कुमुदबद्धषट्पदी षट्पदीमिव वितत्य नौत्पमुम् १८॥
वैरिणः करगतासि पद्मिनी पद्मिनी हसति चन्द्र यासि किम् ।
रोदितीति मधुपस्वनैं रसोनैं रसौघघटिता कुमुद्वती ॥ १९ ॥
आविरास विरहस्तु दुःसहो दुःसहोदितरवेः शुचं कराः ।
इत्यभूत्कुमुदिनी मलीमसाळीमसाधुविरुतां जहावळेः॥२०॥
मृत्युरेव सुखभूर्वियोगतो योगतोऽपि च परस्य योषितः ।
उत्पलिन्यविषयं तदग्रहीदग्रहीनहितरुग्वलिट्टिपत् ॥ २१ ॥
कान्ताभिसारमकरोन्निशि नाम का का
का का भवन्ति तमसा गृहमभ्युपेतुम् ।
भूयिष्ठमिष्टवलिपुष्टवयाइ का का
काकावली दिनमुखेषु हितैषिणीव ॥ २२ ॥
का का प्रिया प्रियतमं परिरभ्य दोर्भ्या-
मभ्यागतेऽपि मिहिरे न जहाति निद्राम् ।
जागर्तु सज्जयतु चोलमितीव का का
काकालिरालिरिव गूढगिरं चकार ॥ २३ ॥
द्राक् त्रुट्युन्मेखलाद्याभरणमगणितभ्रष्टवामो मृगाद्यत्-
मस्वेदाम्भःप्रवाहं विगलितकबरीगन्धमारम्भि दीर्घम् ।
दम्पत्योर्युद्धलीला मदननरपतेरस्ति का कावशिष्टा
स्पष्टाभूरिङ्मुखश्रीर्विरमतु विदितं काककाकागिरेति॥२४॥

आभीरीभिरपि श्रीभिरुत्थितं पद्मिनीपतेः ।
मथितं दधि पूर्वाभिर्मह्योऽपूर्वाभिरैन्दवम् ॥ २५ ॥

आभीराः पिण्डमैक्षन्त नवनीतस्य मस्तुनि ।
मथिते पूर्वमम्भोधौ पूर्णचन्द्रमिवामराः ॥ २६ ॥

हैयङ्गवीनभृतभाजनभासिकक्षा
मक्षामसध्यमधुरा व्रजपक्ष्मलाक्षी ।
संलक्षितामृतघटीस्तनगूढकक्षा
मत्स्यातरूपविभवा भुवि मोहिनीव ॥ २७ ॥

अथोपनन्दभणितसमानन्दितनन्दादयो गोपा वृन्दावनोपसरणसमग्रसामग्रीसमारचनमारेभिरे प्रातः ।

गोधनानि समादाय सज्जीभूय बहिर्ययुः ।
आभीराः पुरतः पश्चादनोरूढा व्रजास्त्रियः ॥ २८ ॥

अभ्याहारविमूढश्रीरगोव्यापारशालिनी ।
अथ गोकुलभूरासीद्भृत मूर्च्छावतीव सा ॥ २९ ॥

अश्रूणीव विमुञ्चन्ती पताद्भिः कुसुमैर्मुहुः ।
वनश्रीरिव चक्रन्द पक्षिवृन्दकलस्वनैः ॥ ३० ॥

अथाऽध्वानमगाहन्त धवलीकृत्य धेनवः ।
घनापाये घनीभूय मरालाः स्वर्धुनीमिव ॥ ३१ ॥

अध्वानमभ्यधावन्त तमोनिर्धूय धेनवः ।
अधरीकृतहिण्डीरास्तारा इव नभःस्थलम् ॥ ३२ ॥

पन्थानमन्वशोभन्त धेनुधाराधुतैनसः ।
सिंधौ जिगमिषोर्गङ्ग्या स्वर्धुन्या इव वीचयः ॥ ३३ ॥

आसीद् द्राघीयसी धेनुधोरणीभिरनन्तरा ।
पदवी पुण्डरीकाणां मण्डलीभिरिवापगा ॥ ३४ ॥
धोरणीभिरसौ धेनोरथ्या स्पर्द्धामगाहत ।
परिपाण्डरडिण्डीरमण्डलीमण्डनाम्बुधेः ॥ ३५ ॥
परितः परिधावन्ती धवला धेनुधोरणी ।
गोलोकमिव भूलोकमकरोद् करोधिनी ॥ ३६ ॥
पदवीमभ्यधावन्त धेनवो धूतरेणवः ।
मर्यादामानिलैर्मुग्धा दुग्धाम्भोधेरिवोर्मयः ॥ ३७ ॥
रुमौ पाण्डरपल्यङ्काङ्कराजसि गोकुलैः ।
फणीन्द्रस्य फणावृन्दैरङ्कशायीव केशवः ॥ ३८ ॥
मध्यारूढहरिर्मोदमनःपाण्डुपरिच्छदम् ।
वड्नामिव पूर्णेन्दुर्गवामन्तरगाहत ॥ ३९ ॥
क्व दूरोत्क्षेपणं पद्भ्यां मनसः क्वावगाहनम् ।
प्रभुरेव विजानीते निग्रहानुग्रहावपि ॥ ४० ॥
तदानासि मनासीव हर्षैरिव महावृषैः ।
योजयामासुराभीरा वीराहङ्कारकारिणः ॥ ४१ ॥
महोत्कण्ठा मनासीव तदनासि महावृषाः ।
आशु प्रोद्वहयामासुः पोतानिव महानिलाः ॥ ४२ ॥
द्विधावद्धवलीवर्दमधावन्ननसो गणाः ।
घना इव घनीभूय पुरोऽस्त्क्रौञ्चपङ्क्तयः ॥ ४३ ॥
गम्भीरैरनमा घोषैश्चक्रप्रोद्धूतधूलिभिः ।
अवरुद्ध नभो वीक्ष्य मेनिरे दुर्दिनं परे ॥ ४४ ॥

रजोरुद्धनभोघोषमुखराशामनःकुलम् ।
समुद्ग्रीवमुदैक्षन्त मण्डलानि शिखण्डिनाम् ॥ ४५ ॥
अधावन्त गवां धाराः कोटिशैव पुरोऽनसाम् ।
दुर्वाराः सलिलासाराः श्रावणाम्भोमुचामिव ॥ ४६ ॥
पाण्डरं पाण्डुभिर्नद्धमुख्यमुख्ये द्विधाग्रतः ।
अविन्ददनसो वृन्दं कोटिकुम्भीन्द्रसौभगम् ॥ ४७ ॥
व्रजाम्भोजदृशामङ्गभासामासीच्चमत्कृतिः ।
अनोवृन्देषु तुन्देषु शैलेष्विव तडित्त्विषाम् ॥ ४८ ॥
रोहिणी च यशोदा च रोहिणीशानिभानने ।
गायन्त्यौ सुतयोः कर्म शर्म्मसिन्धौ ममज्जतुः ॥ ४९ ॥
महीधरमहादण्डमण्डितं सुरवैरिणः ।
पिहितार्करजोनीलच्छत्रमादच मेदिनी ॥ ५० ॥
आभीरनिकरोत्तानविषाणध्वनिघोरणी ।
अन्तरान्दोलयामास द्विपामपि दिशामपि ॥ ५१ ॥
हम्भाराश्चैव वत्सानां धेनूनामपि हुङ्कृतैः ।
उक्षातिशयहिक्काभिरापुपूरे नभोऽन्तरम् ॥ ५२ ॥
विश्रामन्त्यः प्रतिच्छायं पश्यन्त्यः प्रतिभूरुहम् ।
गृहादपि सुखं वर्त्म मेनिरे व्रजसुभ्रुवः ॥ ५३ ॥

यावद्यावमन्धकारध्वंसिनि मधुरिपुमधुरमुखेन्दोरवलोकनेन लोचनेन्दीवरमेव सानन्दीकर्तुमम्बरमध्यमवलम्बमाने किरणमालिनि संमुखमवगाह्य स्वच्छन्दं हरिमुखचन्द्रमनुपश्यतीव गतिविस्मृतिवशात्, निस्पन्दीभवति मध्याह्ने, मिहिरतनूजावार्यैव-

गाय निर्माणापि माध्याह्निकमह्नायाह्निकमानघापि सवद्रुवाहरद्-
शकटकोटिपाटकेव वृन्दाटवीनिकटवटकाननोपकण्ठं स वैकुण्ठो
व्रजकण्ठीरवाकृष्टपरिवारः । यस्मिन्नस्मिन् हि भाण्डीरो नाम म-
हावटविटपी निखिलपदीयोऽवनीमण्डनीभूतः ।

यस्याधो न पतन्ति वर्षति पयोवाहे पयोबिन्दवो
मूलं न प्रभवन्ति वीक्षितुमहो नक्षत्रमित्रेन्दवः ।
छत्रस्येव दलैरजस्रनिविडैश्छिन्नस्य विश्रामभू-
र्यच्छाया भरतोऽभिजुष्टभरितो दूराध्वसंचारिणः ॥ ७५ ॥

असितदलभवच्चतुर्विभागः प्रतिनवपल्लववल्लभोच्चमूर्द्धा ।
अवरमचरमाचलोपधानं प्रतिदिनमञ्जति मन्दयोर्द्वयोर्यः ॥७६॥

यस्तु प्राघुणिकमपर्याप्यपाप्तये दिग्दिगन्तसंचारिणोऽन-न्तपान्थान्मृदुपवनविधूयमाननवकिसलयपाणिना विहङ्गकलरवै-राह्वयन्निव, दलभूरिभारविनमितशिखरतया नमन्निव प्रणमन्निव,न-वकिसलयोपचीयमानशोणतया तेष्वेवानुरागपरिणाममुद्गिरन्निव, निजनिकटपतुपटमानपुण्डरीकिनीवल्लभनन्दिनीलघुतरलहरीविहा-रहारिणा नानाविधकपलकुलकलहारकुमुदाटवीपर्यटनश्रमादिव, उपचितपञ्चकुञ्जपुञ्जकिञ्जल्ककलनबहुसौरभभारगौरवादिव,मन्दं मन्दं वहता स्वगन्धैः(?) कृतपुष्पन्धयनिवहेन गन्धवाहेन दूरान्दोली-भवद्भिरभिनवपल्लवचारुचामरैस्तानेव वीजयन्निव, निजतलपति-तदलौघैस्तेषामेवासनसम्भारं सम्पादयन्निव, निजमुदावपति-सतां भावम् । अतिविजनतराविशीतलविततच्छायाचिरभिरचिर-ठविनिवेशपेशलकिशलयपरंपरं व्यासव्यापतया यच्छिर एवावत-

र्यते व्योम । निजगुरुभारनिर्भरन्यग्भावभुग्नीभवद्वनिमेवोद्धर्तुमुपचीयमानो जटाकपटप्रकटितकोटिरिव, अविरतविरतविहितविष्णुपदप्रकाशो बहुशोभमानशिफाव्याजविजृम्भितबहुपातसहस्रपादिव, करिकरपरिपीवराविरलतरासारस्यूतधरणितलाकाशतलकादम्बिनीमण्डल इव, विगलितजटाभारसमाधिसारमहायोगीव, अविरलदलभूरिभारैर्भङ्गः स्यादिति शङ्कयैवान्तरान्तरानिहितस्थूलस्थूणाभिरिवाविषह्यमानभरभरितवाह्यमानमह्या एव शिफानुकूलस्थूलरज्जुभिरिवातिनिबिडतरातिस्निग्धच्छायतया शिशिरतरानिलकवलनकुतुकेन प्रतिविटपविलम्बमानाभिरहिपरम्पराभिरिवातिदीर्घकालोद्भूततया द्राघीयसीभिरङ्गरुहराजीभिरिव जटोपजटाभिरभिजटालो वटाऽऽलोकि परमाश्चर्यमिव व्रजलोकैः। हरिः पुनरवलोक्य भाविरभसस्थलमिति जहर्ष, जहास च, निगूढम्। तत एव नातिदूरे निखिलनृगोकुलानन्दावनं वृन्दावनं कालिन्दीनिकटे च, शकटैरर्द्धचन्द्राकृतिं विधाय विदधिरे निर्भयः सुखनिवासमाभीराः।

महीमूर्त्तेः शम्भोस्तपनतनयाम्भोसितलसद्-
गुरुग्रीवं गोभिर्विहितहितगाङ्गेयलहरि।
उदञ्चरसाधीयःशकटघटितार्द्धेन्दुमुकुटं
बभौ वृन्दारण्यं त्रिभुवनशरण्यं शिर इव ॥ ९६ ॥
अमृतोल्लसनं विष्णुपदोल्लासमलाञ्छनम्।
सर्वोपरि बभौ वृन्दावनमर्द्धमिवैन्दवम् ॥ ९७ ॥
दृगोद्धूततमोनीतिगोवृन्दैरभिनन्दितम्।

वृन्दावनतमीशार्द्धमासीन्निशि दिवा समम् ॥ ५८ ॥
हरमूर्द्धस्थितस्यापि विधोः स्पर्द्धां विधास्यति ।
अर्द्धचन्द्राकृतिर्नूनमित्यनोभिरतानि पूः ॥ ५९ ॥
लोकेषु त्रिषु तद्धाम नाम स्पर्द्धेत किं पुरम् ।
प्रारम्भेणैव सम्भृतमर्द्धचन्द्राकृतीह यत् ॥ ६० ॥
मुरारातिपदासङ्गरङ्गोद्धतमिवास्पदम् ।
चम्पकेतुमिषेणोपजहास त्रिजगत्पुरम् ॥ ६१ ॥
कर्त्तव्यानन्तसेवेति द्विखण्डीभूय चन्द्रमाः ।
अनन्ताभिख्ययोरासीद्वसुधानभसोरपि ॥ ६२ ॥
अर्द्धेन्दोर्भङ्गिभाजिमकटिनशकटस्योद्भटाभिर्घटाभि-
र्वृन्दाटव्युत्कटाभा घटितपदुपदा चित्रमासीत्तदेव ।
कोदण्डं दण्डपाणिर्यदमनुत निजाखण्डदण्डोग्रदण्डं
यत्पण्ड(१)श्चण्डिमाभूद् दुरितभटनटद्भ्रूपुटीभ्रुकुटीनाम्॥६३॥
वृन्दारण्यविधाने शकटघटनयैवार्द्धचन्द्रायमाणे
स्थानेप्याशोभमानेन्तरभुवि जलदास्कन्दने नन्दसूनौ ।
सूरेषा भालभूषामकृत मृगमदैः प्राह कश्चित्परस्तु
स्फारभ्रूभिच्चिभाजि भ्रमति दृशि मृशं मोसलक्ष्म्याः कटाक्षः॥६४॥
सम्राघः सन्ति गुप्ता ध्रुवमिदमतुलीभूय भावीति लोकाः
स्वर्भूमीशामृतान्धा भ्रमविधुरमपि ज्योतिषामैक्षि चक्रम् ।
भेजुः पञ्चत्वभाजः परमुपरि पुरः पञ्चताभागिभोग्याः
का योग्याः सन्तु वृन्दावननगरतुलां पर्य्युपेतुं नगर्य्यः॥६५॥

(१) पण्डः=षण्ढः ।

वृन्दावनवृन्दैरानन्दानां घनीभवतः ।
अम्बरमुकुरविलम्बिप्रतिबिम्बं स्वरेव तं ब्रूमः ॥ ६६ ॥
व्रजमहिलामुखचन्द्रान्वृन्दावनभूषु भूरुहान्तरितः ।
ऐक्षत चरमदशायां रभसादिव पद्मिनीरमणः ॥ ६७ ॥
प्रथमं मन्दिरवासादिव बहिरासामुदीक्ष्य मुखचन्द्रान् ।
अनुरागारुणबिम्बो दिनमणिरालम्बते स्म चरमाशाम् ॥६८॥

पूर्वं व्यधात्कुमुदिनी विरहोपतापं
पापं तदाप परिपाकमिति प्रतीमः ।
यत्पद्मिनीविरहदावमुखे मिषेण
सन्ध्यारुचेर्ज्वलति चण्डरुचिर्निमज्ज ॥ ६९ ॥

निर्यान्तीभीरिवात्मना सह घनाम्भोजाटवीकान्तिभिः
शोणीभूय सरोजिनीपरिवृढः सार्द्धं प्रतीचीरुचा ।
वारम्वारमुदीक्ष्यमाण इव तां पद्मानना पद्मिनीं
प्रेम्णा मन्थरमद्रिकन्दरनटीवाटस्पदीयानपि ॥ ७० ॥

श्रीवासानन्दकन्दः कमलजजनिभूल्लाससन्दोहसिन्धु-
र्लोकानामेकबन्धुर्निखिलगलितमोभावपादप्रभावः ।
सद्यो दोषाभिमर्दी स बत परिणतो वारुणीपालकम्बे
क्रोधैरग्घेति सन्ध्या ज्वलति घृतवती दुर्द्धरं धाम शोणम्७१

मन्दीभूतनिजप्रभूतकिरणत्वेनातिपाशोज्ज्वल-
च्छैलोपान्तहुताशसन्ततिचमत्कारं रविः प्रैक्षत ।
अस्तोर्वीधरगर्भगह्वरवहद्दुर्वारदीर्वीभव-
द्दक्तोग्रद्युतिलक्षभक्षकफणिस्फूर्जन्मणिश्रीः क्षणम् ॥ ७२ ॥

अथ सुखमयमेव यामवतीमतीत्य प्राचीमुखचुम्बिनि मरीचिमालिबिम्बे हरिबिम्बाधरमधुराविकस्वरार्द्धभणितिमधुमाधुरीजलधिकृतविनोदयोर्नन्दयशोदयोर्न केवलं दिनमुखमेव सुप्रभातमपि तु जन्मकर्मधर्मधर्मशर्माणि मर्माणि नर्माण्यपि सुप्रभातानि जातानि । निरवधिनिखिलानन्दयशोदानन्दनरोहिणीनन्दनयोरतत्त्वविज्ञानामाभीराणामाज्ञामनुपालयतोः कदाचिदुपहरणपदूरवर्त्तिनामेव सलिलपानभोजनादिभाजनानां, त्रिभुवनमूर्द्धन्ययोरपि, क्वचिदपि मूर्द्धन्येवोद्वहनमहह किरीटानामिव पीठपरिमाणपादुकादीनाम्; क्वचिदपि समये गिरामगोचरयोरपि प्रकृतीनामेव गोचरीकरणं गोचारिणामेव सहचारिणीतः; वागधीशयोरपि वाचामेव कदाचिद्भ्यसनम्, गोलोकपालकयोरपि क्वचिदपि गवामेव परिपालनपरिचर्याकलनमादरादीर्घम् , एवंविधविविधकैशोरानुकृतिविहारसम्पदो बहुवेलं बहुधैवोदपद्यन्त ।

वात्सानां बन्धमोक्षं निभृतमसमये कुर्वतोर्बालकानां
निद्राणानान्तु निद्राविघटनमभितः क्रीडतां वाहनानि ।
चातुर्यं चौर्यचर्याचितमुपचरतोश्छिक्यभाण्डस्थितानां
कौमार्यं दुर्निवार्यं हरिहलधरयोरासिरासीद्दसीम ॥ ८६ ॥
भग्नं भग्नमहार्यहारि भवनाक्षिर्गम्यते गम्यते
मुक्तं मुक्तमताड्यताडि पुनरप्याहूयते हूयते ।
नीतं नीतममोच्यमोचि हरिणैवाकार्यकारीत्यमू-
रकौमार्येषु हरेरहर्निशमसौ वाग्विभ्रमः सुभ्रुवाम् ॥ ८७ ॥
अनतिदीर्घेणैव कालेन मदकलकलभाविव दुर्विभाव्यप्रभावौ

द्वावप्याभीरकिशोरपरम्पराभिः सह नगरानातिदूर एव चारयाञ्चक्रतुरौत्सुक्येन कतिचन वत्सान्।

ललाटनटितालकं रटितकिङ्किणीजालकं
नवीनपशुपालकं सवनमालकं बालकम्।
क्षणज्झणितनूपुरं लसितगोपुरं तं पुरः
स्ववत्समनुगामिनं कलयति स्म नन्दः कृती ॥ ८८ ॥
प्रतिदिनमपि प्रातः प्रातः प्रियप्रियचुम्बनै-
र्मधुरमधुरास्निग्धस्निग्धोक्तिभिः प्रतिबोधितः।
हरिरथ समं भ्रात्रा मात्रा पयो दधि भोजितः
सह शिशुगणैर्वत्सानुत्साहितः समचारयत् ॥ ८९ ॥
मधुरमुरलीशृङ्गोत्सङ्गः सवेत्रकराम्बुजो
लघुललितया यष्ट्या कट्यां त्रिधा परिवेष्टितः।
अलिकफलिके गौरं गोरोचनाकणभूषणं
दधदहरत स्वान्तं शान्तं हठादपि योगिनाम् ॥९०॥
मृदुचरणयोः शिञ्जन्मञ्जीरयोर्मणिघर्घर-
ध्वनिनि जघने हारस्फारप्रभाजुषि वक्षसि।
पथि विहरतोर्वत्सैरच्छैः क्षणं पतदीक्षणं
चिरमनिमिषं तस्थौ सुस्थौकसीव गृही जनः ॥ ९१ ॥
सुपटु घटयन्वत्सान्स्वच्छाङ्कुरे नवशाद्वले
स्वयमनुचरन्कच्छे कच्छे समुत्सुकमानसः।
चिरमुपगतः स्निग्धच्छायास्थली सहली हरि
र्व्यहरदमितैराभीराणामभीः शिशुभिः सह ॥ ९२ ॥

वेणुं वादयतः कदापि नटतः शिञ्जानमञ्जीरकं
सानन्दं क्षिपतश्च कन्दुकमथोद्धर्तुं पुनर्धावतः ।
बालैः कृत्रिमवत्सरूपरुचिरैः सार्द्धं हरेः क्रीडतो
वत्सीभूय पुरो बभूव दनुभूर्वत्सैः(१) समं मत्सरः ॥९३॥

सकलसुरासुरभयंकरं तमसुरं वधाय साधारणवत्सरूपधारिणं हलधरमवलोकयन्मधुसूदनः पुनरिदमभाणीत् ।

अहो पश्य बलदेव–

वलति सविधे मन्दं मन्दं गवां शिशुताभुवां
चकितचकितं चक्षुर्दिक्षु क्षिपन्नपि वीक्षते ।
तृणमपि मुदादत्ते धत्ते रदैः स्वदते मदै–
र्न खलु तुलितो वत्सैर्वत्सासुरोऽयमुदीर्य्यते ॥ ९४ ॥

दृशतरलितैर्लाङ्गूलाग्रैर्द्वयोरपि पार्श्वयो–
स्तनुमतुवलद्ग्रीवाबन्धां व्यपोहति मक्षिकाम् ।
विरचितवपुर्दंशो दंशं निराकुरुते द्रुतो–
द्वलितवदनाघातैः कण्डूयते च रदाङ्कुरैः ॥ ९५ ॥

निपतति हठादङ्गे यस्मिन्मनागपि मक्षिका
चलति तरसा वारं वारं तदेव न चापरम् ।
अहह महती माया मायापशोरवधीयतां
सह पशुगणै रोमन्थानां विधीनधितन्वतः ॥ ९६ ॥

अहो समुचितमेवास्य बलदेवातिशिशुत्वं गोत्वं च । यदिह जानतोऽप्यजानत इवानूभूयते वृत्तिः ।

(१) वत्सासुरकथा भा० १० स्क० ११ अध्याये ।

साक्षादैक्षत पूतनापरिभवं वेश्येव वार्त्ता नृणा-
वर्त्तस्यापि निवर्त्तते न तदपि व्यापारभारादतः ।
को बालादपरः कृशानुकुहरक्रोडे करं न्यस्यति
प्रत्यक्षीकृतमाशु विस्मरति वा को नाम गोभ्यः परः॥९७॥

भवतु नामाचिरेणैव फलमाप्स्यति चतुष्पादमायानां खलानां खलु। तथा हि मायादशायामपि तामसस्वभाव पुनरपरिहार्य एव।

कालः काक इवायं भवति न केषां भयङ्कराकारः ।
यस्मिन्नुदयति दृष्टिर्जलद इवोल्कामयीदृष्टिः ॥ ९८ ॥

कुलदाकुटिलकचाधिकमेचकाकारतया त्रिभुवनसंहारकारणं तम इव, तम इव मरीचिमालिमरीचिमालया दिगालयात्परिभूय परिपातितं धरणिमण्डलेपु । एतस्य वालधिरपि काकभुजङ्गमसंभ्रमं तनुते । निविडमषीमलीमसत्विषि वपुषि चान्तरन्तरा शोणच्छविपरम्परा अतिशयसान्द्रधूमवृन्दोपरिपरिवलितहुताशहेतय इव, अहह निरन्तरमन्तरापूर्यदुर्वायाभोगतया बहिर्निर्यद्गोपहुताशनोत्तुङ्गस्फुलिङ्गा इवानुभूयन्ते । यस्य चत्वारस्तु चरणाश्चतुर्णामपि धर्मार्थकाममोक्षनाम्नामुपधीनामामूलमथनमन्दरमन्थानदण्डानां चण्डिमानमावहन्ति, घनतिमिरनिरोध्यमानोडुचन्द्रपादा इवादावेव विडम्बनाय विधिना वितीर्णमषीपूर्णचूर्णानीव पदाकारेषु सान्द्राणीव लक्ष्माणि लक्ष्यन्ते ।

अहो तिष्ठतु क्षणं, विहरिष्यावः ।

उन्मीलद्गलकम्बलौ कुधपरीतत्त्वात्तथा लोमशौ
दोःपादेन चतुष्पदौ दलभवैः शृङ्गैः समृङ्गावपि ।

श्रीरामश्च हरिश्च लम्बितकटीचञ्चद्दटीवालधी (१)
नर्दन्तौ वृषभाविवात्तवृषभाकारौ प्रचिक्रीडतुः ॥ ९९ ॥
चक्रतुस्तौ नरक्रीडां दधुर्व्रीडां दिवौकसः ।
व्यसनानि प्रभूणां हि परिवारस्य मृत्यवे ॥ १०० ॥

हरिरिति विहरन्नेव करिवर इव करलीलया सह कन्दुकेन परचरणावुपगृह्य पर्यवधूय च्छागशावकवत्समिव वत्सासुरमु त्सारयन् मायाफलमालोकयामास कपित्थतरुमौलौ । स खलु केवलमेक एव चूर्णतां भेजे । निजबलगरिमाणमादेवलोकमालोकयन्निव निपतनसमकालमेव तानपि चूर्णयाञ्चक्रे ।

अथ निपपात देवतारातिरवनिरुद्दमूर्द्धनि ध्वनिभरमुखरितहरिदाकाशमण्डलः । कंसः पुनरात्मन एव शिरसि कटुकठोरशतकोटिकोटिपतनमाभिमाशङ्क्य मूर्छित इवास बहुकालं च ।

आभीरार्भकनिवहास्तु तदवधाय व्याधूय च मुहुर्मुहुर्मूर्द्धानं प्रशशंसुरवतंसममराणाम् ।

अमराः पुनरमिततरप्रमोदमेदुरा दुरापसुरनगरनवप्रसूनाविसरैरानन्दाश्रुपूरैरिव द्रुतमवकिरन्ति स्म ।

अथ कदाचिदनुचारयन्तः प्रचुरपशुकिशोरानुपचितजलपानवासनाभिः सह रामकेशवाभ्यामाभीरनन्दना अरविन्द[नन्द]नन्दिनीजलमवगाह्य परिपाय्याथः पशूनपि स्वयमपि निपीतवन्तो विहरन्तो विचरन्तोऽपि नातिदूरे विहितसमाधिमिवार्धमुद्रितनयनमारभ्यैकचरणव्रतमिव संवृत्तैकचरणचरणावलम्बितधराणितलम्,

(१) वालधिः केशवल्लाङ्गूलम् ।

ध्यानानन्दवशीकृतमिव निस्पन्दमानम्, आरब्धयोगाभ्यासमिव ऋजुस्थिरीभवदुन्नतग्रीवम्, तपःप्रभावाविर्भूतप्रभूतसत्त्वगुणमिव बहलधवलिमानमावहमानम्, निर्धूतकलुषतया प्रत्यवयवं बहिर्भवत्तेजोङ्कुरप्ररोहैरिव देहरुहैर्हाञ्जिहानबहुमहिमानम्, अतिदयालुतयेवाङ्गोत्तरङ्गदुरुपतङ्गादिकमप्यनुद्वेजयन्तं गुरुगरिमतुङ्गिमातिवलक्षिमपक्षद्वयद्राघिमदर्शितकैलासप्रातिपक्ष्यम्, पक्षद्वयलभ्यमानविलक्षणलक्ष्मीकतयाऽभिख्यातिरुचातमपि किरणलक्ष्माणमपि क्षामयन्तं लक्ष्मीरमणचरणकिणाङ्कैरुपलक्षितपार्श्वद्वयपक्षीन्द्रमिव सितेतरद्विरेपत्रातिचित्रितपार्श्वद्वयीदीप्यमानं गुरुविरहविधूयमानतया मुरमथनमुदीक्षितुं साक्षाद्भगवन्तमिव पन्नगाधीशं, नगाधीशमिवान्तःकठिनगुरुसारं, सारस्वतश्रियाभिराममपि परमतपोरूपं, रूपं परमिव कृतान्तस्यातिदुर्दान्तं, दान्तमिव मिहिरमयूखातिविधुरमपि हरिमारमनैवमीक्षमाणं क्षमानद्धपदमपि, दिविष्ठातिकष्टानुष्ठानपरिनिष्ठं निष्ठुरं बकनामानमसुरं मायाकलितब-(१)कपक्षिलक्षणं हरन्तमिवेक्षणं समैक्षन्त।

तदवकलनकौतूहलतरलतया तदन्तिक एव विहरत्स्वाभीरकिशोरेषु निजसोदराशोकजातवेदसामुपशान्तये जडधियेव मत्स्यावतारोऽप्यस्यैवेति स्वभक्ष्यत्वेनोद्भावयन्निव नवजलधरश्यामधामानमतिसाहसोपशोभमानं यशोदाकिशोरमेवाग्रसीदुग्रशीलोऽयम्।

---

(१) बकासुरवधकथा भा० १० स्कं० ११ अध्याये।

(१)स त्रोटिकोटौ स्वकटौ निधाय प्रयातुमुद्दीय विचारयन्तम् ।
वकं वकीमाणरसोपलम्भाद्भिश्वम्भरात्मा स्थगयाबभूव ॥१०१॥

कैटभारिरुदभाद्बकासुरत्रोटिकोटिघटितः क्षणं हठात् ।
चन्द्रचूडशिखरीन्द्रशेखरीभूतनीरधरनीतिभावप्रभुः॥१०२॥

अथ कोटिशीतकिरणशीतलाकारमपि दवदहनमिवानवोदरमेव दहन्तं स पुनरचिरादेव देवाधिदेवं हरिमुद्गिरति स्म ।

अथाग्रे यः स्वाग्रे सुरनरसमग्रेशमसुरः–
समुद्वीक्ष्योदुग्रीवमकटितकटित्रोटिविकटः ।
व्यधात्तुण्डाघाताद्धरिवपुषि घातानपि मुधा
क्षुधान्धो दम्भोलाविव दलहतारम्भनिवहान् ॥ १०३ ॥

निजमुण्डे चण्डाहतिव्यथिततुण्डतयाविण्डीभूतं भूतद्रुहमवधाय माधवस्तमादाय खे लसद्विविपदोभिहर्षयन्खेलितुमैच्छदखेदोऽयम् ।

अधोन्यञ्चन्मूर्धाकरकमलरुद्धामलगलः
खलः खेलास्वोयम्नरचरमभागोऽसुरवकः ।
सुरारातेरासीदहह चिरमाशीलितलस-
न्महाकन्दोदश्चाद्विसविशदतुन्दोदज(२)रुचिः ॥ १०४ ॥

कुञ्चच्चञ्चुपुटग्रीवः श्रीवल्लभकराम्बुजे ।
प्रपश्चं पाञ्चजन्यस्य वञ्चयामास गोभिया ॥ १०५ ॥

ग्रीवादण्डे गृहीतः समसमयचतुःपार्श्वविस्फारपक्षं ।

---

(१) त्रोटिश्चञ्चुः ।
(२) उदज. पशुप्रेरणम् ।

सान्द्रोद्भ्रत्सुधारुग्धवलिमगमनव्यापिपक्षाद्रिभागः ।
आभीरेन्द्रत्वमाशोभयदुपरिवहन्पाण्डरच्छत्रलक्ष्मी-
मक्षीणक्रौञ्चमायाधरविबुधरिपुस्तस्यपक्षीन्द्रकेतोः ॥ १०६ ॥

हरिणोद्भ्रामितस्योच्चैः पक्षास्तस्य दिशो दश ।
मयूखा इव पीयूषमयूखस्य जगाहिरे ॥ १०७ ॥

प्रोड्डीय केऽपि तनुतस्तनवो वलक्षाः
पक्षाः क्षणाद्विविशुरेव दिशोन्तरिक्षम् ।
उद्भ्रामितस्य रभसान्मधुसूदनेन
तारा इव प्रबलकायवकासुरस्य ॥ १०८ ॥

उड्डीनैर्गरुतां गणैर्वकृतनोर्धौतलयधाराघनैः
क्षुभ्यत्क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीस्पर्द्धाधरैर्दुर्द्धरैः ।
नृत्यद्धूर्जटिमूर्द्धनिर्धुतधुनीप्रोत्तुङ्गभङ्गायितैः
संभारैरिव कैटभारियशसः शुभ्रीकृता रोदसी ॥ १०९ ॥

हरिरपि करिकरभलीलया पटुवहुलकटुचञ्चुपुटविभाग-
कपटभणिताद्विधाकरणक्रमेणैव कोमलकमलमृणालीमिव दक्षिणे-
तराभ्यामपि कराभ्यामूर्द्धाधोऽवस्थिते त्रोटी दधदेव त्रुटिलवल-
घुनैव कालेन द्विफालीचकार मायावकस्य तनुवल्लीम् ।

सङ्गरप्राङ्गणेऽधावि धारया रक्तपक्षयोः ।
वकदेहाद्वकारातेः कीर्त्येवोद्यत्प्रतापया ॥ ११० ॥

द्विधाभूय हरेः पाणौ द्वयोरपि च लोकयोः ।
विकोऽभूदवको दूरादधश्चोर्ध्वं च पश्यतोः ॥ १११ ॥

अराजन्त मुरारातेरुरसोऽन्तरसृक्कणाः ।

नवोदितपयोवाहे नवीनार्कच्छटा इव ॥ ११२ ॥

अमृत सा बकी भुङ्क्ते मां विहायेति मत्सरः।

जहौ स्वयमिव प्राणान्हरिपाणौ बकासुरः ॥ ११३ ॥

बकासुरवपुः पाण्डुरक्तैराक्तमन्तरा।

शुभ्रमभ्रमिवादभ्रतडिद्भिरशोभत ॥ ११४ ॥

विदीर्णास्यवहद्रक्तैरारक्तो बकविग्रहः।

गैरिकैरिव नीहारशिखरी समरोचत ॥ ११५ ॥

अम्बरतलमवलम्ब्य देवतानिकुरम्बं हरेरुपरिकुसुमकदम्बकं ववर्ष हर्षेण।

अभयं धाम तद्वीक्ष्य विह्वलानि भियापराः।

अर्पयन्त इवावर्षन्मनांसि सुमनोमिषात् ॥ ११६ ॥

तुन्दिलबकरुधिरबिन्दुभिः केवलमवालैरिव भूषितस्य कैटभारातेर्वपुरन्तरान्तरामुक्ताभिरिव नन्दनवनदरदलितमल्लिकाभिराभूषयांचक्रे।

लोलं कोलाहलेन प्रथममथ बकक्रीडनानीति सद्यो
ध्यायन्संदिग्धमुग्धं दनुज इति पुनर्दीर्घमुद्भ्रान्तमन्तः।
अन्वः संभावनेऽभून्मुहुरपि पततां धावतां वत्स वत्से-
त्याक्रन्दद्वल्लवानां मधुमथनमुखं वीक्ष्य को वद कीदृक् ११७
अभ्युत्थानं प्रकुर्वन्नुपसि विरचयन्सर्वतो गोप्रचारं
पद्मानन्दैककन्दः शुचिरुचिरकरासङ्गराजद्गवाङ्गः।
प्रोद्यन्नुच्चैस्तमोहा परमहिमरुचिः स्फीतपीताम्बरश्री
र्यातानन्ताभिसङ्गो हरिरपि च हरिर्भेजतुर्मित्रभावम् ।११८।

श्रृङ्गध्वानैः प्रबोध्य व्रजशिशुमुपासि द्राक्समादाय वत्सा-
न्वात्सल्याद्वत्सलाभिः शुचिघटितपटुप्रेष्ठभूयिष्ठभक्षः ।
शिञ्जन्मञ्जीरमोदद्विगुणितचरणान्दोलकृत्यं प्रनृत्य-
न्सार्धं गोपालबालैर्व्यचरदुपवनं बालगोपालवेषः ॥११९॥
दैत्यारेः केलिपात्राण्यकृत तरुमृगीभेकडिम्भान्विहङ्ग-
स्वाङ्गच्छायाविभङ्गीप्रतिरवनिहाङ्क्रत्रिमान् गोतुरङ्गान् ॥
क्षिप्तस्योक्षेपधाराः परमसुखपदं कस्यचिद्वत्सुनोदः
कैशोराणामसाध्य तदिह न जगतीमूर्ध्नि किञ्चित्प्रतीमः॥१२०
अहमहमिकयापि शिशुः प्राप न योगी हृदापि बहुयोगैः ।
सुलभः प्रभुरपि सुलभादपिदुर्लभतोऽतिदुर्लभः समये॥१२१॥
(१)अथाघो नामाद्य प्रतिनिधिरमोघप्रतिनिधि-
र्बकानृण्यं वाञ्छन्वलदजगराकारगरिमा ॥
बहुक्रोशव्यापी गिरिरिव बभौ पीवरवपु-
र्नवं प्राचीनं वा मुनिरपि न बोद्धुं प्रभुरभूत् ॥ १२२ ॥
रुन्धानः शिरसाब्जबन्धुमधिकव्याचाननत्वाद्द्विधा
व्योमोर्वीमपि तामसीमिव हठात्कुर्वन्दिवा रोदसीम् ॥
दुर्वारस्फुरदुग्रफूत्कृतिमरुत्क्ष्वेडाम्बुवर्षोल्वणो
वर्षाकालप्रकाल एव विदधे घोराघनामोरगः ॥ १२३ ॥
बिभ्राणे भूरि गर्भे विषमतिकठिनव्यग्रजिह्वाग्रभाग—
प्रोद्यद्द्विशुद्विलासः प्रकटितरदनव्यूहवेल्लद्बलाकः ।
चक्षुर्निर्घोषघोराशनिरतनुचलत्सृक्कशक्रायुधोग्रः

(१) अघासुरकथा भा० १० स्क० १२ अध्याये ।

कोटिनिर्वास्य विश्वं घनतमतममामाम घोरायमेवः ॥१२४॥
वलच्छोकः कोकः स्फुटमजनि लोकश्च किमिति-
प्रमादं प्राद्‌यैने दिविषदपि दुद्राव तरतः ॥
समाक्रान्ते विश्वम्भरभरणानिःसम्भ्रमवशा-
दयेनावेनेव व्यथितमिदमासीजगदपि ॥ १२५ ॥
अकस्मात्पिदधे व्योम समोमार्कमघासुरः ॥
पयोधौ पतनं मेने मनीषीव मनीषयन् ॥ १२६ ॥

अथ तदाकारत्रिभुवनजनितचमत्कारघनफूत्कारवारमारुतप्रसारितविषविषमतरामारमम्भारतया गुरुगरिमगभीरभीमानिःसीमतिमिरगर्भोपगूढव्योमतया दुर्दिनमनुवर्ण्य दुद्रुवुर्दूतमेव ग्रामाभिमुखमाभीरकुमाराः। तदाननोदरदरीद्वारं नगरद्वारं पिधाय गाढ नगरमिव तदुदरमेवौको जगाहिरे गोवत्समल्लगोपवत्सगोवत्सा।

हरिरयमवधाय धावतोऽपि धेनुजयनमादाय सुदामश्रीदामसुबलस्तोककृष्णप्रभृत्याभीरकुमारजविहारपरिषदो धावन्नेवाहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहमहमिकयेव तानेव स्पृशन्नपि सपदि जगाहे तदुदरगुहागर्भम्।

यन्नामाप्यघमर्दनं वितनुते किन्नाम चित्रं महत्—
तेनाघो विनिपात्यते परमघस्योच्चैस्तपो वर्ण्यते।
योगीन्द्रस्य मनोऽप्यणोरणुतरः सद्माद्दते वा न वा
यो गर्भेऽपि निविश्य कैटभरिपुः सोऽभूद्दरीपान्गुरोः १२७

अथ मरुत्पावनक्षीणतमाघोऽघमघासुरः।

तमितीवानुजग्राह स्वयमन्तर्गतो हरिः ॥ १२८ ॥
हरिणान्तर्गतं तस्य तेनाप्यन्तर्गतं हरेः ।
अद्वन्द्वं हि द्वयोरैव समं त्रयमपेक्ष्यते ॥ १२९ ॥

तमःश्रीरप्युच्चैरपचिततमःश्रीः समुदभू--
दघान्तर्मग्नोऽपि प्रभुरनघ एव त्रिभुवने ॥
कृताभीरासङ्गोऽप्यविरतमसङ्गः किमपरं
सदा शुद्धो मुक्तस्तदुदरनिरुद्धोऽपि निभृतम् ॥ १३० ॥

तमस्तन्वन्सुगम्भीरमभ्यमारीदघासुरः ।
कुलदा मोक्षलक्ष्मीस्तं तमस्यस्तंगते दिवा ॥ १३१ ॥

भगवति गरुडध्वजे गतवति निभृतमघासुराजगरोदरं घनतिमिरपरीतदरीविजिहीर्षयेव सपदि भयतः प्रपलाप्यमानैः पञ्चभिरसुभिरपीन्द्रियैः पञ्चभिर्महाभूतैरस्मात्ममनोभिरसुरभोगिनो गुरुभोगाभित्तिभेदं विधाय बहिर्निर्यद्भिरुपदर्शितवर्त्मना शनैःशनै रजगरजठरकठोरहालाहलज्वालाकुलकवलनाविकलतया परेता एव पूर्वं तदनु दनुजारिदर्शनसुधाभिवर्षणैरपि जीविता भूयो

वत्सा अपि वत्सपाला अपि स्वेच्छाचारपरायणा अशरणशरणवलनारायणानुसरणा गिरिविवरकोटिदरीद्वारवाटतः समुदयगिरिगभीरगह्वरविहरदुडुपरिवृढकिरणपरम्परा इव गिरिगर्भनिर्भरभ्रमद्भागीरथीझङ्कारमुखरजलवीचय इवान्वधावन्त बहिरध्वानम् ।

अथात्मा सोऽघ मेदस्वी पलायितुमिवाक्षमः ।
तमालोक्य तमःपुञ्जं तत्रैव समलीयत ॥ १३२ ॥

इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पूकाव्ये चतुर्थोऽयमुल्लासः॥४

अथ पञ्चम उल्लासः ।

अथ पशुपकिशोराः परस्परं मुखमीक्षमाणा विस्मयानापुरा हुरपि पुरुहूतावरजन्मानमलौकिककर्म्माणम् । अथ प्रभातसमयावधि बहुधा बहुधावितमनुचटुटूल्लटवत्सलमनूपवनकच्छं क्रीडितमपि बहुधैव, कथमपि शमनमुखादिव विकटसंकटादभिरक्षितैः सम्मतिविषमनुमुखाक्षामैरस्माभिरपेक्ष्यते क्षेमम् । तदितो द्रुतमनुविन्दतु कालिन्दीपुलिनमलिन्दमिवानिन्द्यं गोविन्दः सह गोष्ठ्यैरमन्दपारिणाहम् ।

किमात्मनो वर्णयिष्यामः, क्षामतमं तव वपुरालक्ष्यैव श्यामधामाभिरामिदमहह वयं सुदूरपराहता एव ।

यदिदम्—

पदं ते मञ्जीरध्वनिषु तनुते मान्द्यमधुना
हठाद्गाढं बद्धामपि पटुघटीमुज्झति कटी ।
वचो वक्त्रादूर्ध्वं बहिरुदयते नार्द्धमवशं
द्रवत्प्रायः कायः स्फुरति निरपायः क्षुधि हरे ॥ १ ॥

न व्याहारविहारयोर्न शयने नाप्यासने नाशने
नालङ्कारनिकारयोर्न भवने नो वा वने निर्वृतिः ॥
सिक्तस्यापि सुधारसेन शतधास्तोत्रस्तुतस्यापि चे-
दुन्मीलत्पवलीभवत्तनुधियो धैर्यच्छिदैकक्षुधा ॥ २ ॥

हरिराभितो विलोक्य त्रैलोक्यमुकुटमणिमिवाम्बरमणिमम्बरमध्यमध्यासीनं भगवन्तमुदीक्ष्य समाचचक्षे कृतात्मक्षेम् ।

मध्यमण्डितचण्डांशुदर्श्यतरमभूदिदम् ।

उच्छलता वीतिहोत्रेण महाकुण्डमिवाम्बरम् ॥ ३ ॥

अथ सकलवत्सवत्सपालानुकूलं यमुनाकूल एव नवकिसलयकमनीयस्निग्धच्छायोच्छ्रिततरुणतरूत्करमूलं मृदुगतिमदनीयहंसकामिनीकलरवकोलाहललोभनीयपरिपार्श्वं कृतमधुरतराडम्बरकारण्डवाकीर्णं समुदितमुदितामितरथचक्रवाकरचितचक्रवालं दात्यूहव्यूहविहितबहलकलकलितबहुकौतुहलाभोगं मदकलकलविङ्कनिरातङ्कझङ्कारमुखरमहीरुहशिखरं सरसकोमलविमलतमातिस्वच्छवालुकाविसरं क्वचिदुपचितनववनीरवाहखण्डमण्डितं क्वचिदपि चाखण्डोदयदुडुनिकरनिकामवलयितमम्बरवलयमिवाविशदविशदकोकनदच्छविनिविडं सरोजराजिराजितं सर इव बहुविधलक्ष्यलक्ष्मीविलक्षणीभूतमनोभूफलकमिव सुविपुलपुलिनपदं मूर्त्तिमतीं मुदमिवालुलोके, सत्वरमुपगत्येदमाचचक्षे च ।

कालिन्दीचन्द्रहासं च पुलिनाभेद्यचर्म्म च ।
जित्वा जगद्द्वयं धर्म्मो द्वयमेव जहाविव ॥ ४ ॥

खलश्रेणीकोलाहलकलितकाञ्चीकलकलो
मिलद्वीचीभासोल्लसितसितवासोवलयितः ।
पदाङ्कैः कोकानां मिथुननखरलेखोपखचितो
नितम्बः कालिन्द्याः पुलिनमिदमिन्दीवरादृशः ॥ ५ ॥

क्वचित्कूर्म्ममुखोन्मेषमुखरीभूतबुद्बुदम् ।
क्वचिन्मत्स्योच्छलत्पुच्छं भात्युच्छं यमुनापयः ॥ ६ ॥

हिण्डीरस्फुटपुण्डरीकपटलीपाण्डुः क्वचित्क्वचि-
न्माद्यन्मुग्धमरालमण्डलपटुप्रारब्धकोलाहला ।

धावद्धीवरभीरुपीवरदु(१)लीवाचालवीचीकुला
क्वापि कचिदप्युदेति यमुना पाठीनझंपाकुला ॥ ७ ॥

अथ भोक्तुमनाः करिवरकरभ इवातिकूतूहली पुलिनव रमध्यमध्युवास वासुदेवः पशुपकिशोरैरलंकृतः परितः ।

सालवाल इव कल्पपलाशी केशवः सपरिवेषशशीव ।
अन्तरे व्रजकिशोरगरीयोमण्डलस्य विनिविश्य चभासे॥८॥
आनन्दयोल्लसितं विराजदलकैर्गोपालकैर्वालकैः
कालिन्दीपुलिने कलिन्दतनयाकल्लोलकल्पं महः ॥
भूवक्षःपदकाख्यभूषण इवान्तर्भासि नीलोपलं—
रत्नैर्द्वीपमिवाद्रिभिस्त्यरुचिरैरम्भोभिरम्भोनिधेः ॥ ९ ॥
मध्योद्यन्माधवाकारमाभीरशिशुमण्डलम् ।
अपश्यद्परश्रेणी पूर्णचन्द्रमिवाम्बरम् ॥ १० ॥
हरिपरिमण्डितमध्यं मण्डलमाभीरजैर्बद्धम् ।
ज्योतिश्चक्रमिवासीन्मेढ्रीभूतध्रुवं वियति ॥ ११ ॥
वत्सपैर्मण्डलीभूय मण्डितो यदुनन्दनः ।
द्वीपशैल इवाशीलि केसराचलमण्डलैः ॥ १२ ॥
मात्रा दत्ते प्रयत्नादमृत इव दधिक्षीरहैयङ्गवीने
खण्डापीने नवीने यदपि च लुचिधीरोटिपूर्वैकचौर्यैः ।
आभीराणां शिशुभ्यो विदितरुचि ददे सस्वदे वासुदेवो
यन्माधुर्यादिवान्धः क नु पशुभिरितं तेषु ते कोऽपि वेद १३॥
उदञ्चति कचोरिका मधुरिका मनश्चोरिका

(१) दुली कमठी ।

सुधारसपुरी पुरी न लुचिवी समोर्वीतले ।
हरेर्हरिणचोलना हरिणहीनचन्द्रानन-
त्रपोषितसुधानिधिः सुमधुराटिका रोटिका ॥ १४ ॥
तमोरुचिधुरन्धरे हरिकरे विगाढान्तरे—
विधुमतिनिपिर्दधि द्रुतमभाणि गोपार्भकैः ।
अघासुरविघातनोद्भटवनान्तरोद्भावना
श्रमच्छिदिरमाधवोऽरमत दध्नि धुन्वञ्छिरः ॥ १५ ॥
पिष्ट मिष्टमिदं गृहाण न मुदं भेजे मनस्त्वां विना—
भोक्तुं वल्लवबालवल्लभवहस्येव वचोवैभवम् ।
तस्यार्धं वितताार वत्सपगणस्त्रैलोक्यमुत्कम्पयन्
न म्लानेन मुखेन पाणिकमले जग्राह नारायणः ॥ १६ ॥
माधवेन पुरतः प्रसारिते हन्त दक्षिणकरे तदर्थिनः ।
हासयन्त उपहासकौशलैः केऽपि केऽपि शतधाप्यवञ्चयन् १७॥
(१)कुत्राद्योपरमः क्व भोजनविधिस्त्वलोकैः समं प्राकृतै-
रित्यादिश्य विधिर्विरुद्धहृदयो बोद्धुं व्यतानीद्धियम् ।
तादृङ्मण्डलमध्यमण्डितपदं सा धीस्तरसाधीयसी-
स्तम्भालीकृतमन्वभून्न हठतो वैकुण्ठकण्ठीरवम् ॥ १८ ॥
ता प्रायामतनोत्प्रमातुमुदधौ जालैकफालीमिव
भ्रातः साहसकौशल हतविधे कस्मै किमाचक्ष्महे ॥
तद्वत्सानहरद्धठेन कपटी तुच्छोऽपि सन्स्वेच्छया
वत्साघातिशयोच्छलन्मदमहामायीन्द्रमायाच्छिदः ॥ १९ ॥

(१) विधिकृतवत्सापहरण भा० १० स्क० १३ अध्याये ।

भुवावेकं निधाय द्विगुणघनमिलद्भुग्नजंघोरुजानु
प्रोद्दाम्यापि द्वितीयं पदमवनितलादूर्ध्वमुर्वीराधिवासः।
वेत्रं वेणुं विषाणं तनपटपुटितं पृष्ठपार्श्वद्वयान्त-
र्बिभ्राणो वामपाणिप्रणिहितकवलं दक्षहस्तेन भुङ्क्ते ॥२०॥
वेत्रं वेणुमथो विषाणमदधत्पृष्ठे च पार्श्वद्वये
क्षुत्सेनामभिजेतुमायुधमिव त्रेधा कृशो माधवः।
तथ्यालीढमतेः क्षणं यदुपतेर्लब्ध्वान्तरं प्राग्विधि-
र्यद्वत्सानहरन्स गोपतिरिति ख्यातस्त्रिलोक्यामभूत् ॥२१॥
अनालोचितगोवत्सा वत्सपाः कच्छपा इव।
कण्ठमाकुण्ठयामासुश्चण्डदण्डहता इव ॥ २२ ॥
अहो वत्सा न लप्स्यन्ते मोक्ष्यन्ते किन्तु मद्विधाः।
एहि कृष्ण ! विधास्यन्ते गवामेव गवेषणम् ॥ २३ ॥
यदि वत्सा न लप्स्यन्ते नोत्पत्स्यन्ते किमाधयः।
पुरः किमभिधेयं वा तदाम्नातातयोरपि ॥ २४ ॥
अशनं मुञ्चतो वीक्ष्य किशोरानाशु केशवः।
दयार्द्रो वारयामास मया गतमिति ब्रुवन् ॥ २५ ॥
निवार्य तानार्यतमः समस्तान्हस्तारविन्दे कवलं दधानः।
तथैव वामे स यथा गृहीतं जगाम गामेव गवेषमाणः॥२६॥
क्वासीद्रोटी क्व वेत्रं क्व नु बत कवलः क्वावतंसः क्व वंशी
क्वासीद्गुञ्जावलीपाण्डुकमलकलितस्रक् कुत्र वा कुत्र हासः।
अक्षिभ्यां नैक्षि नावोधि च बत वपुषा चेतसालक्षि नो वा
धन्यानां धेनुजार्थे प्रतिधरणिरुहं धावतो माधवस्य ॥२७॥

प्रत्यम्भोधामतीरं प्रतिगिरिकुहरं प्रत्यटव्यन्तरालं
प्रत्यध्व प्रत्यनध्व प्रतिसहनिकटं प्रत्यटद्वामकुञ्जम् ।
प्रत्यार्शं प्रत्यनार्शं प्रतिनददुटजं प्रत्यनासन्नदेशं
प्रत्यासन्नप्रदेशं व्यचिनुत भगवान्प्रत्यगारं च वत्सान॥२८॥

द्विगुणमहणिमानं दर्भगर्भाङ्कुरोघैः
क्षतचरणमसृग्भिश्चक्षुरर्काशुभारैः ॥
अलभत वपुरभ्रश्यामलं श्यामधाम
श्रमवहलजलर्द्रां भ्राम्यतः कैटभारेः । २९ ॥

श्रमोदक्षरमेदुरं मिहिरभानुतुल्यं वपुः
स वीजयति पाणिना चलघटीकटीं नाटयन् ।
ललाटतटविस्फुटत्करसरोजमुद्रीक्षते
दिशो दश गवेषतेऽप्यहह गा विवेशो हरिः ॥ ३० ॥

कार्यार्थी यदि जायते विधिवशात्कः प्राकृतः कः प्रभु
र्व्यामोहाननुविन्दते वितनुते व्यापारभारानपि ॥
हंसालीषु वकावलीषु हरिणश्रेणीषु वत्सभ्रमा-
द्भ्राम प्रचुरं जगाम पुलिनं मोघः स मेघच्छविः ॥ ३१ ॥

तस्करापहृतहारमिवोरःक्षोणि खञ्जनदृशो गतशोभम् ।
हीनमम्बरमिवोडुकदम्बैर्बालशून्यपुलिनं हरिणैक्षि ॥३२॥

हरिरिदमवधाय दुर्विधातुः कपटकुतूहलमात्मनो विभूतेः ।
अघटितकदुदृष्टिरेव सृष्टिः पशुपशुपालकयोः स्वयं बभूव ॥३३॥

इदमवधाय माधवानुसेवी भृशमनुरक्तिभक्तिव्यक्तीकृतभय-
जजलधारम्, तदसहमान इव ब्रह्माणि जातमत्सर इव कोऽपि च

सुकृती व्याजहार किमपीदम् ॥

चौर्याचार्यं पदाय सम्प्रति गवां चातुर्यमाचर्यतां
दुश्चर्यैकचतुर्मुखे न करवै किं वैरमस्मिन्नदम् ।
स्वच्छो हि प्रभुरेव तात इव नो गृह्णातु भृत्यानयं
यद्भ्राम वने सदर्भकठिने मध्येऽह्नि दूये ततः ॥ ३४ ॥

प्रत्येकं भिन्नभिन्नाभरणगुणवयोवेषलावण्यलक्ष्मी-
नीलाशीलाङ्गभङ्गीमुखनखनयनभ्रूललाटाननादीन् ।
द्वेधात्मानं किशोरान्कनकमिव तुलाकोटिकोटीरकाञ्ची-
केयूरादीन्प्रकुर्वन्निजमिव स बभौ दर्शयन्वल्लभावम् ॥३५॥

तावत्तादृगशेषवेषवसनालङ्कारशोभागुणा
व्याहारव्यवसायविग्रहवयोव्यापारभोगादिकम् ।
रूपं वत्सपवत्सयोरपि हरिः स्वीकृत्य सायं ययौ
ध्वानैर्वेणुविषाणयोस्तरलयन् गोगोपवामभ्रुवः ॥ ३६ ॥

अथध्वेमिवंशीरमीरावचित्रं समाकर्ण्य कर्णे पुरा कर्णनेत्राः ।
बहिर्निःसरन्त्यो मुहुर्निष्पतन्त्यो दधुः क्लीबभावं परिक्षीणधैर्याः॥३७

श्रवोभाजिवेणोः स्वने नन्दसूनोर्गवां गोपवामभ्रुवामेकदैव ।
क्षरत्क्षीरधाराभिरासीदसीमस्तनाली घनालीढपायोधरश्रीः ॥३८॥

क्वणत्किङ्किणीनां झणत्कारधारो रणत्काररञ्जीरुचं नूपुराणाम् ।
हरेर्वत्सहम्भारवः शृङ्गवंशीनिनादो जगाहे जगन्त्येव सायम्॥३९॥

क्वचिद्वत्सपालैः क्वचिद्वत्सजालैर्वलद्वन्यमालैः क्वचिन्नन्दबालैः ।
परब्रह्मभिः पूर्णमेवास तूर्णं पुरं गोपुरं चत्वरं मन्दिरं च ॥४०॥

वलत्पुच्छरत्सोच्छलद्धूलिधाराधुनीमग्नमानन्दसिन्धूरमग्नाः ।

समादाय दोर्भिस्तमादाय वक्षःस्वनन्दन्यशोदादयो गोपयोषाः॥४१॥

अपजलपशुकुलवहलधूलिघोरणीभिरभिसंकुलतया पाङ्किल-कायकन्दलीकं प्रथमत एव कीलालधाराभिरभिकुसुमसमूहादि-भिः सुरभीकृतस्नेहैः स्नेहैरिवाभ्यज्यत ।

तदनु च विमलतरेण श्रीयमुनाजलपूरेण स्नपयित्वा, तदनु च वसने स्वेन सम्मार्ज्यावयवं कुसुमसुकुमारस्पर्शतया सूक्ष्मतया चातिसमीचीने कौशेयवाससी परिधाप्य, पुनरपि मञ्जीरमुखचरणालङ्कारकिङ्किणीप्रभृतिकटिभूषणारुणनखरुचिरग्रैवेयकादि-कग्रीवाभरणमुद्रिकावलयकेयूरकुण्डलादिभिरभिमण्ड्य, गोरोचनाभिरतिकलितललाटपट्टकोपरि पटुतरतिलकमुल्लिख्य, नयनमनुरज्य्यापि मञ्जुभिरञ्जनैरलिकतलमिलदलकमालिकामलिकिशोरमालिकामिव सम्प्रसाध्य, क्षणमभिलषितमन्नादिकमनुभोजयन्त्यः, क्षणमुरसि निवेश्य, गुह्यमितीव गाढमुपगुह्य, भुजवल्लीभ्यामामीलितनयनमनुभवन्त्यः किमपि सुखभरं, क्षणमपि करचरणोदरचिबुकमुखकपोलपालिभालमौलिस्थलमनुचुम्बन्त्यः, क्षणमपि जनितदरान्दोलहिन्दोलिकायामान्दोल्य, जगदानन्दनमपि नन्दनमानन्दयन्त्यः, क्षणमपि च निजाङ्कपल्यङ्क एव निधाय स्फुरदधरबन्धुजीवान्तरे स्तनमाधाय स्तन्यमधुरसुधारस पाययन्त्यः, क्षणमपि निखिलविलक्षणमुदितक्षणमाख्याय मासादेव हरेः कलिकलुषकलापपापनक्षणं चरितमकृत्रिममाधुरीधाम निजधाममाङ्गण एव लघुतरमनुद्राव द्रावं निद्रापयन्त्य', कर्मान्तरमेव न विदुरखिलाश्चर्यचातुर्यैकभुवोऽपि गोपनार्यः ॥

आहूय हुङ्काररवेण दूराद्दुर्धावतस्तानभिधातुकामान् ।
(१)गोगोपबालानहरत्स मूढो, भेजे परं ब्रह्मशिशूभवत्ताः(२)॥४२

स वत्सवत्सपीभूय विहरन् गृहगोष्ठयोः ।
दर्शयामास योगीन्द्रमात्मारामत्वमात्मनः ॥ ४३ ॥

दधति न मनो घासग्रासे न वारिणि वारिता
अपि च विपिने गोपैः कोपैः स्थितिं न हि कुर्वते ।
गिरिविलतनूनुल्लङ्घन्ते समीक्षितुमुज्झित-
मतिनवसुता वत्सीभूते मुरद्विपि धेनवः ॥ ४४ ॥

कलितमुरलीध्वानाः प्राणान्मनाक् क न मेनिरे
व्रजमृगदृशः के पन्थानः स्फुटत्कटुकण्टकाः ।
न बत पतनं श्वभ्रे स्वासामिवालयकर्म्मण-
स्तनुभुवि हरौ गोवद्गोवर्द्धनाद्रिपिपासवः ॥ ४५ ॥

वृन्दावैनकदूर्वासमतां पूर्वाधिपोऽपि नाश्रयते ।
आस स्वर्देशदेवो वत्सीभूयापि यामभितः ॥ ४६ ॥

गाहन्तां गहनान्तराणि शतधा मुग्धा हि तन्मातरो
मच्चेतोऽपि हरन्ति हन्त हरिवद्वत्साश्च ते वत्सपाः ।
आः किं तत्र मयाप्यबोधि यदहो रामोऽपि नामेदृशो
भ्रान्तिर्यत्र विधौ कियानिह सरोजन्मासजन्मा विधिः॥४७॥

विषयमदमहिम्नामेव भूम्ना स मेने

(१) "मन्ये मनोज्ञमधुराशयेषु तपांसि वृन्दावनगोपगोषु" इति पाठः पार्श्वभागे केनापि लिखितः ॥

(२) शिशूभवत्परब्रह्म ता गा भेजे" इत्यन्वयः ।

क्षणलवलघुकालं वत्सरं मत्सरात्मा ।
परमजनि किमित्याशङ्कयां स स्वयम्भू-
र्मुरमथनविनोदं द्रष्टुकामो जगाम ॥ ४८ ॥
तावन्तोऽपि तथैव तेन हरिणा तत्रैव तादृग्महः
क्रीडाकौशलमावहन्ति शिशवो गच्छन्ति वत्सा वनम् ।
इत्यालोच्य विविच्य चेतसि चिरं क्रीडानमत्कन्धरः
श्रीबन्धोरवधाय धाम निपतद्धूलीषु सोऽलीयत ॥४९॥
दौरात्म्यं निजमनुचिन्त्य कैटभारे-
रुद्दाम्य भ्रमितधियो हृदि प्रभावम् ।
आमीलन्नयनमखण्डजाड्यदण्डं
द्राग्दण्डं वपुरपि वेधसोऽनुचक्रे ॥ ५० ॥
चण्डकर्म चरतो हि गुरूणां दण्डवत्पतनमेव न दण्डः ।
पद्मभूरिति विमृश्य वृन्दारण्यधाम शरणं स जगाम॥ ५१॥
कर्माणि स्मरतो निजानि विदलन्मर्माणि शर्माण्यगु-
र्द्राग्दूरेषु सहास्रपाटवगणैर्भङ्गं च भेजे स्वरम् ।
संभ्रान्त्या शवनिर्विशेषवपुषो दुर्मेधसो वेधसो
भूपृष्ठे पतितस्य तस्य न यथुः प्राणा बहिर्व्रीडया ॥ ५२ ॥

अथ कैटभरिपुर्बन्धाय धातुरवस्थामास्थाय किमपि निजरूपमनिरूपणीयलावण्यवयोवेषविशेषप्रतिरूपमपहाय निखिलसुरासुरानवगाह्यमगाधमायाप्रपञ्चममृताविशेषहासलेशेन तरलतरापाङ्गेन सुधातरङ्गेणेवाभिषिञ्चन्ननतिदूर एव तरुणकदम्बतरुमवलम्बमानोऽमृतसंजीविनीमिवामृतवर्षिणीमिव विद्यामनवद्यां

मुरलीमुरलीकृत्य जीवयन्निव प्रबोधयामास धातारम् । स खलु ससंभ्रमचकितमुदीक्ष्य दिक्षु पुरो लक्षयति स्म पुण्डरीकाक्षम् ।

त्रिभङ्गीमदङ्गं भ्रमद्भ्रूभुजङ्गं कृपासङ्गरङ्गावलद्वक्त्ररङ्गम् ।
चतुःपार्श्वपुञ्जीभवन्मञ्जुगुञ्जावलीचारुचूडावलद्बर्हखण्डम् ॥५३॥
सपत्रैकनीपं स्फुरद्वामकर्णं तमालाभ्रमालाशिलाश्यामवर्णम् ।
स्फुरद्रोचनाचन्द्रचञ्चल्ललाटं लसद्धारलक्ष्मीकवक्षःकपाटम् ॥५४॥
कटीनद्धचञ्चद्घटीशुद्धवेशं कृताखण्डपौगण्डशोभाविशेषम् ।
घनस्निग्धनीपाचलच्छायमूले स्थितं चण्डभानोः सुतायाश्च कूले ॥५५॥
हृताशेषवाम्यं महायोगिकाम्यं श्रुतीनामगम्यं प्रसादातिरम्यम् ।
विषाणं च वेणुं च वेत्रं च बिभ्रत्परं ब्रह्म साक्षात्स्वयम्भूः समीक्षे ।

न्युब्जानां पुनरब्जानां श्रियमाप मुरद्विषि ।
प्रसन्नेऽपि त्रपान्प्रस्यचतुर्मुखचतुर्मुखी ॥ ५७ ॥

हिमीकर्तुकामा हृदेवास्य वामा हिमानीव हेमाभवासो वसानम् ।
हरिं हारिणं हारिता राजधानी प्रमार्ष्टुं प्रियागः प्रतुष्टाव(१) वाणी ॥५

परस्मै परस्माच्च कस्मैचिदस्मै
नमस्ते समस्तेश यस्त्वेष भासि ।
इतो वत्सपा(२)लीमितो वत्सपालान्
विचिन्वन्वनेऽस्मिन्वितन्वन् रहस्यम् ॥ ५९ ॥
(३)तुलाकोटिमङ्घ्रौ कटौ क्षुद्रघण्टां
हृदि स्फारहारं श्रुतौ कर्णिकारम् ।

---

(१) विधिकृता स्तुतिः भा १० स्कं० १४ अध्याये ।
(२) "पाली पङ्क्तिः । (३) तुलाकोटिर्नूपुरम् ।

करे वेणुवेत्रे मुखे स्मेरनेत्रे
दधानाय चित्रे नमो विश्वनेत्रे ॥ ६० ॥

नङ्गीव रङ्गी भवान्वेत्रमंसेऽप्यजन्मापि जन्माददे गोपवंशे ।
कर्म्मापि कर्म्माप्यहन्याशुपाल्यं किमेतन्न चित्रं पुराणोऽपि बाल्यम्॥६१॥
न वै वास्य गावो न च व्यासगावो विदुर्धाम देवोचितं ते कथञ्चित् ।
त्वमीदृक् त्वमी दृक्पथे कुर्वते त्वामभूदित्ययं मत्सरी वत्सरीत्या ॥६२॥
न वाचंयमानन्दमाधीनचेतो रमेश क्षणं चक्षमे स्मष्टुमेव ।
वनान्तर्निगूढं दधाना भवन्तं बलाद्वत्सचारी न किं मत्सराय॥६३॥
महानस्तु दण्डो वरं देव चण्डो विनोदं व्यतानीन्ममागस्त्वगण्डम् ।
श्रुतं रूपमेकं श्रुरावानुभूतं घनानन्दवृन्दावने द्वन्द्वभूतम् ॥ ६४ ॥
जगत्सेवितच्छायपादोऽपि यत्त्वं तनू+ + + + + + ++ + +।
श्रुतिर्नेति नेति क्रमादन्वधावच्छ्रमादप्यविन्दत्पदं ते न हन्त ।
असत्त्वागसोऽपि मसह्यापराधं क्षमाशील साक्षाद्भूस्त्वं नमस्ते ॥६५॥
नरीनार्त्ति नाथ त्रयी जातहर्षा महावारिवर्षागमे बर्हिणीव ।
जपन्त्येकमेवाद्वयं ब्रह्म किञ्चिन्न नानेति जाते भवत्यद्वितीये॥६६॥
दानन्दमाहुः परब्रह्मरूपं तथा तच्च मुक्तिस्फुरद्वक्ति वेदः ।
वैघूर्णन्नघोऽपि त्रिलोकीमलोऽपि त्वयि क्षेमभागी क्षितौ मोक्षलक्ष्म्या॥६७॥
अयास्यातिमृत्योस्त्रयी त्रासमापत्तमोभूः क्व रक्षः प्रभाभूः क्व मोक्षः ।
'विदित्वातिमृत्युं तमेव प्रयाती'त्यथासीदृशी मोदयन्मोदराशिः॥६८॥
न तप्यं च तेपुर्न जप्यं च जेपुः परं धाम भेजुस्त्वयायुज्य रेजुः ।
अयोघैरवद्याश्च घोरैरघायाः कृपादृष्टिधन्या प्रभोः सृष्टिरन्या ॥६९॥
अहो पूतना सा जगद्भूतनाशा व्यधात्कर्म जात्या विभो यातुधानी।

किशोरीभवन्तं भवन्तं मतार्यामृतं मातृकृदा ददे कालकूटैः॥७०॥
स्मरन्सुस्पमंशं जडीभूय भूमन्न वाचं च वाचंयमः कर्तुमीशे ।
भवन्त भवन्तं पुरस्तादनन्तं कथं वीक्ष्य मूढा वयं वर्णयामः॥७१॥
त्वया वञ्चनापञ्चपञ्चाननेन त्रिलोकीप्रपञ्चो विरिञ्चीकृतोऽयम् ।
समं वत्सपालैरभूर्नैव वृन्दावने वत्सवृन्दावने सङ्गभागी ॥ ७२ ॥
न वैकुण्ठवाटी नवाम्भोजबन्धुर्नगोलोकलक्ष्मीर्न च क्षीरसिन्धुः ।
घनश्याम वृन्दाटवी पाटवी स्यात्तनुव्यूहभाजा त्वयाभाजि मो या।७३।
त्वमेकोऽपि नानासि हेमेव भूमंस्तुलाकोटिकोटीरकेयूरकान्त्यः ।
वदन्त्येवमेके विरुन्धन्त्यनेके यतः स्याद्धतो मृत्यमन्त्रादिभावः॥७४॥
पयोदर्पणानां प्रभेदेषु नाना वलाद्बिम्बशाली यथा भानुमाली ।
प्रकृत्येककृत्ये जगत्येवमेको जगद्भासयन्भासि नानेव नूनम्॥७५॥
तनूभूतमंश दधद्योगभागी भवत्सुप्रभावैर्भवानेव भावी ।
हुताशैकलेशं महाकाष्ठकूटक्रमाद्वाह्निकूटो यथा कैटभारे ॥ ७६ ॥
न शक्रादिदेवा न वा तीर्थसेवा न पीयूषभोगा न वा भूरियोगा
समग्रैकबन्धुः समग्रैकवैरी भवोद्दामदावे भवानेव दावः ॥ ७७ ॥

ध्यायन्तु ध्यानधन्या धरणिधरतटे जाग्रतो ज्योतिरग्र्यं
निर्व्यग्रं ते समग्राः कमपि च पुरुषं यायजूका यजन्ताम् ।
नेदं नेदं च वेदा विदधतु बहुधास्माकमास्तां पुरस्ता-
दुन्मीलन्नीलधाराधररुचिरुचिरः कोऽपि गोपीकिशोरः।७८।
यागानां विप्रयोगः सुचिरमुदयतामास्तु योगप्रयोगो
हे भक्ते मातरुक्तेरविषयहृदयागोचरे त्वं प्रसीद ।
व्यक्तीचक्रे हि चक्री तव महिमचयं गोपिकाद्वारिवद्धो

नैकैरागत्य गोपैर्दधिहरणरुषा गर्जितैस्तर्जितोऽपि ॥ ७९ ॥

न न्यूनो नातिरिक्तस्तदवयवचयो वेषभूषादिकानां
तादृक्तावद्विधातुं प्रभुरपि यदभूः कोटिशः कैटभारे ।
तन्मन्ये सर्वभावै रससरसगुणासीमसौभाग्यवृन्द-
स्वच्छन्दानन्दवृन्दावनमनुभवितुं नो विधेर्मोहनाय ॥८०॥

दाम्ना बद्धोऽपि मध्ये प्रकुपितजननीभीतिरुद्धोन्तरेऽपि
मोघद्वक्त्रर्पिहर्षावहधरणिरुहोद्धारलीलावलीढः ।
क्षिप्त्वा क्षिप्त्वाक्षि दिक्षु क्वणितकटितटीक्षुद्रघण्टाघटाद्य-
स्तद्वाचं द्रागकार्षीस्त्वमिव किमु विभो कोऽपि भक्तानुकम्पी॥८१॥

एतादृक्कोटिकोटिप्रकटितनुतपःपूरिताशेषकामा
मेघश्यामाभिरामा गुरुगरिमचतुर्बाहवः पूर्णबोधाः ।
विद्यन्तेऽद्यापि तेऽमी मम हृदि करुणापाङ्गभङ्गीतरङ्गैः
सिञ्चन्तोद्दःप्रपञ्चं मधुमथन विधिः कोऽयमेको वराकः॥८२॥

स्रष्टैवेकोऽस्मि स्रष्टा विरतिरिति मदस्यास्तु मोहो महीया-
नप्यास्तामप्युरस्तात्त्रिजगति कुयशः किन्तु तेनैव धन्यः ।
यत्ते प्रत्येकमेकं निजमपि निकटेऽपश्यदास्यैश्चतुर्भिः
स्तोत्रं कुर्वाणमुर्वीविलुठितमुकुटं कैटभारे स्वयम्भूः ॥८३॥

पानीयं पाणिपात्रः क्वचिदपि तृपया निष्पिबन् क्षुद्भिरक्ष-
न्पत्रं कुत्रापि दैवाच्युतममृतमिव क्षीणकौपीनवासाः ।
कर्त्तव्यैषानुकम्पा मधुमथन दृशोर्वाहयन्वाष्पधारां
गायन्नारायणोऽसौ व्यपनयतु वयः क्वापि कुञ्जे विरञ्चिः॥८४॥

चतुर्वेदाभ्यासव्यथितचतुरास्यैरलमलं

तदेतच्चैतन्यैरुदयतु तवैवोरुजडिमा ।
विधिर्यैर्मञ्जीर त्वमिव हरिसंचारसमये
पदाम्भोजा लक्ष्मीर्न शुभमनुतिझङ्कारमकरोत् ॥ ८५ ॥
पदाम्भोजं पायात्परमपददायादसुविदां
हृदां हार्दानीइं बलवदनुरागं वहदिव ।
अधःशोणं शोचिर्दधदनलरोचिर्जप चिरं
घनारिनगपच्छायाशयितमिव सायासमिहिरम् ॥ ८६ ॥
उपासे कौशेयं वसनमतिपीतद्युतिभरैः
परीतं त्वत्प्रीतिमभरदनुरागैरिव बहिः ।
त्रिलोकीमाच्छाद्य त्रिगुणपदमुत्साद्य जयत-
स्तव स्वच्छं स्वेच्छामयवपुरपि च्छादयति यत् ॥ ८७ ॥
अशून्ये वा मेघे ममुदयति देवेश रसना
सरागैरप्येतैः कठिनिमसमेतैरपि भृशम् ।
अभूदेभी रत्नैर्जलधिरपि रत्नाकर इति
स्वपूर्वेषां स्वेषां महदनुगृहीतो हि यशसे ॥ ८८ ॥
नमस्तुभ्यं क्षुभ्यच्चरुणतरणे कौस्तुभमणे
+ + स्ति प्राशस्त्यं तव हि हृदि हार्दी हरिरधात् ।
सदा त्वं मागभ्यान्निमिलितमिव शुभ्रांशुमदधः
स्मितज्योत्स्नाळास्यं प्रतिफलितमास्यं मुरभिदः ॥ ८९ ॥
गुणामुक्ते मुक्तावलि वालिनि युक्तासि हृदये
दयेद्धः (?) स्नाहार्द्रे निभृतमभितः कैटभरिपोः ।
नमस्ते व्यस्तारिस्वयमदामयाधीनपरिधी-

भवद्व्योमोद्दामद्युमणितुलनाकौस्तुभमणे ॥ ९० ॥
कदा वा कीदृग्वा कियदहह हृद्रागविषयं
शिखण्डी प्राचण्ड्यं तपसि किमखण्डं व्यतनुत ।
वदामः किं कस्मै त्रिभुवनगुरोर्दैवतशिरो-
मणेश्चूडादण्डः शिखरितशिखण्डो विजयते ॥ ९१ ॥
श्रुतौ लग्ना त्वं च प्रभवितुरयं च स्फुटमयं
भवाशङ्कापङ्कावलिवलनरङ्कायितमतिः ।
मुखेन्दुस्वच्छन्दद्युतिलहरिवंशीरवसुधा-
तरङ्गैरुत्तुङ्गैः स्नपितवपुरुत्तंस वलसे ॥ ९२ ॥
नमस्ते कस्तूरि त्रिदशतिलकेनासि तिलकी-
कृता त्वं सौरभ्यच्छविनिवहसाम्येऽपि वपुषि ।
अतः स्थाने गोरोचनकनकगौरोदितकणा-
नुरागैः सन्नद्धाधिकललितमध्या विजयसे ॥ ९३ ॥
ददे केयूराभ्यां मुरहर जडाभ्यामपि भवा-
न्भुजस्तम्भालम्बं शिशुपशुकदम्बं मृगयसे ।
मनो मे सोत्साहं परिशमितदाहं समुदभू-
त्समोदश्चद्दृष्टिः प्रभुरखिलसृष्टिष्वपि यतः ॥ ९४ ॥
सरःस्थं सिन्धुस्थं सुखयति हि सूरः सरसिजं
पुरस्थं पृष्ठस्थं कुमुदममृतांशुर्मदयते ।
अदूरस्थं दूरस्थितमपि समं पश्यति यमी
भवानेव स्वामी जगदवति वामीयतु न तु ॥ ९५ ॥
पयोजं संभूय स्वजनकमतिक्रामति पयः

पयस्त्वेतन्नैव व्यथयति परं वर्द्धयति च ।
पिता भर्त्ता बन्धुः सकलगुणसिन्धुस्त्रिजगतां
भवानव्याद् भूमन्सगुणमगुणं वा कमलजम् ॥ ९६ ॥
कुम्भीरग्रस्तकुम्भीश्वरवचसि हरे नाथ रक्षेति वृत्ते
निर्वर्त्मा वर्त्मभेदग्रहलवमटतस्त्वापता नस्त्वरातेः ।
पक्षीन्द्रे नाक्षिपातः क्षणमजनि यतस्तत्क्षणोपस्थितायां
नो लक्ष्म्या पक्षपातः पतति न वसने पूर्णबोधस्य बोधः॥९७
चक्रारैश्छोटिकाभिः करतलकलितैर्नर्तयन् कोऽपि वाद्यै-
रत्र त्वां दारुपुत्रीमिव नवनयमि प्रेरयन्कोऽपि गोपः ।
आनिन्ये मृद्भिरद्भिः सुलभवनभवैः पल्लवैर्देयभावा-
नाः किं कुर्मो वयं तु भ्रमविधुरधियो नेति नेति भ्रमामः॥९८
एतद्विद्यानवद्या श्रुतिरधिकरणाधीनसिद्धौ च सृष्टौ
दृष्टैनं मुग्धमिष्टा धरणिरुदनिधेर्लीलयैवोदधारि ।
निर्व्यूढं तत्तु सर्वं परमिदमधुना पादयोः प्रार्थये त्वां
हे विश्वोद्धार धीरोद्धर विधुरमिमो मोहपाथोधिमध्यात् ॥९९
इति स्तुत्वा नत्वा जनुरपि च मत्वा सफलितं
विरेमे वाग्बद्धाञ्जलिपुटकमग्रे प्रभवितुः ।
प्रभुं दृष्ट्वा तुष्टं तदनु मुदितोऽष्टा(१)पदगिरौ
स्वयम्भूः स्वं धामाभजत हरिनामादृतमुखः ॥ १०० ॥
इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पू-
काव्ये पञ्चमोऽयमुल्लासः ॥ ५ ॥

(१) अष्टापदगिरौ सुवर्णपर्वते मेरावित्यर्थः ।

"अथ षष्ठ उल्लासः"

हरिरपि परिवृत्य पुरोवर्त्तमानानेव तान् वत्सानादाय नादयन्मधुरमुरलीमागच्छन्नेव ललितानुशीलयामास पुरेव यहिरन्तं वत्सपालपरिवारमपि पुलिनपरिसर एव यमुनायाः ।

अथ हरिमवलोक्य वत्सपालाः प्राहुरागतोऽयं हरिरागतोऽयं हरिरहो अरे इहैव स्थित, इहोपस्थितोऽसि नचिरेण कालेन, अस्माभिरेकोऽपि नास्वदितः कवलः, साधु साधु तदिदमवधीयतां सकलमविकलमेव द्राक्षाफलामिक्षादिकमस्ति, साक्षादेव किमाख्यामि, सहोपभोक्ष्यामि, बुभुक्षातिक्षामो भवानिव मद्विधोऽस्त्येषः ।

विधाय विधिवाधितक्षुभितवत्सपालैः समं
स भोजनमथो दधे भवनमेव गन्तुं मनः ।
विषाणमुरलीरवैर्बहलवत्सकोलाहलै-
र्जगौ जय जय ध्वनिं सपदि भूर्भुवःस्वस्त्रयी ॥ १ ॥

प्रातः प्रातः प्रतिदिनमपि प्रीतचेता वसानः
पीतं वासो मुखरमुरली चेतिताहूतसार्थः ॥
यातायातैर्भवनवनयोरङ्गभङ्गीविनोदै-
श्चेतो मोदैः पिहितमकरोद्गोपगोपीगणस्य ॥ २ ॥

पार्श्वे पार्श्वे शिखरशिखरे कन्दरे कन्दरेऽद्रे-
स्तीरे तीरे तपनदुहितुर्निर्झरे निर्झरे च ॥
वत्सान्धेनूरपि धवलितो धूलिभिर्धीरधीरं
धावं धावं व्यहरदभितो वारयश्चारयंश्च ॥ ३ ॥

पौगण्डैकपदं शिखण्डिनि मुदं बिभ्रच्छिखण्डं दध-
च्चूडाग्रे तदखण्डताण्डवकलासंजातकौतूहलः ॥
नृत्यं क्वापि कदापि तैः सह वलन्मजीरशिञ्जीकटी-
चञ्चत्किङ्किणिकारणत्कृतिचमत्कारैर्बभौ चक्रवत् ॥ ४ ॥
पाणिभ्यामवरुद्ध्य मध्यमवनेः पादौ च पक्षाविव
व्यातत्य भ्रमिभाजिविभ्रमवशाद् भ्राम्यच्छिखण्डीयति ।
ग्रीवाचिक्कणचारुचा(१)ङ्गिमलसच्चूडं नटच्चन्द्रकं
धावन्ति स्म तमेव बर्हिवनिताश्चित्रायितं बर्हिभिः ॥ ५ ॥
उन्मिलत्कलकाकलीकलैर्मर्दकलाः शिष्यीकृताः कोकिलाः
गीताम्भोधिजलभ्रमाभगमकारम्भैर्जिताः षट्पदाः ॥
आपूर्य्याधरपल्लवे मुरलिकामुद्गायता नृत्यता
ग्रावाणोऽपि जलीकृता जलमपि ग्रावीकृतं सर्वतः ॥ ६ ॥
गीतं कीरमयूरकोकिलगणैरेणैरहो वीक्षितं
गुञ्जद्भृङ्गमृदङ्गगुङ्गुमरवैरारम्भि गम्भीरता ।
सन्तुष्टैरवगन्धपुष्टकुसुमं वृष्टं च भूमीरुहैः
प्रेष्ठे गोष्ठमहामहोत्सवविधौ दैत्यद्विपः कानने ॥ ७ ॥
कच्छानुस्फुरदच्छनिर्झराशिलातल्पे शयानं भजन्
श्रान्तिभ्रान्तिभरेण मन्दपवनो दाक्षिण्यभागी बभौ ।
तादृक्कोकिलकाकलीतदानिलमारब्धानिद्राविधे-
र्लक्ष्मीलालितपादपल्लवमहो गोपेन संवाह्यते ॥८॥

---

(१) "चाङ्गस्तु शोभने दक्षे" इति मेदिनी ।

वनोपवनदुर्वनीगिरिगभीरगर्वावनी-
निरूढनवकन्दलीग्रहिलवत्समुत्साहयन् ।
भ्रमान्निविधाविभ्रमैरथ सहोपलेभेऽर्भकैः
समीरणसमाहृतं सुरभितालगन्धं हरिः ॥ ९ ॥

अयि वद कोऽयमकस्मादस्मद्विधानामपि चेतांसि विस्मापयन्, विस्मारयन् मधुरमकरन्दमन्दिरामन्दरारविन्दमान्दोलयन्नपि मैलिन्दमदिमन्थरयन्नपि निजगुरुभारैरिव गन्धवाहमुवाह सुरभितवनकन्दरो मनोहरो गन्धः, इति वचनमभिनन्द्य नन्दनन्दनश्रीदामसुबलमुखाः सुखावहाः सखायः सकलमविकलमेव निवेदयाञ्चक्रिरे गोपाः ।

अहो अवधीयतामवधीयतामस्माभिः । आवेदनीयं स्वयमेव वाक्यानीरुहो महासहायीकृतगन्धद्वारेव दुरात्मदनुजमदनानुभावमगवत्पदारविन्देषु निवेदयति स्म धेनुकाभिधेयदनुजनिधनमहोत्सवारम्भम् । व्रजकुलशरणसमीप एव देवतामुनिमनुजमनोरथातिरूढं गूढममृतमिव सुपरिणतफलजालमावहन्ति प्रचुरतरताल(१) वनानि विद्यन्ते । भिद्यन्ते खलु यत्र त्रिभुवननिधनधुरधरदुर्धराचारधेनुकासुरसमबलबहलबन्धुपरम्पराणामारावैर्निर्घातघोषैरिव निखिलहृदयानि दूरतोऽपि दुर्वारैः ।

तथा हि—

निद्रां विद्रावयन्ति स्फुटममरभुवः कुर्वते दिग्विभागं
प्रोद्भेदं भूरिखेदं श्रवणबहुतया भोगिभर्त्तुर्दिशन्ति ।

(१) तालवनप्रवराकथा भा० १० स्क० १५ अध्याये ।

गर्जन्गर्जन्पयःपर्याकुलितमिव महीमामुहुः प्लावयन्ति
ब्रह्मस्पद्धामसामानां ध्वनदशनिमदोद्दामिनो घोरघोषाः ॥१०॥

अथ तेषामाकर्ण्य वर्णितानि कर्णयोरवगाह्यासक्त्वनुर्धाराभिरिव रासमानासुख्यापितौ तान्यपि तानपि च द्रष्टुकामौ वैकुण्ठरनिरामो घनश्यामो दामोदरोऽपि श्रीदामादिभिरभिवेष्टितो परितः । हरिरवलोक्य तानेव यमावापन्नानालम्बानेव विषण्णानिव मलिन्यातिशयमन्यानाननापन्नानतुल्यवरवालवत्सान्, जगाद बलरामम् ।

अहो अवधीयतामवधीयताम्
मृद्वादामौलिनीलावयवस्तुवलितः क्वचिद्गुष्ण्वाभिचक्र—
र्नक्षालीचित्रमूर्धा समुदयमयते तालभूमीरुहो न ।
त्वं यत्तानन्तमर्त्यौ धरणिरिति द्वये सावधाना श्रुतानं
ध्वान्तारेर्धाम यन्या धवलमणिमयाखण्डदण्डातपत्रम् ॥११॥
उर्वी दुर्वीधपूर्वीभितरोचिरचिरा स्वामनन्तेऽप्यनन्तं
दृष्ट्वासौ स्पष्टबद्धाञ्जलिपुटकलिका कोटिकोटीर्बभूव ।
नीचाला मेघकालाः क्वचिदितकङ्कुमत्तुङ्गमार्वैर्दलानां
नीलानां पुञ्जकारैः पृथुलफलफलैर्नद्धमूर्धान एते ॥ १२ ॥
अद्रूच्चा मूर्धानमूर्ध्वं सुविपुलफलकैर्योऽभ्युदास शान्ता
मार्तण्डेन प्रकाण्डा मरकतविततस्तम्भसम्भावना भूः ।
दुर्दान्ता ध्वान्तसेना दलजटिलशिरस्तालसस्तालदम्भाद्-
भूयः सम्भूय वृन्दावनघननिभोज्जृम्भणादुज्जिहीते॥१३॥
वृन्दावने कलितगोपकिशोरसङ्गलङ्कारिण्यपि महीमरमङ्गरङ्गम् ।

तालध्वजेति विदधे स विधिस्त्रिलोकिजैत्रध्वजं विपुलतालतरुच्छलेन१४

अदभ्रैरेवाभ्रैः सह मिहिरजोत्तुङ्गलहरी
विगाढुं स्वर्गङ्गासलिलमुदभूदम्बरचरी ॥
नभस्स्थूलस्थूणावलिरिव घनालीव फणिनां
न पाली तालानां समुदयति कालीतनुरिव ॥ १५ ॥

गृहाणैकं पाणौ रजतगिरिसानौ तम इवा-
भिक्रस्तालाङ्क त्वामनुभवतु तालाङ्कमभितः ॥
इतीशे गोपानामभिलपति कोपादिव बली
हली लोलीचक्रे तदुरुतरचक्रं भुजबलैः ॥ १६ ॥

तरूनान्दोलयामास हली तान्करलीलया ।
गम्भीरमदकुम्भीन्द्रो मृदुरम्भावलीमिव ॥ १७ ॥

अथ बलविपुलभुजाभिघातजातकम्पानां तालपरम्पराणां फलपरम्परासम्पाता धारासम्पाता इव निःशम्पातवारिधराणामचिरेणोदपद्यन्त ।

भुजाघातेन ते शीर्णास्तूर्णं चूर्णाचिकीर्षवे ।
तालाङ्काय ददुस्तालास्तालं कायरिरक्षया ॥ १८ ॥

अत्युच्चैः पतितानि तानि परितस्तालानि तालद्रुमा-
त्कालानि स्फुटितानि कान्यपि रसैः सिक्तानि रक्तान्यपि ।
व्यक्तानीव शिरांसि मांसलगुरुग्रीवाटवीतो दश—
ग्रीवस्यानुबभूव कैटभरिपुर्भूयोऽपि वृन्दावने ॥ १९ ॥

अविरलपतदुरुतालफलानामवारध्वनिधोरणीमवधाय क्रोडाध्मातधेनुकाभिधानदनुजाधीशमनुखरखराकारमखरमुखराः सुराः

सर्वे तमभिययुर्वेलामिलङ्घनरंहसोऽपि घोरोर्मय इव कल्पकालीना नाल्पजगदाप्लावनसंकल्पशालिनो महाजलधेः।

क्षुरक्षुण्णक्षोणीस्खलितपवनोचालितरजः-
समूहैः संमोहं कृतजलधिरोधः फलभुजाम्।
विधाय व्याधूयोपरि परिवलद्वालधिमसौ
जघान व्याधोधी चरमचरणाभ्यां वलहृदि ॥ २० ॥

घूर्णद्बर्बरघोरघोषमुखरब्रह्माण्डभाण्डोदरं
क्रोधेन क्षितिमुल्लिखन् पुनरपि मैषन् खुराग्रैः खरः॥
अभ्रूभङ्गमनक्षि रङ्गिमवलद्वाङ्गिरिमतं वालधौ
तार्क्ष्येणेव फणी बलेन रुरुधे धावन्क्रुधा धे(१)नुकः॥२१॥

लाङ्गूलाग्रे गृहीत्वा शशकमिव मुहुर्भ्रामयित्वा समन्ता-
द्भ्रान्तासृग्घोरणीस्रग्गगनवनहरिद्धेनुकं सावहेलः॥
दिग्दाहारण्यदाहारुणवनघटनारक्तदृष्टीरनिष्टा-
स्तालाङ्कस्त्यक्तशङ्कस्त्रिभुवनमचिरान्मानयामास मानी॥२२॥

लगुडेनेव तालानि विशालानि हलायुधः।
तेनैव पातयामास निक्षेपक्षपितायुषा ॥ २३ ॥

धेनुकासुनिधने मधने ये क्रोधवाधितधियो दधुरोजः।
तालपातनकृते हलिनस्ते क्षेपणीयपदवीं ययुराशु ॥ २४ ॥

किं भूमस्तालमूल्यं दधति हृदि मुधा नामतो यस्य रीढां
प्रोदञ्चद्भारिणस्ते स्पदि विदधिरे सत्कृते मपाद्दानम्॥
धन्यास्ते धेनुकाद्या ध्रुवमिति तु वयं ब्रूमहे यत्तनुभ्यो

(१) धेनुकासुरवधकथा भा० १० स्कं० १५ अध्याये।

दत्त्वा प्राणान्परेभ्यः फलमतुलसुदुःसहरश्चान्तिशान्त्यै ॥२५॥
मुखपङ्केरुहे तालं तालाङ्कोऽधत्त लीलया ।
अशङ्कत परं को न शशाङ्कोपहतं तमः ॥ २६ ॥

विघटितकटुकण्टककोटिकोटीरमिव कैटभारातिरटवीनां तद्वनं विधाय ताळध्वजमहनीयतया क्षणमुररीकृतमुरलीक एव क्षणमङ्गीकृतसंगीत एवमुत्तुङ्गमुखरितशृङ्ग एव क्षणमाह्वयन्नेव धेनूरभिधाय नामधेयानि क्षणमतिचञ्चलवत्सतर्कं यावन्तमनुधावन्नेव दिनपरिणामरमणीयतया क्षणमनुकूजन्तं कोकिलमनुकूजन्नेव. क्षणमपि स्वेच्छाविहारतया पुरोवलक्षितपक्षिच्छायामच्छादयन्नेव, क्षणमपि स्वच्छाययैव स्वमाययेव विहरन्, क्षणमपि पशुपालकलीलया लगुडयष्टिमालोडयन्नेव, क्षणमपि पदकटकपट्टत्कटनादमोदमेदुरो नृत्यन्नेव, दिशि दिशि च मयूरपरम्परामुन्मुखमनुपश्यन्तीमनुपश्यन्नेव, दिक्सुन्दरीणां दृगिन्दीवरसन्दीपिनीमञ्जनशलाकामिव कामपि वनमालिकामालोकमान एवाटवीहरिदवलीढशिखराधिरूढनवपल्लवरागपरम्परामिव, सन्ध्यारुचिमभिसंदधान एव सकलदिनधेनुधूलीधाराकवलनभानुमालिभानुमालानिमज्जनधूसरीभवदलककुलवद्धचारुचूडाग्रचलचन्द्रकचन्द्रमुखचन्द्रालिकतिलकचन्द्रकरचरणनखचन्द्रमा वृन्दावनचन्द्रमा मन्दं मन्दं वृन्दावनजनमनःकुमुदवनमुद्बोधयामास निजपादपातैः ।

आचूडं पशुधूलिधूसरमभूदाभालमुद्यद्धन-
स्वेदग्रन्थिलमाकपोलमधुरस्मेराननं तद्वपुः ।

वासोलङ्करणैरपेतकिरणैर्धनोत्थ रेणोर्गणैः

शोभा तु द्विगुणीबभूव सुतरामाभीरचूडामणेः ॥ २७ ॥

सुखमुषितनिशावसानसमयसमुचितसमेतसाधुकृत्यो नित्यर्योदयदुडुपरिबृढाभिरामं रामं यथाकामं विहितविलासवेषभूषैरभिभूषितो व्रजकिशोरैरनुससार वनममरशिरोमणिराभीरशिरोमणीभूय । अतिरङ्गेण तरलमनस्तयोत्तुङ्गकुरङ्गोत्तरङ्गितैः सह तरङ्गितानि तन्वन्तश्चटुलवत्सरैः सह दण्डमनुवश्नन्तो विहरन्तोऽपि परिश्रान्ताः कान्तारे तृषाविपान्तकारणतयेव विपान्तरमनुसन्दधानाः कालियह्रदविषमेव महाविषमायपुराभीरशावकाः सर्वे ।

अथ भगवदवलोकनानुभावलावितमहाविषानुभावा गतजीवा अपि जीवन्ति स्म विस्मयमावहन्ति स्म मिथो बहुकालम् । अनन्तरं तु मनसि विचिन्त्य तमन्तकमिवानन्तजन्तूनां त्रिभुवनजनितचमत्कारविषोद्धारकारिणं गरुडानवगाह्य ह्रदे निर्वाह्यनिखिलासह्यमधिवासमतिभासमानमसुरनरकिन्नरयक्षरक्षोगणगन्धर्वगर्वचर्वणादुर्वारं कालिय(१)दर्वीकरं दमयिष्यन्नुद्दामकेसरिकिशोर इव शिखरिशिखरं हरिरग्रवर्त्तिनमधिरुरोह कदम्बमविलम्बम् ।

कदम्बालग्रीवश्रुतिततिकदम्बैककलिकः

कदम्बप्रत्यग्राङ्कुररुचिरचूडाग्रमधुरः ।

कदम्बेभ्योऽर्भाणां प्रतिनवकदम्बानि वितरन्–

(१) कालियदमनकथा भा० १० स्कं० १५–१७ अध्यायेषु वर्त्तते ।

कदम्बव्यालम्बी स्फुटकुसुमचुम्बी स रुरुचे ॥ २८ ॥
जहौ नो मञ्जीरं न च कटितटीघर्घरघटीं
न हारं नो हीरावलिवलितकेयूरवलयान् ।
भुजस्तम्भास्फोटस्फुटितफणिदम्भाटमहिरा—
द्यदेतस्मिञ्झम्पं हरिरकृतकम्पं जगदधात् ॥ २९ ॥
तिमिरैरिव दुर्निवारसारैर्विषभारैरिव विश्वनाशकारैः ।
जलदैरिव बद्धभीमनादैः सलिलैरुत्थितमुच्छलद्भिरुच्चैः॥३०॥
उन्मज्जन्भूरिमज्जन्बहुतरलहरीर्वर्द्धयन्दोःप्रहाया—
स्फालैः कालः करालैः कलभ इव नवाडम्बरारम्भभीमः ।
पादाम्भोजन्महस्ताम्बुजवदनसरोजन्मदृक्पुण्डरीकैः
साटोपं कैटभारिर्भुजगपतिह्रद भूषयामास भूयः ॥ ३१ ॥
करे कलभलीलयाकृत चकार चिक्षेप च
स्मितामृततरङ्गिणि स्ववदनेऽपि दिक्प्राङ्गणे ॥
निरञ्जनगुणोञ्जनद्युतिमुदे तदीयं जलं
भ्रमद्भ्रमरविभ्रमं तदुरु विभ्रदभ्राजत ॥ ३२ ॥
अम्भोगम्भीरभङ्गोत्तरलगुरुफणामण्डलस्त्वेन जाग्र—
त्पाथोनिर्भेदिनिर्यद्द्युतिनयनकुलं ज्वालयन् जालमग्नेः ।
स्फूर्जत्फूत्कारगर्जद्गुरुगरलगलं सृक्किणी लेलिहानः
कालः कालात्करालः फणिपतिरुदगात्कालियः कालतोयात्॥३३॥
फणाभिः स्फाराभिर्दशशतमिताभिर्द्विनयने
गताभिः प्रत्येकं प्रवरमणिमेकं द्विरसने ।
पुरस्तादुत्तस्थौ मुरविजयिनः कालियफणी

वभौ नार्को नाग्निर्न मणिचपले नाशनिशनी ॥ ३४ ॥
क्रोधान्धः संदधानः सुखमयशयनस्वापभङ्गैकहेतुं
साक्षात्पक्षीन्द्रकेतुं तमहिपतिरसौ नापि पश्यन्नपश्यत् ।
छायादानात्स मायाकलितनरतनोर्वर्द्धयन्वारिलीलां
विस्फाराभिः फणाभिः प्रभुशिरसि शतच्छत्रवाही वभूव॥३५॥
लक्ष्मीर्यत्र विचित्रितैव नियतं यत्रावभौ कौस्तुभः
श्रीवत्सेन यदङ्कितं यदुपतेर्लब्ध्वा तदुच्चैरुरः ।
दन्तेषु त्रुटितेषु तेषु गरलस्योघेषु मोघेष्वथो
भोगैनैनमवेष्टयद्व्रजाविवालानैः फणी भीषणः ॥ ३६ ॥
नावासो गणितः श्रियोऽपि तु मता न स्वीकृतापि त्रपा
श्वभ्रं वारि वनं च कण्टकघनं वर्त्मापि न प्रेक्षितम् ।
भ्रश्यत्केशदुकूलभूषणमुपालक्ष्येति दुर्लक्षणै-
रुड्डीयेव विनिर्गतं व्रजभुवामाबालवृद्धैर्द्रुतम् ॥ ३७ ॥
धावं धावमरण्यघोरणिसरोधारानिकुञ्जावली—
ष्वद्रेरूर्ध्वमधो दरीषु यमुनारोधस्सु बाधाकुलैः ॥
गत्वा कालियधाम वीक्ष्य तमहिक्रोडावगूढं भुवि
भ्रष्टानामुदबोधि कौरव इवाक्रन्दस्य कोलाहलः ॥ ३८ ॥
गोपीगोपगवामबाधितशुचां बाष्पाम्बुधारामुचां
हारावैः सह यास्यतो बहिरसूनालक्ष्य लक्ष्मीपतिः ।
आस्फालस्फुरदङ्गभङ्गवलवज्झङ्कारभूषागणं
द्रागिभन्दन्फणिभोगबन्धमुदगात्कुम्भीव कुम्भीलताम्॥३९॥
गलद्गरलभीषणं ज्वलदुदश्रतीव्रेक्षणं

घनश्वसनगर्जनैः प्रलयमारुतारम्भिणम् ।
अनेकसरसीरुहोद्धटमिवैकनालं हठाद्
घटायितफणावलिं हरिरधात्करे कालियम् ॥ ४० ॥
जहाति च दधाति च स्फुटमनेकधा माधवः
पलायनपरायणे भ्रमति भोगिनि भ्राम्यति ।
विवर्त्तयति सर्वतः करगृहीतलाङ्गूलकं
किशोर इव कौतुकी कलितकेलिगण्डूपदम् ॥ ४१ ॥
जलमनु हरिः कारं कारं विहारमनेकधा
भुजगपतिना सार्द्धं श्रद्धां वहन्बहु नर्त्तितुम् ।
नटवरवपुस्तन्मूर्धानं हठादधिरूढवान्
शिखरिशिखरी रंहःसंधादिवोन्मदकेसरी ॥ ४२ ॥
फणो फणातः फणिनोऽधिरुह्य फणामधानं हरिरारुरोह ।
सोपानबन्धस्य शिलां शिलातः सुतुङ्गसौधाग्रमिव क्रमेण॥४३॥
पादाग्रे नूपुराभ्यां कटितटनिकटे क्षुद्रघण्टाघटाभि—
र्बाहोरग्रेऽपि चञ्चन्मणिमदवयवैर्नाट्यमारम्भि सद्यः ।
हारेणोरस्युदारे नभसि पटतटेनालकेनालिकान्ते
कान्ते तत्तत्फणान्तर्नटति सुनटितं गण्डयोः कुण्डलाभ्याम्॥४४॥
मूयन्ते स्मापदान्तप्रभृतिरुचिभराखण्डचूडाशिखण्डे–
स्ते भावास्ते च हावाः प्रतितनुजपदं भिन्नभिन्नास्तदङ्गैः ।
यान्दृष्ट्वा देवगोष्ठी विगतधृति जगौ गर्जदम्भोधिजैत्रं
वादित्रं वादयन्ती सतुरगवदनव्यूहविद्याधराद्या ॥ ४५ ॥
मत्यङ्गप्रतिबिम्बिताः फणिफणाश्रेणीमणीनां गणा

नृत्याकल्पमनल्पमेव विदधुर्दूरादपि श्रीपते ।
एवं च प्रतिबिम्बशालि न मधु स्वान्तः समन्तादमी
साधीयस्तदहो महोरगपतिर्यचानघान्मूर्धभिः ॥ ४६ ॥
रत्नान्तःप्रतिबिम्बितेन शतधा स्वेन स्वयं माधवः
स्वात्मारामपदं प्रदर्श्य विदधे नृत्योत्सवं कोटिधा ।
हस्तोत्क्षेपघनाङ्गभङ्गिचटुलभ्रूदृक्तरङ्गोत्कटं
पादाग्रेण नखेन पार्ष्णितलतो गुल्फेन शम्पैश्चरन् ॥ ४७ ॥
गन्धर्वाणा च यूथं कुलमपि यमिनां देवतानां च वीथी
दिक्पालानां च माला कुवलयकं दिक्षु संवीक्ष्यते स्म ।
विभ्राम्यन्विभ्रमेणाविदिततनुभिदा लेशमारभ्य रंहो—
नंहोभिः स्तूयमानः क्षणमकृत हरिस्ताण्डवडाम्बराणि ॥४८॥
कृत्वा नृत्यति कैटभारिरनतं मूर्धानमूर्ध्वादघो-
नासादग्वदनात्त्रिधा च हृदसृग्धाराकुलं कालियम् ।
पत्युः प्राणपरीप्सया फणिपतेरन्तःपुरादन्तरा
विद्युद्दामपरम्परा इव पुरः पेतुः स्त्रियो दण्डवत् ॥ ४९ ॥

तुष्टाव च सुप्टु निष्पेष्टारं दीर्घपृ(१)ष्ठकुलपतिकुलप्रोष्ठी (२) नयनागोष्ठी ।

जतुर्दन्दशूके गुणोद्धारमूके पुरः कटैभारेः स्त्रियः किं वदामः ।
परं त्वेतदन्तर्निकामं जपामः कुले कद्रुजानां कृती कालियोऽभूत्॥५०
मुनिर्मौनशाली यतिर्योगमाली न शुद्धेन धर्तुं हृदाभूद्धीशः ।
शिरोरत्नभूपामहारत्नभूपीभवन्भासि भोः किं तपः कालियस्य॥५१

(१)—दीर्घपृष्ठ सर्पः । (२) प्रोष्ठी=शफरी ।

न वा दण्डनीयो न वा खण्डनीयः
परं कालियोऽसौ पदा मण्डनीयः।
इतीवाधिरूढः प्रभो गूढपादं
स्वभूत्याण्डजाधीशचण्डावसादम् ॥ ५२ ॥

त्रिकोणा धारित्री कियानत्र भारः स्वयं शेषभावादिमामुद्बभार।
कथ ते नु विश्वंभराकारभारं सहेताहिरेष क्षरत्प्राणशेषः ॥ ५३ ॥
कटीवत्समूर्धत्रिभेदात्तवाऽसौ त्रिलोकीशकायत्रिभागीत्रिलोकी।
भवद्भारसोढा न भूभारवोढा कियान्गूढपादामयं कोऽपि मूढः॥५४॥
कठोरं कठोरात्फणामण्डलं तत्पदं कोमलादप्यलं कोमलं ते।
मणिग्रावघाताद्यथारक्तजातं चमत्कृत्य शोचिर्दयाद्रिव्यथे न ॥ ५५ ॥
भजे वैनतेयं नतेनैव मूर्ध्ना ह्रदावासमासादितो येन भोगी।
इदं मर्मखेदच्छिदं च प्रपद्येऽमुना यत्र दृष्टो भवानिष्टदिष्टया ॥५६॥
भवत्पादपङ्केरुहाङ्केन पूतो मृतः स्यादयं चेद्वयं चानुपाम।
भविष्यन्त्यनाथास्तदैतेऽद्य जाता भवानिव भावी जगन्नाथ नाथ॥५७॥

पक्षीन्द्रः क्षम एव कर्तुमचिरादुर्वीमदर्वीकरां
हन्तव्ये विरम स्वयं न हि नखच्छेद्ये कुठारोद्यमः।
क्रीडामात्रमपेक्षितं यदि तदा तज्जातमास्तामयं
प्राणैरेव कथं कथंचन फणी क्षेमाय नः क्षम्यताम् ॥५८॥

स्तुतिमिति भुजगेन्द्रसुन्दरीणां हरिरवधाय विधाय ताण्डवानि।
मृदितमिव विषं भृशं तमासीद्विषमपदुर्जयवीर्यमुत्ससर्ज ॥५९॥

विश्वम्भरभराक्रान्तः क्लान्तो वान्तोरुशोणितः।
कथं कथमपि प्राप्तप्राणस्तं प्राह पन्नगः ॥ ६० ॥

येन क्वापि सुधा व्याधायि विधिना कुत्रापि हालाहलो
हिंसैका क्वचिदेव देव करुणा कुत्रापि नैसर्गिकी ।
दुःखी कोऽपि सुखी च कोऽपि मृदुलः कोऽपि प्रचण्डः परो
दण्ड्योऽसौ प्रभुरस्मदं विहरते तुभ्यं किमीश ब्रुवे ॥ ६१ ॥

कर्माधीनमिदं वदन्ति मुनिवयस्तेभ्यो नमस्कुर्महे
साक्षी तत्र सरोजपत्रनयनः श्रीमान्स्वयं सर्वदा ।
दण्ड्यं कर्म तदस्तु कुण्डलिकुले जातस्य पापस्य मे
दण्डः कोऽप्यमये मयेति विदितो नाद्यापि निद्रावता ॥६२॥

मया तेनाहृताः पिबत चलमित्थं जलधिपः
सुदुर्वाराभीराः सह पशुगणैर्ये पपुरपः ।
हुताशस्थं हस्तं दहति न हुताशः क नु विभो
प्रभूणां चेष्टा हि स्फुरति जगतां मूर्धनि गुहः ॥ ६३ ॥

स्वामिन्नाज्ञापयतु विज्ञतरस्मै कस्मैचिदस्मै विस्मृतनिखिलाय प्रामप्रायनिधनाय प्रतिपन्नहालाहलैकधनाय ।

यत्कुर्वन्भगवदभिमतो भवन्नपमुपपल्लवे परं भव्यम् ।
आकर्ण्याहमुरारातिरराविकुलमर्दनः ।
मदङ्घ्रेरङ्कनिःशङ्कः सिन्धुं याहि ह्रदं जहि ॥ ६४ ॥

प्रभुवरकरुणापाङ्गपीयूषतरङ्गिणीतरङ्गाभिषेकमधुरिमातिरेकानुभवार्द्रीभावतया समीचीनमुरगवरो वरं वव्रे ।

ईदृक्कर्म न शाम्यतीश यदि मे स्यादत्र जातौ जनु—
र्मा भूयान्मतिरीदृशी मधुरिपो दृष्टोऽसि मूर्दैर्यथा ।
श्रीभाजां पुनरीदृशीदृगमितः स्याद्याण्डवाडम्बरं

मौलौ जन्मनि जन्मनि प्रभुवरैतत्ते पुरः प्रार्थये ॥ ६५ ॥

अथ विघटितकुम्भीनसदम्भकानने वरकुम्भीश्वरकिशोर इव यमुनाम्भोलहरीस्तम्भ इव तटमवगाह्य ददर्श साम्राज्यं शोकदहनानाम् ।

क्वचित्तातो मूर्च्छामनुभवति तच्छायसदृशी
क्वचिन्माता जातास्मृतिरपगतासुप्रतिनिधिः ।
क्वचिद्गावो दीनाः क्वचिदवनि लीना व्रजगणा
हली मोहं जानन्नपि भजति हन्तेक्षि हरिणा ॥ ६६ ॥

तमालोक्योत्तस्थुः प्रतिनवतमालद्युतिधर
सुधासेकैरिन्दोरिव निशि दिनग्लानकलमाः ।
यशोदाद्या नार्यो युगपदभिवार्यादधुरमी
पुमांसो नन्दाद्या निधिमिव दरिद्रास्तत इतः ॥ ६७ ॥

परीरम्भं केचिद्विदधुरपरे चुम्बनविधिं
परे मूर्धाघ्राणं करकमलमेके हृदि हरेः ।
अदृष्ट्वा दृष्ट्वैव प्रमदमपरे भेजुरभितः
पतन्तो हन्तोपर्युपरि निपतन्त्येव च परे ॥ ६८ ॥

अथ सकलपशुपशुपालकुलैः सह ह्रदवरसविध एव परमघनच्छायासु तेषामखिलायासमपानिनीपुरुषित्वा निशि भृशमुदयन्तमन्तकमिव गोगोपानां भ्रममानमेभिः सहाशातलगगनतलानि बलादालीढत्रिभुवनमिव क्वचिदपि सिमसिमायमानवनपरम्परं क्वचिदपि कटुकठोररवोद्गारमुखरितदिग्व्रजगाढविगादकोदरपूरिततरुवारं भयचकितमात्तनादगणितप्रमादविश्वज-

नैरुदीक्ष्यमाणं प्रवर्त्तितप्रलयमिव दावानलं चिरविहितजलावगा-
हमतीकारमिव प्रतितनुरुहकुहरकूपनिविष्टदुष्टदीर्घपृष्ठविषविषमौ-
षधमिव कवलीचकार लीलयैव वनमाली ।

व्यगाहन्त हरेरन्तरभ्रंलिहदवाग्नयः ।
समालीढदिशः क्रोडमिव शम्पाः पयोमुचः ॥ ६९ ॥

इति विविधातिलोकलीलानुशीलनविस्मापितसकलगोपा-
लकुलो वृन्दावनमानन्दयन्ननुविन्दति स्म गोविन्दः ।

मरुं कुर्वन्नुर्वीदलविकलमुर्वीकुलकुलं
दिशोकां दुष्प्रेक्ष्याः प्रबलदवदावानलभुवः ।
पिकान्मूकानन्धानहह धरणीधूलिभिरलीन्-
दिनं दीर्घं दीनां निशमपि निदाघः समुदभूत् ॥ ७० ॥

निदाघदीर्घाहदिनेशदीप्तितप्ते ययुर्व्योमपथे स्वराभिः ।
दया हिमांशोर्मिहिकाभिषेकादिति त्रियामा तनिमानमाप ॥७१॥

प्रचण्डमार्त्तण्डमयूखमण्डलादुपेतदण्डाः पथि सप्त सप्तयः ।
सुदुर्बलीभूय निदाघवासरे शनैः सरन्तीति दिनेषु दीर्घिमा॥७२॥

कदापि भाण्डीरवने गणेन विहर्तुकामः सह निर्जगाम ।
हरिः सरामः सकलाभिरामः संवाह्यसंवाहकभावपूर्वम् ॥७३॥

कटीतटीबद्धपटीविशेषो वपुःश्रिया वल्लवनिर्विशेषः ।
वयःक्रियावेशगुणैश्च तैस्तैरभूत्समस्तैकसुहृत्प्रल(१)म्बः ॥ ७४ ॥

बलं बलीयांसमयं बलीयानुवाह वाहादपि वेगवाही ।
बभार विश्वम्भरतामयाऽसौ तस्यासुरं भावमुदीक्ष्य भीमम् ॥७५

(१) प्रलम्बासुरवधकथा भा० १० स्कं० १८ अध्याये वर्तते।

घटीं बिभ्रन्नीलां कनकमयभूषावति शितं
प्रलम्बं सालम्बं व्यजयत विशालं बलवपुः ।
गिरीन्द्रे कुम्भीन्द्राकृतिरिव चिरं धातुरुचिरे
बलद्वन्धो मध्ये समुदयदहो दामलतया ॥ ७६
प्रलम्बासुरमूर्धानं दलयामास हेलया ।
हली हस्तेन पारीन्द्रः कुम्भिकुम्भस्थलीमिव ॥ ७७ ॥
तनुक्रमात्तेन तनीयसापि दिग्भूवियद्व्यापि दधत्स्वरूपे ।
सुधांशुनेत्रोग्रतमःकरेण बलेन नीतः प्रलयं प्रलम्बः॥७८॥
मही दाहं धत्ते भजति भृशमम्भो दहनतां
हुताशज्वालेयं झनझनितझञ्झानिलघटा ।
विना ज्योतिःकूटं नयनपथमायाति न नभ-
स्तदेकं भूतानां जगदजनि भूतं शुचिमनुः ॥ ७९ ॥
प्राचीभागिनि भानुमालिनि दिशं भेजे प्रतीचीमियं
प्राचीमश्नति चेयमश्नति पुनस्तस्मिन्प्रतीचीमपि ।
मध्येव्योम समेत्य पश्यति समं हन्तुं समं तत्तमो
न च्छायापि बहिः प्रयाति तनुतो मध्येऽह्नि मन्ये भिया॥८०॥
असह्या सह्यापि क्व पुनरपरेण द्युतिरह-
पतेराहो सह्या दहति वपुरच्छायमभितः ।
स दूरेऽभ्यर्णेऽपि प्रबलदव(१)दावोऽयमुदयन्-
दुनोतीति क्रोधादिव मुरभिदाऽसौ कवलितः ॥ ८१ ॥
अधैर्यं यच्छन्ती ह्रियमपि दहन्ती स्मृतिहरी

(१) दावानलपानकथा भा० १० स्कं० १९ अध्याये।

क्षुधान्धादावासैः कवलनवलेनेव वहुधे ।
विभिक्षे यल्लक्ष्मीपतिरपि बुभुक्षाकुलमना
मुहुर्भैक्ष्यं धूमध्वजशरणभूमीसुरगणम् ॥ ८२ ॥

अहह उपैष्ठ्यकठिनद्राघिष्ठदिनद्विगुणितजठरनिष्ठुराग्निज्वालाजालतया हतया भक्षार्थमर्थीभूय यदकृतार्थो एव, गोपानामनन्तकोटिब्रह्माण्डपतिना केलिवशाद्भाण्डीरवनभागिना पेषितानामनवरतवीतिहोत्रपरिचर्यापर्यायमात्रकार्याणां होमाचार्याणां पुराऽऽश्रियाता इति, दुर्जयदुर्यशो दिशो दश यत्कज्जलपदुज्ज्वलीबभूव; तदेवाद्यापि धूम इति सोमकलङ्ककलायामलमुपगीयते वीतिहोत्राणाम्। द्विजपतिरिति नाममात्रमैत्रीवशादङ्कशालितापि शशाङ्कस्य। अनधिकृतजठराग्निशान्त्युपायान्तरतया तेषामशान्ततया च शान्तेरुपाय तु सुधाभिषेकैर्जगदाप्याययन्तीमेकां मुरलीमेव तामुररीचकार।

आधीनुद्दलयन्नपि विषयान्तरं विस्मारयन्नपि मनांसि जडयन्नपि झञ्झानिलपरम्परां मूकयन्नखिलसत्त्वकुलं स्थगयन्नपि रविरथमण्डलमाखण्डलोपलमयीमिव पुण्डरीकरमणनन्दिनीमनोहरतया निर्वाहयन्, अनिर्वचनीयानन्दनन्दसन्दोहमभिनन्दयन्नपि सिद्धानां चिरशुद्धसमाधिमुद्धूनयन् दन्तालीढनवयवसमपि चित्रार्पितमिव पशुगणमुत्कर्णयन्नेव सम्भावयन्नेव जम्भादिकाहरणं धूमध्वजावधानघनान्धानामनवरतहूयमानहोमहुताशहेतिहुङ्कारपूर्णकर्णाना तेषामाकार्णितनयनाकुलानि तूर्णमेव हरिमनुसन्धाप्य सन्धावयन्, आभीरसुन्दरीणां

हृदयमन्दिरमान्दोलयंस्तदनु कन्दलीमतितुन्दलीकुर्वन्नुपचित-पुलकाङ्कुरालिकुलतया भृशमवशयन्नपि नयनानि निर्निमेषयन्नपि वदनानि गुरुगरिमानुवादमोहमेदुरतया मुखरयन्नपि मधुरमधुसुधाधाराद्यसाधारणमाधुरीधाम समुदजृम्भि मुरवैरिणा मुरलीनादः।

तपनतनयाकूले मूले तरोरपि भङ्गिभि-
स्त्रिसृभिरमृतस्यन्दी सन्दीपितस्मितबिन्दुतः।
सजलजलदश्यामः कामत्रपास्पदमालिभि-
र्द्विजकुलसरोजाक्ष्याः साक्षात्कृतो हरिराक्षिभिः॥ ८३॥

इति चरितचमत्कारजागरूका यावजूकानुवादवावदूकाः कविदूचिरे किञ्चिदचिरेण विपश्चितः केचित्।

भगवति नमो विघेऽवद्ये मृषा निरवद्यता
तव यदि हरेर्भक्तिर्व्यक्तिर्न चेतसि किं त्वया।
भवदनुगतैः कुण्डे चण्डे हविर्भुजि हूयते
गहनशरणाः कामाद्रामा भजन्ति परं[पदम्]॥ ८४॥

अथ निजपरिपरिपालनीयवनसिकलावनीधरानिखिलावनीरुहनिवहावनीकेदारकूपकासारगम्भीरतरतडागनागानागनदनदीनागादिजन्तुपूगानतिगाढमापीडयन्ती निदाघमिव तर्जयन्ती महोर्जितैर्गर्जितैः पर्जन्यपरम्पराणां पृथुलतरपयोधरपयोधारासारैराराज्जगन्त्येवाप्लावयन्ती जगतां मातेव भगवती प्रावृ(१)डाविर्बभूव बहुभूत्यै।

(१) प्रावृड्वर्णनं शरद्वर्णनं च भा० १० स्कं० २० अध्याये।

पयोधरे सान्द्रघनुर्नखाङ्का तडिन्निचोलाञ्चलवीजिताङ्गी ।
धारा वहत्स्वेदभरा चिराय रराज भुक्तेव घनागमश्रीः॥८५॥
शिखण्डिमण्डलं कापि क्वापि मण्डूकमण्डलम् ।
जगौ यश इवात्युच्चैर्जलदस्योपकारिणः ॥ ८६ ॥
सौर्वा वज्रतडिद्रुतैः परिचलत्क्रौञ्चालिफण्याश्चिताः
गर्जन्तो जलदा नदाधिपतयो गम्भीरगर्भाम्भसः ।
निर्भिन्नाञ्जनकान्तयो लहरिभिर्धाराभिराराधिता
वर्धन्ते स्म हिया बभूव परयागस्त्यो निरस्तोदयः ॥८७॥
माभूद्भग्नमिदं व्योम भूरिभारैः पयोमुचाम् ।
इतीव विदधे वेधा धाराभिः स्तम्भयोरणी ॥ ८८ ॥
आर्द्रं वारिभिरम्बरं गुरुपरीणाहः समन्तादपि
व्यक्तिं प्राप पयोधरो विहसितं नीपैर्द्रुमैर्जल्पितम् ।
ध्वान्तोन्मुक्तविगाढकुन्तलभरैराच्छाद्य सद्यो वपुः
सूर्याचन्द्रमसौ निमील्य च दृशौ विश्वश्रिया च स्थितम्।८९
तेजोभावमयं स्वयं स विदधे विश्वं तु धाराधरो
धाराभिर्जलधीवभूव जगती शब्दानुमेयं नभः ।
सान्द्रासारवनं विलङ्घ्य सुहृदा संधुक्ष्य नीपे क्षणं
तेजः स्वान्तपुटेषु पान्थसुदृशां वातेन संदीप्यते ॥९०॥
उल्लङ्घ्यापि सुतुङ्गभूमिमभितो वत्मावरोधाहित-
क्रोधादेव तनून्निपात्य बहुधा कान्तारपारंगताः ।
ध्वानेषु श्रुतिवद्धवीथिषु हठाद्दात्यूहधारामुचो
रागान्धा इव संदधुर्जलनिधेरभ्यानमेवापगाः ॥९१॥

प्रतिगिरिश(१)रणि प्रतिवनशरणि जुघूर्णिरे शबरसेना इव धरणिधरधातुधारापरिचयपटुपाटलिपटलीपाटलीभूताः हिण्डीरपाण्डरवनकुसुमक्षता वंशोत्तंसादिकनिखिलविभूषाः क्वचन करिकुलमाकुलयन्त्यः क्वचन च विहङ्गपरम्परां पातयन्त्यो धलद्विरलवहलकोलाहला हि वाहिन्यः।

नदीगर्जैरुर्व्यां दिवि च घनगर्जैर्द्विविपदां
मनोगर्भस्रावः समजनि मनोजस्य परितः।
हरिर्लक्ष्मीं वक्षस्यकृत वपुरर्द्धे पुरारिपुः
प्रियां गर्भस्रावात्तत इव वलद्भीतिरकरोत्॥ ९२॥

(२)अथ कुर्वाणं गीर्वाणपतिमनर्हणीयमुर्वीधिरं गोवर्द्धनमेव तत्रापि स्वमात्मानमेकतो नतिमुखरमुखारविन्दमन्यतो निखिलबलिभोक्तारं स्वयमुद्भवन्तं भगवन्तमनुभूय परिभूतपुरुहूतैः प्रथममाहूतास्तदनु बहूपादिष्टा गोपगोपीगवामानिष्टाय भृशाभूयिष्ठ दृष्टवन्तः मौढमूढवन्तश्च प्रलयप्रतिष्ठानाः घनाघनाः प्रवमानाश्च।

उत्पाट्योत्पाट्य तुङ्गोल्लदविटपिकुलं चण्डमुड्डीनयन्तः
क्ष्मापृष्ठे पातयन्तः सह गृहनिवहैस्तूर्णमाचूर्णयन्तः॥
गाढन्ते गन्धवाहाः स्वनरखगपशून्गाढमुत्पीडयन्तो
वृन्दारण्यानि वृन्दारकरमणगिराकल्पसंकल्पभाजः॥९३॥

दूरोड्डीननिशान्तसन्ततिहठादुद्घाटितोत्पाटितो—

---

(१) 'शरणिः पथि चावल्यौ" इत्यजयः।

(२) गोवर्धनधारणकथा भा० १० स्कं० २४-२५ अध्याययोः।

दधूतोद्भ्रान्तनितान्तचूर्णिततरुग्रामं च वृन्दावनम् ।
उद्दामद्विपकूटकुट्टितसरोजन्माटवीयां दशा-
माटीदुद्यदनल्पकल्पमरुतां संघेन रंहस्वता ॥ ९४ ॥
निर्यातनिर्यदसवः पशवः पतन्ति
पुञ्जीकृताः क्वचन कुत्रचिदस्तसञ्ज्ञाः ।
गोप्यः क्वचित्क्वचन गोपगणाश्च वाता-
ज्जाता लता इव नदीरयसान्निपाताः ॥ ९५ ॥
हरिर्दृष्ट्वा + + ममरपतिचेष्टामुपहसन्
धुनानो मूर्धानं ध्वनितवदनाम्भोजकुहरः ।
उदञ्चद्दोर्दण्डं विततमसितच्छत्रमभितो
हठात्क्षेपामूर्ध्वं द्रुतमकृत गोवर्द्धनमहो ॥ ९६ ॥
गिरिद्वारा गर्वं मुररिपुरखर्वं गिरिभिदो
जिहीर्षुर्दोःपक्षं गिरिमकृत रूक्षेक्षणरुचिः ।
स मेने नो जम्भच्छिदमपि न जम्भच्छिदशनीन्
रिपूणां हि प्रोत्थापनमिह सतां लाघवविधिः ॥ ९७ ॥
दोर्दण्डनालदण्डं कमलमखण्डं स भूधरो भर्त्तुः ।
यदुपरि जलदकदम्बं वलदवलम्बो बभूव रोलम्बः ॥९८॥
उत्पाट्यैककरेण कुड्मलमिवाम्भोजस्य हेलावशा-
द्वेहीकुर्वति पर्वतेन्द्रमचिराद्दोःस्तम्भसंभावनैः ।
किं कुर्वीत पुरन्दरो हरिभुजच्छायाभिरायोजिताः
सर्वे निर्वृतिमापिरे पशुगणा गोपाश्च गोपाङ्गनाः ॥ ९९ ॥
ससप्तसप्तानिलसप्तसिन्धुवनेन सप्तर्षिनुतः सहाद्रिम् ।

स सप्तवर्षो दिवसानि सप्त बभार लोका मुमुहुर्द्विसप्त ॥१००॥

निर्यत्प्राणेषु तिर्यग्गतिविधुरजगत्प्राणवर्गेषु दुर्गो

मोघीभूतेषु मेघेष्वचिरकवलितोद्वान्तसप्तार्णवेषु ।

कुण्ठे वैकुण्ठबाहुस्थिरशिखरितराङ्घ्रिन्नजम्भारिदम्भे

दम्भोलौ जम्भभेदी स्वयमपि सुरभिःसा सुवीडां चकार१०१॥

निपपात करक्रीडाकन्दुकीकृतभूधरे ।

दृशाजीन्द्रस्य राजीवराजीव वनमालिनि ॥ १०२ ॥

माधवस्य सविधेऽस्य सम्भ्रमान्मुद्रिता सुरपतेः समं दृशः ।

चन्द्रिकोल्लसितचन्द्रसन्निधौ मुद्रणैव गतिरम्बुजन्मनाम् ॥१०३॥

तरङ्गैरान्दोलो भवति जलधेरेव जलधि-

र्न तान्मुञ्चत्येभ्यः प्रभुवर न वा कुप्यति मनाक् ।

चिदानन्दाम्भोधेर्जगदमितविद्रुह्म सुरजि-

न्मदस्मद्रक्षाणां प्रतिफलति पक्षः प्रतिपलम् ॥ १०४ ॥

विषं विश्वद्वेपि त्रिदशसुखसाध्वीमपि सुधां

दधात्यर्चिश्चन्द्रं दहनमपि चण्डीपतिरधात् ।

धरा धत्ते तुल्यं लघुतृणममूल्यं तरुमहो

प्रभुणामेतद्धि व्रतमिव समग्रेषु समता ॥ १०५ ॥

अभारि भारश्चिरमस्य साधु कर्पूरपूरैरपि साध्वदीपि ।

सहस्रमक्ष्णां त्वयि यद्विगाह्य स्वाराज्यसाम्राज्यमधःकरोति १०६॥

सुगीतं गन्धर्वैर्नटितमपि विद्याधरनटै—

र्विचित्रैर्वादित्रैर्नदितमभितो दुन्दुभिमुखैः ।

गवामिन्द्रं सिक्त्वा सुरभिपयसेन्द्रः ससुरभिः

स भूयः स्वर्भेजे भगवदनुभावस्मृतिपरः ॥ १०७ ॥

दिशो दृष्ट्वा स्पष्टा मिहिरमनविक्लिष्टमहसं

पुरस्तादाभीरा निरगुरथ गावोऽथ वनिताः ।

मुरारातेर्माया पुनरपि निरायाममकरो-

द्यथा तत्तद्देशं द्रुमकुलमविस्मेरकुसुमम् ॥ १०८ ॥

आदौ शान्तमथादूरदान्तिकतटे पश्चात्स्वयं चंक्रमा-

द्धस्ताद्धस्तमसम्भ्रमः शिखरिणं संचारयन्सञ्चरन् ।

तस्मिन्नेव पदे तथैव निदधे भूयस्तमस्तश्रमः

कः प्रवेतु शिशुर्बभार स गिरिं सोप्युद्धतो भूधरः ॥ १०९ ॥

अथ गोवर्द्धनधरणिधरोद्धरणधुरीणावधाना नानाभीरसुवीरा मधुरिमधाराधोरणीधामन्यनवनीतसमुद्रायणे मधुसूदने कोऽयमलौकिकाचारकारीति कस्मादेवंविधोऽस्मासु जन्मधारीति बहुधा संदेहसन्दोहमावहन्तो नन्दोपकण्ठमुत्कण्ठातरलधियोऽधिगत्य पप्रच्छुरुत्(१)सुकाः सर्वे ।

अयि खलु न कदाचिदाचरितं कैरपि क्वचिदपि न करिष्यते चेदमलौकलक्षितं कर्म, श्रुतमपि न सुरेषु केष्वपि क्षितिधरणकुतूहलं क्वापीति नन्द ? जगदानन्दने तव नन्दने तनोति मनोऽतिशयसंशयप्रचयमिति, निखिलव्रजकुलवचनावधानधूयमानमूर्द्धा मूर्द्धाविद्वद्गर्गानुभणितमनुसस्मार ।

तदेव चाह सर्वस्मै सकलाभीरकुटुम्बावतंसो यशोदारमणः । आभीराः ? शृणुत यदाह भूतभविष्यद्वर्त्तमानानामर्था-

(१) भाग० १० स्कं० २६ अध्याये कथेयम् ।

तां साक्षात्कर्त्तुं दाक्षायणीभर्त्तेव मुनिगर्वैर्माननीयो गर्गः ।

प्रेरितो वसुदेवेन देवेनेवानुगृह्णता ।
द्रष्टुमिष्टमहं नन्द तव नन्दनमागतः ॥ ११० ॥
अयमाद्यो हि देवानामनवद्यतया तव ।
वंशस्याभून्महोत्तंसो हंसः पूर्वगिरेरिव ॥ १११ ॥
साधनीयमनेनाधिबाधनं शतधा तव ।
अस्मिञ्जाते जगज्जातमुज्ज्वलं+विधात्रिव ॥ ११२ ॥
अयं भूयोभिराभीरकुलभूषणभाषितैः ।
अस्य बालस्य नासाध्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ ११३ ॥
वचोभिस्तेजोभिस्तनुभिरपि येऽमुं त्वनुभृतो
भजन्ते तानेषोऽप्यनुभजति तैस्तैस्त्रिभिरपि ।
त्रिभिस्तैर्ये वैरं विदधति विधत्ते पुनरसौ
त्रिभिर्वैरं तेषां त्रिभुवनपतीनां किमपरे ॥ ११४ ॥

इदमभिधाय धीरधोरणीशिरोमणौ विरमति गर्गमुनौ निवेदितमिदमादरान्मया तत्पदारविन्देषु । स्वामिन्नस्माकमकस्मान्निधिरिव विधिनानुकूलेनानीय घटितोऽसि यत्तदप्येतत्तयोरेव कृष्णयशोदारोहिणीगर्भावरोहणयोरनुभावोऽनुभूयते भूयान् ।

क्वाहं वनचरो मूढः क यूयं गूढदर्शिनः ।
क भाग्यभोग्या निधयः क दीनः कणभिक्षणः ॥ ११५ ॥
मुकुरेणेव दूरस्थः पुरस्थेन दिवाकरः ।
अमुनैव कुमारेण भवान्मे सुलभीकृतः ॥ ११६ ॥
अमुनैव सहायेन मया त्वनुभूयसे ।

अलक्ष्याण्यपि लक्ष्यन्ते चक्षुषा ह्युपचक्षुषा ॥ ११७ ॥

यद्यस्मद्भाग्यवशादनायासादुपस्थापितोऽसि विधिना तद्विधिबोधितेन विधिना मम च वसुदेवस्य च सुतयोरेतयोः समुचितनामकरणसंस्कारानुग्रहकारी भवितुमर्हसीति किमधिकमभिधास्ये सकलार्थसार्थवित्तमस्याग्रे इति मदनुवर्णितमाकर्ण्य वर्णानां गुरुराकर्णपलितोऽपि तरुण इव वसुदेवाभिप्रायमपायमुद्भाव्य भावयामास तत्तथा सर्वम्, मुनिरनयोस्तु नाम कर्त्तुकामः कामयामपर्यन्तमन्तमन्तश्चिन्तयामास चाह चास्मभ्यम् । अहो किं नामधेयमभिधेयमस्माभिरनन्तजन्मकर्मगुणाभिधानयोरनयोः ।

तत्किं नाम यदस्य नामितगुणस्यासीदसीमं यश-
स्तन्वानैर्गुणकर्म्मजन्मभिरपि मत्प्रापितं सर्वतः ।
शुभ्रः शुभ्रतयाऽरुणोऽरुणतया पीतश्च पीतश्रिया
कृष्णः कृष्णतयेव सम्प्रति सदा नाम्नाऽयमाम्नाय्यताम्॥११८॥

अनन्तत्वादनन्तस्य नामानन्त्यमुदीरितम् ।
तथापि बलभद्रोऽयं बलभद्रतयोच्यते ॥ ११९ ॥

इति मनसि समातिजागरूकं भणितमुदेति मुदे मुनीश्वरेण ।
बहिरपि निरगादगाधमोहो मम तनयोऽयमहं पितेति सद्यः॥१२०॥
किमधिकमाचक्षते भवन्तो हि विचक्षणा दीर्घदर्शिनः सर्वे ।

कपालमालीकृतभूरिकभ्रा (?)
तडिल्लतालोहितलोलजिह्वा ।
ममोनि मोघे मलिनोऽग्रघोषा
वर्षानिशाचर्यपि निर्जगाम ॥ १२१ ॥

अथ पौगण्डे वयसि वर्त्तमानो प्रवर्त्तमानयौवन इव ललितगतिमाधुरीमधुरावलोकचातुरीमृदुहसितमनोभिरामभ्रूनिकामताण्डवादिभिराभीरसुन्दरीणां गतिवचनमनांसि समसमयमेव हरन्विहरन्नपि सह सहचराभीरपरम्पराभिरटवीभुवमवगाह्य शरदभिनह्यमानशोभाभूमानमालोकयन्नाकर्णयन्नपि सलिलोकं वर्णयामास जलदसवर्णाकारो हरिर्बहुकालम् ।

लसदिन्दुसुन्दरमुखी सदम्बरा धवलाभमगङ्गलघना वधूरिव ।
जितनारदद्युतिरभिन्नपारदा शरदागता सपदि शारदाच्छविः॥१२२॥

प्रतिवारि वारिजमवारषट्पदं प्रतिशाखिमौलिकुसुमालिकौशलम् ।
प्रतिजन्तुमानसमदभ्रकौतुकं शरदाविरास रभसाय कुर्वती॥१२३॥

सह वारिजैरजनि वारि निर्मलं
सह वारिदैरभवदर्जुनं नभः ।
सह ताण्डवैस्तडिदगाच्छिखण्डिनां
सह तारया हि विरराज चन्द्रमाः ॥१२४॥

मलिनस्य भूरितरपङ्ककारिणः परिवर्द्धमानतमसः पयोमुचः ।
परिणामनिर्मलतमत्वमुत्तमं तदनन्तसेवनफलं तु मन्महे ॥१२५॥

सह संबभूव सुरभूपकार्मुकं तदनश्यदस्य तडितोऽपि सुभ्रुवः ।
परिपाण्डुरोऽपि जरसाप्यजीवनः परिहीयते न पुनराशयानघः॥१२६

पद्मालंकृतमम्बु हंसकमनोहारि क्षमामण्डलं
कुर्वाणः सुमनःप्रसादमुदितं सर्वं समन्ताद्वनम् ।
शुभ्रांशुस्फुरदातपत्रलसितो नक्षत्रमालाञ्चित-
श्चञ्चच्चारुसिताभ्रचामरचयो भेजे शरद्भूपतिः ॥ १२७ ॥

(१)सरघा बभूव कुसुमेषु भूपते-
र्वनसम्भृमंसृतनवप्रसूनतः ।
यमिनो मनोऽपि लभते स्म लम्पटतां
शरदागमे जगदिदं जिगीषतः ॥ १२८ ॥

पुनरुद्बभूव विदितः स कुम्भभूः परिपीय येन जलधिस्तनूकृतः ।
इति भीतिभारहतवेगडम्बरास्तनिमानमापुरनितापमापगाः ॥१२९॥

गर्भं दधुः साम्प्रति सिन्धुयोगान्नद्यो मृदं भाविवपार्श्ववृद्धिम् ।
प्रसूय पद्मानि पयो दधानाः पुनश्चनैन्यस्तनिमानमापुः ॥१३०॥

षट्चञ्चरीककपटेन मेदिनी स्फुरत्पुण्डरीकमिषतोऽपि दीर्घिका ।
सहसा समार्प्य नयनानि सर्वतः शरदुत्सवं परमपश्यदुत्सुका ॥१३१॥

विघ्नन्तो गूढमानाः कुसुमितविपिने व्यक्तसंचारवन्तः
पान्थान्निष्पातयन्तः क्वचिदतनुशरैर्गाढमापीडयन्तः ।
पद्मिन्याः पद्मकोशं भ्रमरपरिजनारब्धकोलाहलद्रा-
गाकृष्योद्घाटयन्ते क्वचन परमपी दस्यवो गन्धवाहाः ॥१३२॥

पस्पन्दे नारविन्दं विहरति सरसीशीकराबद्धसङ्गः
कुर्वन्नामूलमुन्मूलनमयमबलामानमूर्मीरुहाणाम् ।
स्वेदोच्छेदानुमेयो धृतिधरणिधरं चूर्णयत्येव तूर्णं
न ज्ञातःकोऽपि वातः कमलपरिमली किं मृदुः किं कठोरः ॥१३३॥

रेजे राजेव राजा भगणगगनयोः सोमपालम्बिरत्न-
स्वच्छश्रोणिच्छत्रशाली धरणिधरवरोत्तुङ्गसिंहासनस्थः ।
साम्राज्ये साभिषेकं स्तननयमुदयैः पश्यतो हृष्यतोऽन्त-

(१) सरघा मधुमक्षिका ।

निःसीमेवानुरागप्रतिकृतिरुदभूदस्य सन्ध्यारुणस्य ॥ १३४ ॥
कोकं कुत्रापि कोकीं क्वचिदपि दमयन्पद्मिनीपद्मकोषं
बध्नन्द्राग्दण्डयिष्यन्निव विधुरुदगाद्वीक्ष्य तन्निमग्नमस्तम् ।
बिम्बो यस्याम्बुलम्बी जलधिमधिशयानस्य भोगीन्द्रतल्पे
भित्त्वा गम्भीरमम्भो बहिरिव विदितः कौस्तुभः कैटभारेः॥१३५॥
रविरस्तमाप जगदस्तमानयज्जलमाविरास जलधेस्तमोऽमिषात् ।
इति गाढवाडवशिखीव चन्द्रमाः कवलीकरोति तदुदेत्य सत्वरम्॥१३६
अवगाह्य वारि बहुसिन्धुमध्यतो घनशोणबिन्दुरयमिन्दुकुञ्जरः ।
मृगचञ्चरीकचितगण्डमण्डलो दिवसावसानरभसादुदञ्चति ॥१३७॥

पुरः कुपितकामिनीवदनलोभनीयः द्युति-
स्ततः कनककदर्पणप्रणयिकान्तिभारार्पणः ।
अथ प्रबलपाण्डिमस्थगितपुण्डरीकच्छवि-
र्न वीक्षणपथे क्षणं जगति केन नीतः शशी ॥ १३८ ॥

निर्भिन्नध्वान्तधारायसनिगडमसावङ्कुशानामभावा-
दुद्दामीभूय भीमं दिशि विदिशि तथा कानने बम्भ्रमीति ।
आराचारालिताम्यत्त्रिदशपरिवृतः पूर्णचन्द्रद्विपेन्द्रः
श्यामश्रीकुम्भकूटस्फुटितमदझरीसंचरच्चञ्चरीकः ॥ १३९ ॥
पूर्णं कर्पूरपूरैरिव निचितमिव क्षीरसिन्धोरसन्धि-
प्रोद्वेलद्भङ्गभारैः पिहितमिव घनैश्चन्दनक्षोदपङ्कैः ॥
शुभ्रैरभ्रैरदभ्रैर्घटितमिव दधत्फुल्लमल्लीरिवासी-
त्पीयूषैरुल्लसद्भिः स्नपितमिव सुधाधामतो नाम विश्वम् ॥१४०॥
त्राणाय नानाविधजन्तुचेष्टामिष्टामतानीत्तिमिरं तदानीम् ।

छायाछलाच्छन्ननिजस्वरूपं तमो रुषा निघ्नति यामिनीशे॥१४१॥

साकमुल्लसति नाकनिकेतान् व्योमदिव्यतटिनीतट एषः ।
पोतपालिभिरलं कलहंसो भाबली न च न वा रजनीशः॥१४२॥

तारकापतिरुदेति न ताराः किन्तु कुन्तलकिणाविलमध्यम् ।
पुष्पभासितनभःशयनीये कौसुमं रतिपतेरुपधानम् ॥१४३॥

अम्बरस्फटिकभाजनभाजः मोच्छलत्सलिलबिन्दव एव ।
चण्डभासि जलधौ कृतझम्पे भूधरात्समुदयन्ति न ताराः ॥१४४॥

मध्ये गवां विहरतः परिपाण्डरस्य
नीलाम्बरस्य परमस्य दधार लीलाम् ।
तारापतिः समुदितः परितः परीत-
स्तारावलीभिरमिताङ्कविरोचिताङ्कः ॥ १४५ ॥

पीयूषद्रविणविभूतिसंभृतोऽपि क्षीराब्धिप्रथितजनुश्च शीतभानुः
पद्मिन्याः पदहरदेष भोः सुवर्णं वैवर्ण्यं तदकृत दुर्यशःकलङ्कः ॥१४

अब्धेर्धनं स्मरमहौषधमामरायु-
राप्यायनं त्रिजगतां गतिमौषधीनाम् ।
पीयूषधामनि निधाय सुधां स वेधा
मुद्रां व्यधादिव तदङ्कमिषां तदङ्के ॥ १४७ ॥

भ्रमद्भ्रमरमन्तरं वनभुवो नभोमण्डली-
सुधाकिरणमण्डना स्फुटितपुण्डरीकं पयः ।
प्रफुल्लकुसुमावनीसुरभिगन्धवाहा दिशा
दधाति मधुमाधुरीमधिकसाधुरीतिः शरत् ॥ १४८ ॥

अहो बहुकालमतीतोऽपि सुरभिसमयो ह्यागत एवानु

श्रूयते मनसा।

यत्र खलु—

मूलादामौलिरूढाङ्कुरनिकुरतया दीर्घजाग्रत्तनूजा
ध्यानस्था मौनभाजो मुनय इव वनस्था नवस्थाणवोऽपि।
अप्रादुर्भूतपुष्पा अपि वहदलघुस्नेहधारा इवार्द्रा
रुद्राक्षावद्धहारा इव घनसरघावर्द्धितश्रेणिवन्धाः ॥१४९॥

मलयविलसज्जन्मा जन्मावधिद्रुममण्डलैः
सह च सहजप्रेमक्षेमक्षमं वहु निर्ममे।
मनसि पवनः स्मारं स्मारं तदेव शनैः शनैः
कुसुमविशिखा देशाद्देशान्तरं प्रतिपद्यते ॥ १५० ॥

धीरः पितापि मलयो मलयोपपन्नो
धीरस्तथैव विटपी सुरभिस्वभावः।
स्थाने तदेव मलयाचलगर्भजन्मा
यन्माधवे भवति धीरतरः समीरः ॥ १५१ ॥

कुञ्जे कुञ्जेऽभिगुञ्जद्भ्रमरवति गजभ्रान्तितो दत्तझम्पः
पुन्नागानां प्रकम्पं जनयति विकसत्केसरासङ्गपिङ्गः।
आरोहत्यद्रिशृङ्गं मनसिजरभसं वर्धयन्वम्भ्रमीति
क्षुत्क्षामो लेढि तोयं मलयगिरिदरीकेसरी गन्धवाहः ॥१५२॥

अलिश्रेणीवेणी स्तवकपरिपीनस्तनतटे
विकासे स्यानम्रा मुकुलपुलकव्याकुलतनुः।
स्पृशन्तं वासन्ती पवनमुपकान्तं पिकरुतै-
र्धुनाना मूर्धानं न हि न हि न हीति स्थगयति ॥ १५३ ॥

क्रन्दन्मौलिन्दवृन्दं हरति सुमनसां भोगभागं परागं
माध्वीकं सुरवधीः कः पिबति + + + + + + + + + + + :
+ ?
+ + + + + + स्मिन्नचलति पवने भावि को वेद कीदृक् ॥१५४॥
लाटीवक्षोजशाटीं स्पृशति निविशते केरलीकेलिवाटीं
कार्णाटीकर्णनाटी भवति सह नटन्माधवीकुड्मलेन ।
काञ्चीनां पुष्पकाञ्चीं भजति सुमनसां प्रस्खलत्पच्छवृन्दै
तैलङ्गीदृग्विभङ्गीमनुभवति मधौ गन्धवाहो मदान्धः ॥१५५
पम्पाझम्पातकम्पः शिशिरभरतया सानुकम्पान्तराणा-
मङ्के पङ्केरुहाणां विदधदनुगतिं पीतवान्प्राप्य माध्वीम् ।
मत्तो मत्तालिवत्तु स्खलति करुणयोच्चापिताश्चेल्लवल्ल्या
तामङ्कीकृत्य रङ्गी दलयति पवनः कष्टे स्नेहबन्धः ॥१५६॥
दृप्यत्पुन्नागनागः परिगिलितजगद्गन्धवाहोऽग्रवाहः
फुल्लाशोकप्रवाहः मनपनदहनारब्धदिक्चक्रदाहः ।
गर्जद्भृङ्गालिनिर्यद्ध्वनिभृतभुवनः कोकिलाकाहलानां
ध्वानैरासीद्वसन्तो नृपतिरिव वियद्व्यापितारापताकः ॥१५७॥
रसालैरासालंकृतपिकरमालंकृदपते
रसालैराशालंकृतिरपि रसालं कृतिरपि ।
विशालाभिर्गीतव्यमनसुखशालाभिरिव तै-
र्लीनामालीभिः सह सुरभिलीलाः प्रथयताम् ॥१५८॥
वनानि स्वच्छानि भ्रमरनिवहेनोपरिमदा
सदारेणास्वाद्य प्रचुरमधु सम्भूय रसता ।

अदभ्राभ्राणीवाविरतरसवर्षीणि सुरभा-
वसीव भ्राजन्ते दिशि दिशि कुलानि क्षितिरुहाम् ॥१५९॥
अशोकानां प्रसूनानि प्रसूनेषोः शरा इव
अशोभन्त दलत्पान्थशोणिता शोणशोचिषः ॥ १६० ॥
ञ्चूपुटानीव न किं शुकानां पटूनि पुष्पाण्यपि किंशुकानाम् ।
ुरागभागीनि विदारयन्ति मधौ मनोबिम्बफलानि यूनाम् ॥१६१
१)कोविदार कुसुमेन कोविदाः के विदारितहृदो न साधिताः ।
ाम्पितेन पवमानझम्पतश्चम्पकेन भुवि के न कम्पिताः ॥१६२॥
भ्रमादुभ्रामन्तः स्फुटचम्पकेषु पक्षाहतोद्भूतरजाभरेषु ।
ज्वलच्छिखानां स्मरपावकानां पुष्पन्धया धूमधियं वितेनुः॥१६३॥

विरमतु नाम श्रीदामन्, किमनुवर्ण्यते कुसुमसायकसामन्तो वसन्तो हेमन्तोऽग्रसर इवानुभूयते सोऽयम् । यत्र खलु दिनपतिर्दैन्यावलोकनादिव दिवसा अपि शोकवशाः सुपरिजनोचिताचरणीयमापिरे दैन्यम् । किमपरमम्भोजिनीप्रणयिन्यपि प्रियजनपरिभवदर्शनान्निधनमेव परं साधीय इति निधनमेव साधयामास पूर्वम् । अलिकुलमपि कमलवियोगादेव समाकुलीभूय भूमीषु भूमीरुहेषु ककुभि नभस्यपि निःश्वस्य भूरि भ्रामं भ्रामं कलितकमलिनीविच्छेदावसादोच्छेदाय दूयत एव केवलम् । परितो हिमसमयसमीक्षणक्षणादेव क्षणदापि क्षणदायिनी हिमानीमहसो हिमानीमहा अपि क्षणदोऽभूत् क्षणदायाश्च, इति पुनरनयोरेव दोषादोषाकरयोरसीमा भूमा बहुकालम् ।

---

(१) कचनार इति ख्यातस्तरुः ।

न भानोरुद्रेकः कमलकुलमुत्खातमभितो
हिमानीभिः स्मेरा सह चरति तारा सहचरी ।
अतो मन्दं मन्दं दिवि चलति चन्द्रोऽलस इव
प्रमोदाद्द्राघीयस्यजनि खलु हेमन्तरजनी ॥ १६४ ॥

महावंशोद्भूतः पदमपि महोच्चैरधिगतः
परद्रोहाच्चण्डं प्रतिफलमखण्डं कलयति ।
पराभूय ग्रीष्मेऽनिशमपि निशानायकमपि
प्रतिप्राप्नोत्येतत्फलमिह दिनेशः सह दिनैः ॥ १६५ ॥

पादे पतन्नपि नयेन निरीक्षितोऽपि
दोषाकरः स बत हन्ति पुरः सरोजम् ।
दीनं दिनं दिनमणिः पुनरित्यमाप
कुण्डोदरे पिपतिषुर्दहनोपकण्ठम् ॥ १६६ ॥

पद्मिनीविरहखेदकातरः पद्मिनीपतिरनायुरादरः ।
प्रत्यहं दहनमेति मृत्यवे मृत्युतोऽपि विरहोऽतिदुःसहः॥१६७॥

कुन्दमन्दिरगतोऽपि विन्दते नैव निर्वृतिलवं मधुव्रतः ।
आदे मधु न सस्वदे पदे शश्वदेव कमलस्य धावति ॥१६८॥

माकन्दवृन्दे विकचेऽपि कुन्दे स यत्र कुत्रापि विधिक्रमेण ।
बभ्राम मैलिन्दयुवा विरामं मनः पुनः केवलपद्मिनीषु ॥१६९॥

व्यतनुत सुधासेकानेका विलासवती प्रति
प्रबलतुहिनक्रोडक्रीडत्तरो हिमवासरः ।
यदहनि मुहुः कान्तारान्तर्वसन्तमुपेयुषी
प्रियतममकंचक्रे निशामिव साधु सा ॥ १७० ॥

नीहारद्युतिदुःसहोऽग्रमिहिकाव्यग्रो हयानां गणो
दीर्घामित्यरविन्ददीर्घनयना तां याचते यामिनीम् ।
अन्योन्यं भुजसन्धिसन्धितवपुर्वक्षावसक्ताननं
निर्भेदं प्रतिपद्य गच्छति तयोर्व्यापूर्णदीर्घस्पृहा ॥ १७१ ॥
मृगपते मृगदृशा मृगा[प्रिया]नने सा निशानभिमतैव कोकयोः ।
एकमेव बत वस्तु कुत्रचित्कालकूटकटु कुत्रचित्सुधा ॥ १७२ ॥

इति सरभसमभिलपितुमारभमाणो मुहुरपि मूर्धानमाधु-
नानो मधुरिपुरुपनीय कामपि स्मृतिमाकस्मिकीमाह श्रीदामा
नमुस्मितानननो नाम । अहो श्रीदामन्महदुपस्थित महदुपस्थितं
कौतूहलपरम्पराणाङ्कारणमसाधारणं किमपि ।

(१)न किं ते हेमन्ते हृदि भवति हे मन्त्रितगुरोः
कीशोरीणां चोलीहरणमुरु लाभादपि निधेः ।
द्रुमारूढो गूढः क्वचन रसमूढः किसलयै-
रपश्यस्तास्तोये जलमुचि चलद्विद्युत इव ॥ १७३ ॥
गच्छन्तीनां मृदुभुजलताश्रेणिबन्धाभिराम
प्रातः प्रातर्मिहिरदुहितुः कूलकौतुहलावाः । [ऊनाम्]
अर्वाचीनव्रजमृगदृशामङ्घ्रिभूषालिघोषा
वर्षन्तीव श्रुतिमधिसुधावर्षतोऽद्याऽपि ता मे ॥ १७४ ॥
वीतचोलमपकुन्तलबन्धं श्रान्तमम्भसि विदुर्न तदङ्गम् ।
चैलमोषमपि घोपकुमार्यः केलिमाहुरिह विस्मृतिमूलम्१७५॥
वीक्ष्य ताः प्रकुपितो विहरन्तीः स्वैरमम्भसि हिमे पवमानः ।

(१) गोपीवस्त्रहरणकथा भा० १० स्क० २२ अध्याये ।

वर्द्धयन्मिहिरजाळहरीर्द्राक् व्यातनोद्रतनोस्ततुकम्पम् ॥१७६॥

एकदैव परिवृत्य पपातोद्वीप वारिनदितप्रतिबिम्बम् ।
अम्बरादिव तदम्बरभूमौ वल्लवीनयनखञ्जनपङ्क्तिः ॥१७७॥

दिङ्नभःपुलिनतोयतटान्तव्यापिनी व्रजवनीरमणीनाम् ।
स्मर्यते तदनुधा(१)वति धावद्दृष्टिपङ्क्तिरपरोत्पलसृष्टिः १७८॥

नीपशाखिनि तदम्बरमस्मान्वीक्ष्य ताः स्मितमधु व्यधुरन्तः ।
दन्तदष्टरसनाञ्चलमिष्टं तेन मुष्टमधुनाऽपि मनो मे ॥ १७९ ॥

ह्रीरुदेति सविरोधमुदग्रे याचितुं वसनमसनाभिः ।
साऽपि चेदभिजिता मुखपद्मं नैव मुञ्चति मनाग्विस्मतदन्घः॥१८०॥

काचिदेष सखिं नन्दकुमारः कः क एवमपरां मुहुराह ।
पश्यति स्म बहु काऽपि निगूढं मा कदम्बमधिरूढमरूढा ॥१८१॥

अम्बरं वितर वातरंहसा वेपितं वपुरुपैति किं मुवे ।
नीतमम्बरमखेलि कौतुकाज्जातमेतदिदमाह काचन ॥ १८२ ॥

इति मधुरमुदीरितगोपकिशोरीणामङ्गमवधाय सुधातोऽपि रसायनमसाधारणमभ्यधा किमपि ।

धूलिधूसरमकारि समीरैरिस्युपाहृतामिहैव नतभ्रु ।
एहि वस्त्रमिदमस्ति गृहाण स्वैरमेव न विरुणाद्धि च कोऽपि ।१८३

पाणिमात्रवसनाऽपि गिरा मे वाक्यपञ्चविरमादुदतिष्ठत् ।
साऽप्ययाचत यदेत्यनिचोलं तत्तु सौरतमुखादपि काम्यम्१८४॥

मीलिताक्षमवनामितकुञ्चत्कायमौलिरचिताञ्जलिबन्धम् ।
तन्नमस्करणमस्ति मनःस्थं नित्यनव्यमिव गोपकिशोर्याः ॥१८५॥

(१) शत्रन्तसप्तमीयम् ।

अम्बरेण रहिता अपि तास्ताः पश्यति स्मितमुखं पुर एव ।
तत्तनूषु तरसा पुलकौघैर्गाढमक्रियत कञ्चुकबन्धः ॥ १८६ ॥

पार्वतीभजनकामितमन्तर्मण्डलीं मृगदृशामनुकूलम् ।
मद्वितीर्णमवकीर्णकदम्बं साम्बरं स्वमनुताम्बरमेव ॥ १८७ ॥

ब्रूत वामनयना व्रतकामं पृच्छतीति मयि ता मुहुरेव ।
नावदन्यदधिकोदितलज्जास्तेन नाभिदधिरे वत किं किम् ॥१८८॥

व्रतफलमुपलभ्य सुभ्रुवस्ता वसनजुषोऽपि न वेश्म गन्तुमैच्छन् ।
मयि कृतसमये कथं कथञ्चिन्निजभवनं ययुरङ्घ्रिभिर्न चित्तैः १८९

वामभ्रुवः प्रचलिता अपि ता गृहेषु
भ्रान्त्या वनं विविशुरायमुरापगायाम् ।
हित्वा विभूषणसुवेश पुनस्तदादु-
रातेनिरे मयि च दृष्टिसरोजवृष्टिम् ॥ १९० ॥

यां तु चिन्तयति गोपकिशोरी बिभ्रती मम वरं वरमन्तः ।
सा शरज्जयति हंसनिनादैः पुष्पकेतुमभिजागरयन्ती ॥१९१॥

इति सरसवाङ्मादरादभिधाय सायमवधाय माधवो धेनु-
धोरणीमादाय मोदाय च निखिलचराचराणामनुयादयन्
माधुरीणामधरीकरणमधुरीमधुरीणाधरलीनामुरलीमुरलीलया-
नुशीलयामास बल्लवावासम् ।

अथ कदाचिदभिरामारामभूमिरुहग्रामच्छायाकुलविश्राम-
धामसु यमुनाकूल एव तरुणतरकदम्बतरुमूलेष्वनुकूलेष्वभि-
नवजलदतमालकोमलकमनीयनीलिमानं नीलमणिमानमानय-
न्तमधो मधुसूदनं तमेकाकिनमावसन्तं समतीतत्रिभगवया अ-

पि प्रतिभाप्रागल्भ्यस्फुरदधरपुटीतटीव पटीयसी काऽपि शनैः शनैः समुपतस्थे रहःस्थमाभीरी । आगत्य चावलोक्य चाह-अहो नन्दनन्दनोऽसि, भवन्तमनुसन्धायानुसन्धायान्वेव कति कति दुरध्वनोऽभिधावन्ती धीरेतरदनिश्रान्तास्मि । तदहं क्षणं विश्रान्तिसुखमनुभूय निवेदयिष्यामीति । हरिरन्तश्चिन्तयति । अहो समजनि कोऽपि कुतूहलानामयं पन्था भवतु नाम ।

अयं तत्सम्बन्धी यदि भवति पन्थाः समुदितो
मदन्तर्याश्चिन्तामनुभवति चिन्तामणिमिव ।
अकस्मादस्माकं सदयमनुकूलेन विधिना
तदा जाने पाणेरुपरि निधिरानीय धटितः ॥ १९२ ॥

अथ वल्लवी निवेदयति–

अधिवेणु तनोषि नन्दसूनो मृदु[झं]कारमवारमभ्यासः ।
नवगोपचमूरुलोचनानां हृदि दावानल एव जाज्वलीति॥१९३॥
नीतमम्बरमनीतिरीदृशी दहने(१)ऽहन एव दाहभूः ।
अम्बरं वितर तेन सम्वृताः सन्तु गोपसुदृशोऽपि निर्वृताः॥१९४
नन्दनन्दन ? भवान्निरञ्जनः सन्तु खञ्जनदृशो निरञ्जनाः ।
त्वत्समानविधिनैव किन्तु तत्तापसन्ततिकथासु विस्मयः ॥१९५॥

अहो अनुरागातिशयो नाम ।

वरमम्ब वरं वृणे कुमारं व्रजराजस्य किशोर[कं]व्रजस्य ।
अभिधातुमिदं पुरस्तु देव्याः पुलकव्याकुलविग्रहा न शेके१९६

सुतनोरास्यमहास्यं नयनमलास्यं तनुरलाभरणा ।

---

(१) आत्मात्मनेपदं चिन्त्यम् ।

मतिवृन्दावनभवन विलुठति धूलीषु धूसरीभूय ॥ १९७ ॥
तन्द्रीं चन्द्रमुखी जहौ भयमथाचन्द्राच्चन्द्रावली
राधा त्वाधिपयोधिमध्यपत्निना लीलावती मुह्यति ।
कालं चैककलावती शशिकलाग्रस्तैवमास्ताशया
गौरी गायति ते गुण गुणवती गाथा च शेपायते ॥१९८॥
कलधौतलतेव काप्यकम्पा भुवि शम्पेव चिर परा चकम्पे ।
अपरां प्रति चाम्पकीव माला बत हालाहलमेव वर्षतीव ॥१९९॥
पिदधाति परा सुधाकरे कृतवातायनभेदर्दीधितौ ।
वहदस्रमजस्रमाकुलः प्रणिधानैकधनः सखीजनः ॥२००॥
मदना मदनानलावलीढा विषयः कामरुपोऽपि कामसेना ।
ललिता ललितानि विस्मरन्ती तव रूपैकनिरूपण कुरुते॥२०१॥
दिवसादिव सा भयं निशातः कलयामास कलेशचन्द्रिकापि ।
कमला कमलादपैति काम बत वामं कमहो वय वदामः ॥२०२॥
व्यजनैर्विजनैः सखीजनैः सजनैः सद्मभिरङ्गमार्जनैः ।
न हि निर्वृतिमाददे क्षण शराविद्धेव मृगी मृगीक्षणा ॥ २०३ ॥
अटवीविटपी विलूनशाखः सरसी निःसरसीरुहा बभूव ।
उपचारविधौ विधौ हि वामे बत वृन्दावनवामलोचनानाम् २०४
सौगन्ध्यैरालिमन्धयाञ्शिशिरयन्नप्यद्रुमासङ्गतः
शम्पायाः स्मरसम्पदः समुदभूत्कम्पाय पम्पानिलः ।
निःश्वासैः सह दुसहः पुनरसौ तस्याः सखीना क्षणा-
दुत्तापं रचयाञ्चकार जगता ज्वालेन दावानली ॥२०५॥
बहु वर्षति चन्दनं सखी मनुते भानुमनी हुताशनम् ।

तदनङ्गकला कलेवरेऽजनि धूपैः श्वमितेन धूयते ॥२०६॥
करतलमिलत्कपोलपाली नयनाम्भोलहरीभवत्कफोणिः ।
अचलत्तनुवल्लिनिर्निमेषा शशिलेखा लिखितेव लक्ष्यते सा॥२०७॥
असि चन्द्रमसि वर्ष्म मारुते कर्णमर्पयति कोकिलारुते ।
किं करोमि विरहेण कातरा वाममाचरति कामकन्दली ॥२०८॥
बहु यच्छति पल्लवं नवं परिदाघोऽयमिति क्रुधा मुधा ।
भुवि दर्पणबिम्बबिम्बिते सति चन्द्रे चकितैव सुन्दरी ॥२०९॥
गमनेन सहैव नन्दसूनोर्व्यसनापन्नमनोभिरङ्गनाभिः ।
भवतः करतः करे गृहीतो नवनीलस्मरशस्त्रकालसर्पः ॥२१०॥
स्पन्दमावहति चेन्मणिबन्धः मत्पयो भवति चेतसि वन्यौः ।
जीवनीयमिति जीवित भूयः किं निवेद्यमनवद्यगुणायाः॥२११॥
वेणुगीतमधिगत्य दूरतो द्वारतोऽपि बहिरङ्गणादपि ।
आगता अपि न शेकुरस्रुभिर्नेत्रवर्त्मनि गते त्वयीक्षितुम् ॥२१२॥
उपपद्य तदेव दंदहीति ज्वलनः प्रेम च वामलोचनानाम् ।
स तु नीरस एव सारसाक्ष त्वयि तास्ताः सरमाः परं गरीयान्२१३

भूतमेकमपस्नेहं दंदहीति हुताशनः ।
पञ्चभूतानि भूतानां प्रेमायमपरोऽनलः ॥ २१४ ॥

किमखिलमभिधेयमित्यमाकुलमेव सकलं वृन्दावनगोपकिशोरीवृन्दम् । परन्तु वृषभानुकुलजलधिजनिरप्रतिरूपरूपरसकन्दली राधा संसारासाधारणमाधुरीधामपरमसुखमाधा बाधावशादावेदयामास मे किमपि गूढम् ।

तरुस्कन्धारूढः क्वचन दलगूढः सरभसं

पयोमानाः पश्यन्वसनरहिताः स्मेरनयनः ।
अकस्मादेवास्मन्नयनपथिकोऽद्यापि हृदि मे
स मेघश्रीमोघीकरणरुचिरेकोऽधिवसति ॥ २१५ ॥

दलयत्यनिलोऽपि देहमिन्दुर्नयनेन्दीवरमेव दंदहीति ।
गिरमुद्गिरतीव कोकिलापि भ्रमरोऽपि भ्रमरोगमातनोति॥२१६॥

भवनं च वनं च निर्विशेषं विषमेषुर्विषमेव वन्हिरिन्दुः ।
अलयः मलयप्रवर्तिनोऽमी फणिफूत्कारगणः समीरणोऽपि२१७

इति विदितनिखिलान्तस्तत्त्वा तत्तापपापनग्रहिला भवन्तं महौषधमिव मृगयमाणाचिरेण प्रतिपद्यमानाऽस्ति । समुचितमवधीय माधव ! विधीयतामचिरेण । अथ स्मितमधुरमुखेन्दुर्नन्दनन्दनस्तामुवाच मधुमुचा वाचा ।

अवधेहि विधेहि राधिकाया हृदि बाधाप्रशमं मदीयवाचा ।
सुदृशामिह विप्रयोगवन्हौ प्रतिकारः प्रियवत्प्रियप्रियोक्तिः २१८

श्रुतौ राधानामश्रवणसमकालं पुलकिता
मनोऽमूर्निर्मग्नं प्रमदजलधौ मे निरवधौ ।
दृशौ दृश्युत्कण्ठे वपुरपि तदासङ्गरसिकं
मदात्मा तादात्म्यं भजति भणितैर्दूति तदलम् ॥ २१९ ॥

विगाढव्यालीढा सुखयति हि पीयूषसरसी
दृशीन्दोरागूढा कलयति कला कामपि मुदम् ।
श्रुतापि ध्यातापि प्रथयति परानन्दलहरी-
परीणाहं राधा परमियमसाधारणनिधिः ॥ २२० ॥

शीतांशोरपि शीतलं सुमृदुलं सम्यक् शिरीषादपि

द्राक्षातोऽपि विलक्षणं सुरधुनी क्षीरादपि क्षेमदम् ।
माध्वीकाधिकमाधुरीकमधरीकुर्वत्सुधासौभगं
राधानाम मनोभिराममपरं वस्तु प्रशस्तेः पदम् ॥ २२१ ॥

अभ्युत्थानविधानसाधनपदे पाणी धनुर्योजितौ
विश्वोद्वीक्षणवीक्षणे च हृदयात्मानौ च वाणो धनुः ।
मध्वीकं च सुधा च पुष्पधनुषो वाह्यान्तराप्यायिनी
दिव्ये नव्यमहौषधी विजयते राधेति वर्णद्वयी ॥ २२२ ॥

अयि खलु (१) संचारिणि नामानुक्रमेणानुमीयते रूपमपि तस्याः । निरूपणीयेतरदेवस्याखिलस्यापि आभीरी सोल्लासं निवेदयामास ।

तद्बिम्बिल्लरुचा शुचातिविधुरा चक्रन्द कादम्बिनी
धाराक्षैश्चमरी च काननचरी भूता(२)लिरुचामरम् ।
गाहन्ते कुसुमान्तराणि मधुपास्तापी कलापी वने
मर्त्तुं द्राक्कवलीकरोति गरलव्यालोलमाशीविषम् ॥२२३॥

नन्दनन्दन ! तदाननविधा यत्तुषारकिरणो मलीमसः ।
उत्समस्तकमदस्तमुत्सृजन् शून्य एव चिरमेव घूर्णते ॥२२४॥

राधिकामुखमुदीक्ष्य लज्जयामज्जदम्भसि मुमूर्षु वारिजम् ।
तत्र वार्यवरुणद्धि यद्धि तं चञ्चरीकविषमित्युपाददे ॥ २२५ ॥

आननेन विजितेन्दुमाधुरी लोचनेन च हृतेणचातुरी ।
एतयोरिति मिथो युतिर्यतः सन्धिरुल्लमति तुल्यतापयोः ॥२२६॥

(१) "दूतीसंचारिके समे" इत्यमरे ।
(२) आलिर्वयस्या ।

चाञ्चल्यं खलु खञ्जनेषु हरिणीनेत्रेष्वपि द्राघिमा
सौभाग्यं सरसीरुहेषु शफरीवृन्देष्वमंस्त श्रियः ।
किन्तु श्रीवृषभानुभूनयनयोः कोणेऽपि को नेक्ष्यते
वैदग्धीमहिमा जयन्ति हि चतुःषष्टिः कलाः सृष्टयः ॥ २२७ ॥

एकार्द्धं स्तनपाणिपादनयनभ्रूकर्णगण्डस्थलं
भिन्नार्द्धस्फुरितस्य तत्तदखिलस्यौपम्यमालम्बते ।
इत्थं खञ्जनगर्वगञ्जनदशस्तस्या यदि स्यात्तुला
स्यादङ्गस्य तदा द्वितीयरहितं यत्तद् द्वितीयं हि तत् ॥२२८॥

स्थलाम्भोजे रम्भायुगमितविपर्यासमवनी-
नभः कूपो वल्ली तदुपरि बभौ कोकमिथुनम् ।
त्रिरेखीन्दुश्चेन्दीवरमपि कलेन्दोरथ तमः
श्रुता वा दृष्टा वा न खलु भुवि सा सृष्टिरपरा ॥ २२९ ॥

हरिस्तु सपुलकमनुभूतमुद्भावयामास ।

चलन्ती पादार्धं वलदलसभारा पदवद-
द्वयस्यः किं हास्यैः कथमिह विधास्ये गतिविधिम् ।
उदञ्चत्कालिन्दीलहरिरधुनान्दोलयति मा-
मनभ्यासादभ्यागतमिव तदद्यापि हृदि मे ॥ २३० ॥

दहने हेमपरीक्षा प्रेमपरीक्षा परं विरहे ।
द्वयमपि दहति द्वितयं द्वितयं द्वयमुज्ज्वलीकुरुते ॥ २३१ ॥

अनुसंचर संचारिणि संचारय चारुलोचनामचिरात् ।
घनकुचजघनभरार्त्ता विभ्रत्तां न चक्षमे गन्तुम् ॥ २३२ ॥

सपुलकमाभीरकुलकिशोरीसंचारिणी भणति स्म ।

समभेव द्वयोः प्रेम समैव विरहव्यथा ।
समावस्था समैवोक्तिः समयोः समुदञ्चति ॥ २३३ ॥

रसिकपुरन्दर ! पशुपपुरन्दरानन्दसन्दोहसन्दीपन तव संदेशार्पणसुधाभिषेचनादावर्चयामि राधाया विरहबाधातो निर्गच्छतः प्राणान् ।

अथ मधुमथनमधुरतरानुवादमादरादनुस्मरन्ती सविस्मयं मन्दं मन्दं पथि गच्छन्ती मूर्द्धानं मुहुराधूनयन्ती चेतसि चिन्तयामास किमपि मुहुराभीरी ।

दृष्ट्वा विग्रहसौभगं रतिपतिव्रीडावलीढां तरो-
रालीढां तनुमत्यजत्सह धनुर्भ्रूभङ्गभाजो हरेः ।
मर्यादां च कुलव्रतं च विपुलं धैर्यं च हित्वाभव-
त्स्थाने तद्यदिमं प्रति व्रजसरोजाक्षीकुलं व्याकुलम् ॥२३४॥

न कूले कालिन्द्या न च पटुनि मूले विटपिनां
निकुञ्जे नो गुञ्जन्मधुलिहि मनो निर्वृतिभवः ।
समन्तात्पन्थानं मुहुरपि दिगन्तान्कलयतो
गतायामाभीर्यामुदभवदधैर्यं मुरभिदः ॥ २३५ ॥

कलङ्ककणकैतवाद्भुवनजैत्रलेखाङ्कितः
शशी कुसुमधन्वनो विजयकेतुरभ्राजत ।
तमोजलधिकुम्भभूर्विरहिधूमकेतुर्दिशां
प्रसाधनमुपाधरं स्तबककर्णभूषा निशः ॥ २३६ ॥

क्वचिद्भ्रमरभाङ्कृतिः क्वचन चन्द्रिकाहङ्कृतिः
क्वचिद्विकचमल्लिका नवदला क्वचिद्वल्लिका ।

क्वचित्कुमुदिनीवनीसुरभिरेति शीतोऽनिलः
कृतं मुरभिदः शरैः स्मृतिभुवा विलूनं मनः ॥ २३७ ॥
त्रियामायां यामे गतवति विरामे जनगतां
गतानां हृद्ग्रामे शकलयति कामे च विशिखैः ।
जगद्धैर्यध्वंसी सह ललितहंसीगमनया
रिरंसी श्रीवंशीमकृत शरणं शीलितवनः ॥ २३८ ॥
धैर्यं निर्दलयन्मनो विकलयन्मसङ्गमुत्तुङ्गयन
लोमाञ्चं परिपञ्चयन्नपि मनोजन्मानमेणीदृशाम् ।
मन्दं मन्दमुदञ्चति स्म जगतीमस्पन्दयन्मन्दय-
न्वातं श्रीवृषभानुभूगुणगणाशंसी स वंशीरवः ॥ २३९ ॥
धूलीधूसरिता धरासु शयिता व्यस्ताः समस्ताः क्षणा-
दुत्पेतुर्मुरलीमनोज्ञलळिता धाराभिरारात्स्त्रियः ।
द्राघीयोदिनदुर्धरारुणकराक्रान्ताः समन्ताद्यथा
सान्द्राभिर्निशि चन्द्रिकाभिराचिराद्बुद्धालयः शालयः ॥२४०॥
वर्त्मावर्त्म विदुर्न किन्तु मुरलीसंगीतभङ्गीकला
मङ्गीकृत्य हरेः कुरङ्गनयनाः सर्वाः समं निर्ययुः ।
उल्लङ्घ्यापि निसर्गदुर्गपदवीं दुर्वारधारामुचां
धाराधोरणिधूयमानधृतयो नद्यः समुद्रं यथा ॥ २४१ ॥
आययुर्मृगदृशो निशि कुञ्जं मञ्जुगुञ्जदलिसाञ्चितपुञ्जम् ।
कामकोटिकमनीयतमश्रीः श्रीपतिर्जयति यत्र रिरंसी ॥२४२॥
एकाकिनी भवनतो बहिराजगाम
नाम व्रजप्रणयिनी प्रियपीतचेताः ।

वर्त्मान्तरे पुनरनेकसहस्रसंख्या
संख्या बभूव सविधे मधुसूदनस्य ॥ २४३ ॥

पुरुप्रेमभाराः पुरा निर्विचारा वनं भेजिरे सुभ्रुवः कान्तिसाराः ।
प्रभासंपदारब्धचाम्पेयकम्पाः पृथुप्राड्डभ्रे यथाद्भ्रशम्पाः॥२४४॥

नमः पूर्वशैलादिवापूर्वशोभाः शुभाः सर्वतारा विधुप्रेमलोभाः ।
वचोह्रीणवीणा नवीना प्रवीणा वनं वेश्मतोऽगुर्गणा बल्लवीनाम्॥२४५

अपश्यन्न यस्मिन्न देहालसेहा महाहेमहाराञ्चितं वीतगेहाः ।
मुकुन्दं मुकुन्दादमन्दामदन्ता भृशं तापहन्तारमेकान्तकान्तम्॥२४६॥

दृष्ट्वा दिष्ट्येव दृष्ट्या कुवलयसुभगं गञ्जिताम्भोगसृष्ट्या
तुङ्गैरङ्गैस्त्रिभङ्गीं विदधतमनृजुभ्रूविभङ्गोत्तरङ्गम् ।
मूले नीपस्य कूले दिनमणिदुहितुः कोटिकन्दर्पदर्प-
द्रोहं मोहं दधुस्ताः क्व वचनरचनावामना निर्जगाम ॥२४७॥

अथ संचारिणी चारुचातुरीमाधुरीतिभिः ।
राधामाधाय सविधेऽभिदधे रसवारिधेः ॥ २४८ ॥

इयं राधा बाधाशतमपि समाधाय भवना-
द्वनान्तः कान्तारैः कथमपि तवानायि सविधे ।
खलश्रेणीमध्यान्मणिरिव समिद्धाहिशिरसो
रसोपेत्य प्रीत्यै तव मम विधेयं च व्यरमत् ॥ २४९ ॥

अमुष्याः किं ब्रूमो गतिशिथिलताः किं मृदुलता
निशोऽनैषीद्यामं कियति पथि याता श्रमवती ।
जहौ दाम क्वापि क्वचन मणिमञ्जीरमपरं
क्वचित्किञ्चित्किं तैस्त्रिभुवनविभूषा स्वयमिति ॥ २५० ॥

सावित्रलेखाजनि चित्रलेखाद्भूतामिताभामनुभूय भूयः ।
तिलोत्तमा नैकतिलोत्तमा सा मदालसा वीतमदालसैव ॥२५१॥

मेना मे नाङ्कलक्ष्मीमपि च पथि न ते कुर्वते लोचनानां
ये त्वासां हेमभासां सुमुखविधिवशाद् दृक्पथे निष्पतन्ती ।
रम्भा रम्भेव यासां भवति गणनया सोर्वशी चोर्वशी सा
श्रीसाम्यं भूरिकाम्यं मनसि वितनुते का शची का घृताची॥२५२॥

सर्वासां भावभासां भृशमभणमिमाः भाविताः स्थापितास्ते
वंशीध्वानैः सुधाभिः श्रुतिविलविलसद्द्वारतोऽन्तर्गताभिः ।
अम्भोदस्निग्धमुग्धध्वनिभिरिव हरे चातकीस्तुल्यकालं
चण्डांशुत्रापितास्ताः स्फुरदधररसैः प्रापिताः पारयन्तु ॥२५३॥

न हि स्नेहो देहे रतिरपि न गेहे स्मृतिरपि
त्वदन्यस्मिन्यस्मान्मतिरपि तदस्यामिति हरे ।
अमूषां यास्तोषा गणितगुणदोषा निरविश-
न्नरण्ये स्वैरिण्यः किमपरमनन्यैकशरणाः ॥ २५४ ॥

अलमलमतुलितजलवाहव्यूहसुभगकलेवरवाग्जालैरहमासा-मविरतविरहप्रतीकारपरिचर्यापर्याकुलास्मि, चिरपरिजागरसा-गरावगाहविकलास्मि, क्वचन तरुतलावलम्बिनी यामिनीमपया-पपापि निद्राभिनवदरिद्रा । वचोगणविनिस्यूतमनाः श्रीमधुसूदनो दृत्या स्मितमनोहारिभूत्वाह परिमोदयन् । तत्र सविधचरी वृषभा-नुकिशोरी काननचरीभूयानुभवति सहचरीभावम् । एता अपि तावदाभीरवरनागर्यो धैर्यौदार्यसौकुमार्यैकभूमयोऽनुभूयन्ते निकटचर्य एव आज्ञापालनकर्य एव । एतासामपि जननीजन-

नीतिविलक्षणसम्बन्धविशेषभागिनी भाविनी भवती एताः पृच्छतु कथमेकान्तविजनतया नगरबाहिस्तया च तरुणतरुखण्डमण्डितया च मण्डप इव क्वचिदपि निकुञ्जपुञ्जरञ्जितवने संमासीनमुदासीनमिव मामनुमादयति। यावदूके ? भवति तदहो न लौकिकं न वैदिकं चैतत्। दूती तद्विहितमन्यार्थयन्ती विज्ञापयामास।

उभे एताः खलु दास्य एव, आमामिनस्त्वादुपपन्नमेवोदासीनत्वम्। कथमुदासीनमौदासीन्यमेतासु मत्काशयति।

उन्मूलयति हृन्मूलं मुरली खुरली तव।
उदासीनत्वमासीनो वने त्वमवगाहसे॥ २५५॥

नन्दनन्दन ? ते वंशी वतंसीकृत्य निःस्वनम्।
समुदासीनयत्येव हरिणीरपि कामिनीः॥ २५६॥

प्रवालश्रीभारं लघयति पदाम्भोरुहरुचि-
स्तिरश्चक्रे चञ्चन्नखरकरचक्रं मणिरुचः।
निचोलं ते चामीकरकिरणवामीयतितरा-
मुदासीनो नो चेत्त्वमसि विमुखो वस्तुषु कथम्॥ २५७॥

अथ दूतीवाग्भङ्गीमवधाय विस्मयमङ्गीकुर्वाणो हरिराह। अयि खलु दूति तव वाग्भङ्ग्यैव गोपकुरङ्गीदृशो वनजुषो विधीयन्ते स्म। दूतीचतुरशिरोमणे नमस्तुभ्यम्। अहमतः कुत्रापि विश्रान्तिमनुभवामीति तथा विदधे। हरिराभीरीभिरभितो विहारिणीभिः, सौदामनीभिरिव निविडनवाम्बुवाहः, करेणुभिरिव करियूथपस्ताराभिरिव ताराधिपः, परिवेष्टितो वनभुवि विजहार बहुवेलम्।

जालं मनः मेमपयोधिमानमुद्धर्त्तुकामेन मनोभवेन ।
व्यतानि क्षौमाञ्चमिषान्मुरारेर्गोप्याश्च गाढं परिरम्भणेन२५८
मौदमेमतरुमसूनमुकुलमायं प्रमोदार्द्रयोः
प्रस्वेदाम्बुकणावलम्बपुलकाभोगं बहिर्भावयन् ।
अन्योन्याधरमाधुरीजलनिधावन्योन्यमाधापयन्-
राधामाधवयोश्चिरं गुरुपरीरम्भः स्म सम्भासते ॥२५९॥
पश्यन्कामपि सस्मितं मधुमुचा वाचा विसिञ्चन्परा-
माकर्षन्नपरां पटैः स्तनतटे काञ्चिन्नखेनोल्लिखन् ।
चुम्बन्कामपि नाम कामपि समालिङ्गन्स तुङ्गस्तनीं
रामोल्लासवशीकृतो दिविपदां चिक्रीड चूडामणिः ॥२६०॥
अहो कौशलमाभीरकिशोरीकेलिसम्पदः ।
कायव्यूहमुरीचक्रे चक्री यदनुभूतये ॥ २६१ ॥
प्रतिगोपीद्वयमध्यस्थितमाधवरासमण्डलं रेजे ।
कनकसरोजावलितं जगत इवेन्दीवरं दाम ॥ २६२ ॥
व्रजमहिलापुटपुटितं व्रजपतितनुराजिमण्डलं रेजे ।
वृतमिव कनकलताभिः श्यामलमणिकन्दलीचक्रम् ॥२६३॥
चक्रमुल्लसतति गोपकिशोरीवर्ष्मभिर्वनरुचोपवनानाम् ।
चन्द्रकालिभिरिवाहिरिपूणां बर्हमण्डलमखण्डमण्डले ॥२६४॥
राधया सह रराज माधवो मध्य एव मदमुग्धमुभ्रुवाम् ।
वर्द्धमानपरिधेरिवान्तरे रोहिणीसहितरोहिणीपतिः ॥२६५॥
लिपतं रहसि तत्क्षणक्षणस्पन्दनन्दसुनसुन्दरीजनैः ।
मण्डलप्रकम्पशम्पया सम्भ्रमातमिव चक्रमाबभौ ॥२६६॥

शिञ्जन्मञ्जीरकाञ्चीमणिमयवलयं गण्डपालीविलोलो-
त्तंसं दत्तप्रशंसं मुहुरपि हरिणा नर्त्तितं वल्लवीभिः ।
गीर्वाणार्वान(१)नाद्या दिशि दिशि कुसुमं जातहर्षा ववर्षुः ।
केचित्केचिच्च चित्रार्पितवपुष इवातेनिरे श्रेणिबन्धम् ॥२६७॥
श्रोणीविम्बेषु काञ्चीकलकलकपटाद्युध्यतो वल्लवीना-
मुच्चैरुच्चैरवर्धि स्मरधरणिपतेर्डिण्डिमाडम्बरेण ।
अप्यासां वाहिनीनामिव समरसमालोकनात्तोपभाजः
प्रेमाम्भःपूरदम्भादुपचितममितः पुष्पवर्षोत्करेण ॥२६८॥
वेणीश्रेणीभिरेणीशिशुचपलदृशां ताडितं कैटभारे-
र्देहेष्वत्यर्थनृत्यश्रमिरभसभरैः सर्वतः सर्पिताभिः ।
चेतोभूभूमिजानेश्चिरविरहवशाद्रोपभाजः कशाभिः
कुर्वाणस्येव दण्डं पुनरिह विरहाभावसम्भावनाय ॥२६९॥

अथ मधुरिपुराभीरीरासरभसरसमनुभूयासां विरहवशा-
त्प्रेमाणमुद्दीपयिष्यन्निव विरहविक्लवोक्तिमाकर्णयिष्यन्निव रा-
धायामसाधारणं प्रेम सन्दर्शयन्नन्तर्दधे सह तया स तत्रैव ।

पुलिने पुलिने वने वने यमुनायाश्च तटे तटे चरन् ।
विजहार सहैव राधया स्पृहणीयः स्पृहयेव मूर्त्तया ॥२७०॥
कुसुमाय च पल्लवाय चैषा स्पृहयामास कुतूहलेन यस्मै ।
उपहृत्य जलस्थलद्रुमेभ्यस्तनुमस्याः किल भूषयन्स तेन २७१
विदितश्रमवारिबिन्दुवृन्दं वपुरिन्दीवरचारुलोचनायाः ।
क्षणमम्बुरुहेण सोदरेण क्षणमावीजयदेव दानवारिः॥२७२॥

(१) अर्वानना अश्वमुखाः किन्नराः ।

घनयोः स्तनयोश्चकार हारं कबरीगर्भकदाम चाततान् ।
जघनस्य च मेखलां व्यतानीत्त्रुटितेषु स्फुटमेषु मल्लिकाभिः २७३
श्रवणे जघने स्तने च मल्लीमयभूषाः स्वयमेव संविधाय ।
श्रमसंवरसंभ्रमेण भूयः कतिधामार्जि मुधा न माधवेन ॥२७४॥
रभसश्रमगौरवाकुलाभ्रालकसज्जीकरणेऽभिपद्यमानः ।
स तु तान्द्रुतमेव दुर्व्यवस्थाश्चपलानेव चकार कम्प्रपाणिः ।२७५।
मृगनाभिरसेन राधिकाया मुखचन्द्रे मकरीं चिकीर्षुरासीत् ।
न शशाक चिरेण कर्तुमीशोऽप्यहह स्वेदतरङ्गधौतलेखाम् ।२७६।
त्रुटितेऽपि हठेन गाढनीवीगुणबन्धे मणिमेखलामयूखे ।
मुहुरम्बरशङ्कया स तेन बत नीवीपरिमोचनानुबन्धाम् ॥२७७॥
घनयोः स्तनयोः सुपीनयोरपि मुक्ताफलदामहीनयोः ।
निदधे न हि दाम माधवो घनघर्माम्भसि तद्भ्रमाकुलः ॥२७८॥
अन्तर्दधति मधुद्विषि हिमरोचिषि रोचमानेऽपि ।
विगलासव इव सर्वा निर्व्यापारास्तमो ददृशुः ॥ २७९ ॥
निद्रितेव विनिपत्य भूतले धूलिधूसरवपुः समाकुला ।
एष याति स इति प्रलापिनी काऽपि नीरजमुखी समुत्थिता।२८०।
भूतले पतितया शुचोदया स्वप्नतो हरिमुपेत्य मूढया ।
शून्य एव परिरभ्य निर्भरं दोर्द्वयेन परयापि निर्वृतिः ॥ २८१ ॥
ध्यानलब्धपरिरब्धमुकुन्दानन्दतुन्दिमवलत्तनुवल्ली ।
काऽपि दीर्घनयना नु मुहुर्दीर्घयोगिनीव परमैहत नैव ॥ १८२ ॥
माधवेन रयतोऽभिधावता धावितुं सपदि साकमक्षमा ।
अन्वगात्तमतिमन्दगामिनी देहभारमपहाय कामिनी ॥ १८३ ॥

धूलिधूसरितचारुमल्लिका वेल्लिका इव निकामसुभ्रुवः ।
अभ्रतो विगलिता इवालयो विद्युतां भुवि नता विरेजिरे ।२८४।
एक एव मिलने मुरवैरी तन्मयं तु विरहे जगदेव ।
इत्यमन्यत वरं विरहं सा कापि साधुगतिगञ्जितहंसा ॥ २८५ ॥
काकलीभिरचिरेण कोकिला व्याकुलाः श्रुतगताभिरङ्गनाः ।
शूलपालिभिरिवात्यहंक्रिया झंक्रियाभिरलयोऽप्यकुर्वत ॥२८६॥
ममबोधमतयो बत शून्या वीक्ष्य सर्वहरितः परितस्ताः ।
सैकते पदपदानि पदव्यां कुर्वते स्म मृगितानि मृगाक्ष्यः ॥२८७॥
अङ्कुशध्वजसरोजसुवज्रव्यज्यमानचरणाङ्कमशङ्काः ।
वीक्ष्य वीक्ष्य पुलिने यमुनायाः काननानि विविशुः कुसुमानाम् २८८
आलि पश्य वनमालिपदाङ्क वज्रपङ्कजसशोणिध्वजधाम ।
ऊचुरेव सुखयत्यपि गाढं पीडयत्यपि मिथो मुहुरेवम् ॥२८९॥
इदमच्युतपादलक्ष्मणः सविधे लक्ष्म परं च लक्ष्यते ।
गुरुगुल्फपदेऽल्पमग्रतः सखि दुःखोपरि दुःखमादधे ॥ २९० ॥
केवलं मधुरिपोरिदमस्मिन्पादयोः पदमुदेति विगाढम् ।
प्रेयसीमयमुवाह सरागस्तर्कयामि लतिकामपि नागः ॥ २९१ ॥
रसालसां प्रेमवशां विशालश्रोणीभरां पीनपयोधरां च ।
निष्कम्पशम्पामिव वारिवाहः समं जडिम्ना खलु तानुवाह २९२
अस्पन्दमानाङ्गमवन्धनीवि स्विद्यत्तनून्निद्रतनूजराजि ।
हैमीव रेखा निकषान्तराले बालेयमङ्के निममज्ज शङ्के ॥२९३॥
पुनः पदानीह तयोः पदानां पुरो भवन्त्यालिदृशोः पदानि ।
रसालसत्वादवशो न शेके पदात्पयातुं स पदान्तराणि ॥२९४॥

पणीकृतमाणकुलादिकाया यो दृष्टिभारं मम नैव सेहे ।
उवाह यामालि-तमालनीलः स एव सृष्टेरुपरीयमिष्टा ॥२९५॥
इदमालि धृतालिमालकं हरिलीलाकमलं महीतले ।
महदस्त्रमिवानुभूयते भुवनोन्माथिमनोजभूपतेः ॥ २९६ ॥
विदधे रभसेन ताडनं कतिधानेन मुधा न माधवः ।
समवीजयदप्युरःस्थलीः सखि केलीष्वमुनैव कोटिधा ॥२९७॥
अपि नीरजमेदिनीतले पतनं सत्यपि साधु जीवने ।
नहि जीवनमेव जीवनं प्रिययोगं हि वदन्ति जीवनम् ॥२९८॥
सखि शोणमशोकपल्लवं कलयामास नवं स पल्लवः ।
अयं कञ्जमुखश्चदञ्जसा सुदृशा सज्य कयापि मामिव ॥ २९९ ॥
उरसि श्रवसि स्वयं दधे शतधास्येऽपि करे सहस्रधा ।
अधुना स्वयमोज्झदम्बुजं मधुरागो हि न सर्वदा स्थिरः ॥३००॥
मम शोकमशोक खण्डय स्वयशोभिश्च दिशोऽभिमण्डय ।
सफलीकुरु नाम तन्निजं मथयालोकपथं मधुद्विषः ॥३०१॥
इदमार्द्रमुदीक्षते नखक्षतमङ्गे तव मञ्जुवञ्जुलः ।
यददत्तकरं त्वयाऽश्वस्त्वमशोकास्त्वियतैव गीयसे ॥ ३०२ ॥
सज मौनमशोक शोभते नहि मौनव्रतमार्तिवार्त्तिषु ।
इयमाह हरेः समागमं विरहः प्रापि तवैव दुःसहः ॥ ३०३ ॥
त्वमशोक शोकदहनैः समाकुलो ननु शोणशोचिरपुराणपल्लवैः ।
विरहो हरेरिह तु हेतुरस्य वा सहचारिणीचरणघातयातना ।३०४।
मयि दूयमानमनसि त्वमीदृशी
प्रियवर्त्म वर्त्मविदपि व्रवीपि न ।

इति मञ्जुवञ्जुल तथाञ्जनाविलं
कुयशोऽभिशोभितमभूदलिच्छलि ॥ ३०५ ॥
सुमनो विनोदितमनो मनीषिभिः
सुमनास्त्वमेव सुमनोभिधीयसे ।
हरिवर्त्म वर्त्तय पुरोनुभूयते
सहसैव येन सरसीरुहेक्षणः ॥ ३०६ ॥

सुमनो यदि त्वमपि मौनमीहसे निरणापि नो दिनदुरीहितैव तत् ।
अनुभूयते हि सुमनाश्च दुर्मना खलु दुर्मनाश्च सुमना दिनक्रमात् ३०७
अचरस्स मे सहचरः क्व चातुरीमपि शंस तत्सहचरि प्रसीद नः।
सहचारिणी हृदयवेदनां पुनः सहचारिणी जगति वेद नापरः ३०८
इयतासि कौसुमपरागरागिणी सहसैव कण्टकितदेहभागिनी ।
वद येन मे सहचरः पथाचरद्गतिचातुरीं रसिकराजशेखरः ॥३०९॥
तव दुःखभावत्वमिव रूपमीक्षते हरिविप्रयोगविधुरा त्वमप्यासि ।
इति चन्द्रमास्तुहिनतुन्दबिन्दुभिस्तव भाष्पसंभृतमभूद्विलेक्षणम् ३१०
सहकार कारय सहैव तेन मे समुदीक्षणः क्षणमविक्षतक्षणम् ।
तव मञ्जरी मधुरपिञ्जरीभवन्मुखमञ्जरीति विजरीहरीति सः ३११
अतिसौरभ त्वमसि तस्य सौरभैरतिगौरवैर्विरहतोऽतिसौरभः ।
क्षतशोचने हि भवतो विलोचने कृतरोचने त्वयि विषादमोचने ३१२
वनमालमालक निभाल्य कैटभद्विषदङ्गसंगममृने दशेति ते ।
तव सौरभं द्युगरुगञ्जिगौरवं वपुरञ्जनप्रचयगञ्जनच्छवि ॥३१३॥
इह कोविदारकृतकोविदारता तव कोविदार न मनो विदारय ।
रसकोविदारपथमुत्सुको वद प्रमदावह प्रमदयाप्रमोयताम् ॥३१४॥

पुन्नागस्त्वमसि तरो पुन्नागः सोऽपि नागरो जगति ।
उपदिश कां दिशमागान्मित्रमसि त्वं हि गतिवेदि ॥ ३१५ ॥
श्रीफल नाम तवेदं शमयति खेदं हठादेव ।
न हि कीर्तिर्गुणहीने जगदुपकारी स यो गुणीभवति ॥३१६॥
कुरुवक ? कुरु बकरिपुणा मिलनमकस्मात्सहास्माकम् ।
समुदञ्चतु तव सुयशो मम च दृशोरुत्सवो बहुशः ॥ ३१७ ॥
केतक कलितनिकेतक आसीदाशीलितभ्रमणः ।
किमिह कुतूहलशाली वनमाली लीलया प्रियासहितः ॥३१८॥
मम केतक केसकीतिचेतः कलयामास तवावलोकनाय ।
समुदेति मुदे हि ते प्रसूनं प्रियपीतांशुकपीतिमप्रकाशि ॥३१९॥
त्वयि केतकि तन्नखाङ्करेखा जयलेखा इव पुष्पसायकस्य ।
रचयन्ति तवेव हन्त गाढं वपुरुत्कटमुत्कचन्मनो मे ॥३२०॥
अयि नाग युगः स नागगत्या न किमत्यादरतस्त्वया निरैक्षि ।
समुदीक्षित एव स त्वया यदसत्चमत्कारतयासि धूतमूर्धा ॥३२१॥
प्रियक प्रियकर्म मे कुरु प्रियवर्त्मैव पुरः प्रवर्त्तय ।
+++++++++++++++++++++++ ॥ ३२२ ॥
अधिरुह्य भवन्तमन्तकोऽजनि शीलादिकसम्पदा हरिः ।
भवदासवविह्वलो बलो विपमस्तेन समो हलिप्रियः ॥ ३२३ ॥
न च सद्मनि नापि चत्वरे स विहारी न पुरे न गोपुरे ।
रमते त्वयि संमते परं वितर त्वं प्रियक प्रियं मम ॥ ३२४ ॥
घटिताकृतिरस्ति दारुणा तव तस्यापि तरो स्वयंभुवा ।
युवयोरुचिता सह स्थितिर्विषमाशीविष एव दीप्यते ॥३२५॥

करकन्दुक एव पुष्पकेतो। कलिका ते गुलिकायसी ज्वलन्ती ।
कथमत्र पतेद्वियोगिपिण्डो यदि गण्डोच्चलकुण्डलो न रेमे ॥३२६॥
न लवङ्ग लवं गमिष्यतीदं प्रमदस्य प्रमदाजनस्य चेतः ।
दयितेन विनाङ्ग मृङ्गनादैः किमु गन्धैः किमु किञ्च गन्धवाहैः॥३२७
इदमालि तमालपल्लवानां मृदुतल्प शुच एव कल्पते नः ।
दलितं वलितं विघट्टितान्तः कृतचित्रं कुसुमैश्च चन्दनैश्च॥३२८॥
गुणवत्यपि मालिकेऽपि साध्वी सुमनःशालितया समुज्झितासि ।
निरणायि मया दयाविहीने ममता नाथ हरौ गुणा गुणानाम्॥३२९॥
निरणायि परे विदन्ति नो मम शोकस्तव कोकिगोचरः ।
अनुभूतिजुषो हि जानते परिमाणं परदुःखसम्पदः॥ ३३० ॥
प्रतिकुञ्जगृहं प्रतिद्रुमं च प्रतिवर्त्म प्रतिवालिमण्डलं च ।
प्रमदाभिरिवोन्मदाभिराभिः फलयन्तीभिरधात्रि दीर्घकालम्॥३३१
कलधौतलतेव धूसरा रजसेभानयितेव वल्लरी ।
धरणौ चपलेव निश्चला विलपन्तीभिरुदैक्षि राधिका ॥ ३३२ ॥
अथ चारुचमूरुलोचनामिदमूचुः कृतभूरिशोचनाः ।
तव चेयमुदेति दुर्गतिर्न खलु श्यामरुचौ व्यवस्थितिः ॥३३३॥
वहदस्रपयाः कृतानुतापं गणयन्ती मनसा च तं दुरापम् ।
निजगाद विषादविह्वला सहचर्याः सविधे मुहुः स्वचर्याम्॥३३४॥
शयित सह तेन मुक्तदम्भं परिरम्भाननुभूतभिन्नभावम् ।
वदनाब्जनिवेशिताननाब्जं ग्रथितान्योन्यभुजोपधानबन्धम्॥३३५॥
इति वेद्मि न वेद्मि कामसौ कलयामास कलां कलानिधिः ।
अपि न क्षणमक्षिचेतसी जलदश्यामहिमा तु मुञ्चति ॥३३६॥

इदमंसतटे तदंशुकं सखि पीतं सहमैव पीतचेतः ।
प्रतिभूरिव भाति भूषणानामपि भूषाप्रबलन्निरानुरागः ॥३३७॥
सचिवं स च मे सुमेचकं कलयामास तनौ कलामयः ।
न तदैक्षत नूनमेकता तनुशोभावसनाभयोरभूत् ॥ ३३८ ॥
हृदयं प्रविवेश निर्दयं सखि भित्वा भुजबन्धजं ततः ।
इयता हृदि वेदना स मे समकालं द्वयमप्युदञ्चति ॥ ३३९॥
दहदञ्जनमाक्षिणि क्षणादविशत्प्राग्बहिरीक्षितो मृषा ।
अपि चक्षुषि मुद्रणाजुषि प्रतिपन्नः कथमन्यथा स मे।३४०।
इदमाक्षि दिदृक्षु घूर्णते न तु चक्षुःपथ एव लक्ष्यते ।
हृदि सोऽस्ति भुजस्तु वञ्चितो हरिनीतिर्वचसा न गोचरा:३४१

इह मोहिकमधिकमालपन्ती राधा सा च बाधाकुलाभीराकिशोरीपरम्परा तदनुरागातिशयमनुवर्णयन्ती तन्मयतामेव तत्क्षणाद्भेजे । विदधे च विविधविचेष्टामिष्टामेतस्य पूतनाविघातनादिपनार्थमना एव । मुहुरपि मुखरीकृतमुरलीकलयातरलीचकार वनगहनमपि, हरिरवधाय राधादिकगोपसुधाकरमुखीनामसाधारणप्रेमबाधां स्वयमपि प्रेमौपाधिकमाधिमुपलभमानो वर्णयामास किमपि निगूढम् ।

व्याघूर्णयति समन्तात्पातयति महीतले विमोहयति ।
कारयति बहुविकारं जन्मस्थलमामवाद्गुरुप्रेम ॥ ३४२ ॥
चेतनां हरति पृच्छति बाधामन्तरिन्दुकिरणादपि दाहः ।
कण्ठकुण्डगरलस्य पुरारेः प्रेम नाम विषमेनदसह्यम् ॥३४३॥
अथ कदापि राधात्मनि माधवाधियात्मानमव भूषयिष्यन्ती

केसरतरोः शाखामाकृष्य कुसुममवचेतुमुपचक्रमे नाम ।

उद्गूकूलमुदङ्घ्रिमूलमुदयद्वक्षोजमुर्वीतल-
व्यालम्बिप्रपदं नितम्बगरिमव्यानम्रगुल्फं मुहुः ।
कर्षन्त्याः कुसुमानि मुक्तकबरि स्विद्यन्मुखं प्रस्खल-
त्क्षौमान्तं श्लथबाहुवल्लरि मुहुर्दृष्ट्वा हरिस्ताम्यति ॥३४४॥

आकृष्यैककरेण केसरतरोः शाखाग्रमाचिन्वती
शिञ्जत्कङ्कणमन्यपाणिकमलेनोच्चैः प्रसूनं मुहुः ।
उद्भ्रान्तभ्रमरेष्वशोककुसुमभ्रान्त्या दशत्स्वङ्गुलीः
सीत्कारं शतधापि हन्त विदधे राधा स बाधां दधे॥३४५॥

कर्षन्त्याः कुसुमानि केसरतरोः शाखाममाकर्षणा-
रसाद्वाप्यस्य कृते स्तनेक्षणपथे मुग्धाङ्गिमनं माधवे ।
दिस्मन्तीमिव यान्तमन्तरुदयत्संभ्रान्ति सीमन्तिनी-
शश्वन्न्यस्यति मोघमञ्जलिपुटं मुक्ताम्बरे मूर्धनि ॥ ३४६ ॥

राकाचन्द्रमसीव शीलितद्दशि ग्रीष्मोग्रदावानल-
ज्वालाव्यग्रचकोरिका जलमुचीवाचोस्तृषा चातकीः ।
स्मेराम्भोज इवोपवासिमधुपश्रेण्यो रयात्त्रीपते-
रङ्गे चेलुरदभ्रभुवो व्रजभुवो वामभ्रुवां दृष्टयः ॥ ३४७ ॥

चारुचन्द्रमिव चन्द्रिका निशि माऽपि प्रसुमपामिवापगाः ।
वारिवाहमिव चञ्चलाश्चलाः (१)मापिरे प्रियतमं व्रजप्रियाः ३४८

द्रष्टुपक्ष्मणि विरोधिनि क्षुधा विद्विषोश्च विनिमेषसंज्ञयोः ।

---

(१) "आप्लृ लम्भने" इति चौरादिकाद्धातोः 'स्वरितेदयमि-त्येके' इत्युक्तिबलादात्मनेपदम् ।

दृष्टिरष्टिकरामिष्टमाध्यनस्ता निनिन्दुररविन्दसम्भवम् ॥ ३४९ ॥

विरहबहलमन्युच्छिन्नहृद्ग्रन्थयोऽपि
व्रजनगरकिशोर्यो नाभवन्वक्तुमीशाः।
मधुमथनदृगन्ताश्रान्तमन्दस्मितश्री-
परिहृतहृदयत्वाद्भेजिरे चित्रभावम् ॥ ३५० ॥

दृग्बाणायसकोटयो व्रजकुलस्त्रीणां मनःकुञ्जरा-
लानानि क्रकचानि धैर्यधरणीजस्यापुरस्यान्तरम्।
व्यापारानिलकालकालभुजगाः प्रेमाग्रदूत्योस्तनो-
स्तेजोऽग्नेः सुतयोऽतिसत्वरतया लक्ष्याः कटाक्षाः समम् ३५१

नानाकेलिकलाकलापमभितो+ +नुकूले तरोः
कूले नन्दसुतः कालिन्ददुहितुः कृत्वा स ताभिः समम्।
तस्याः काञ्चनकान्तिगञ्जनरुचां श्रेणीभिरेणीदृशां
शम्पाभिः सह वारिवैरिव पयोवाहः पयोऽगाहत ॥३५२॥

अमुना यमुनापयोऽन्तरे विहरन्त्यः सह गोपसुभ्रुवः।
परितः परिरेभिरेऽन्तरा लहरीरेव हरिभ्रमान्मुहुः ॥३५३॥

जलगूढवपुर्विकासि वक्त्रं विहरन्तीषु मुकुन्दसुन्दरीषु।
विरराज कलिन्दनन्दिनी सा विकचाम्भोजवनीव यामिनीषु॥३५४॥

मुहुरम्बुजमाचुचुम्ब मुग्धः परिरेभे नलिनीमलीनुदस्य।
अलयोऽपि मुखेषु गोपिकानां स्फुटपङ्केरुहशङ्कया निपेतुः ॥३५५॥

विचकर्ष करेण कोरकं कमलिन्याः पुलकालिसङ्कुलः।
व्रजवामदृशः स्तनाशया जहसुस्ता निभृतं नतभ्रुवः ॥ ३५६ ॥

जलपञ्जलिनाञ्जनाभमास्येऽमितहास्ये सुदृशः स्वयं विकीर्य।
उदडीनयदेष चञ्चरीकभ्रमशाली करपल्लवेन भूयः ॥३५७॥

हरिरूपनिरूपणैकताना कलयन्ती जगदेकनीलिमेव।
स्थलमप्यवगाहते स्म काचिज्जलमोहाकुलचेतसा कृशाङ्गी॥३५८॥

हरिनिर्भरसङ्गसम्भ्रमोद्यत्पुलकग्रन्थिलकायकन्दलीका ।
अवगाह्य पयो वपोऽभिरामा व्रजवामाशु जडीबभूव काऽपि॥३५९॥
हरिणा हरिणायतेक्षणाभी रचिताळङ्कृतिरर्कनन्दिनी सा ।
परिभूय बभौ नभोऽपि राजत्तरतारावलि पूर्णिमाहिमांशु॥३६०॥
पशुपालविशाललोचनाभिः सरसाभिः पयसाभिऽषिच्यमानः ।
अपि तेन स तास्तथाभिषिञ्चन्करिणीभिर्विरराज दिक्करीव॥३६१॥
कलधौतलतानुकारिणीभिस्तनुभिर्गोपचमूरुलोचनानाम् ।
अनुभावितवैद्युतप्रभाभिर्यमुनैवाम्बुमुचो रुचो बभार ॥ ३६२ ॥
व्रजचारुचमूरुलोचनानां यमुनावारिणि मग्नविग्रहाणाम् ।
स तु चुम्बितुमास्यचन्द्रबिम्बं प्रतिबिम्बं शतधा चुचुम्ब चेन्दोः॥३६३॥
अवशं वपुरप्युपेतबन्धा कबरी निर्गलितैव वैपरीतिः ।
अपि चोत्तमपञ्चवस्थमासां जलकेलीषु रतान्तकान्तिरासीत्॥३६४॥
युतिमिच्छति चक्रवाकचक्रे स्तनचक्रेषु चमूरुलोचनाभिः ।
अभिजृम्भितसंभ्रमाभिरामं शतधाऽपि प्रिय एव पर्यरम्भि॥३६५॥
उदयद्व्रजगण्डमण्डलीव स्फुरदुर्वीधरशृङ्गधोरणीव ।
कुचकोटिभिरुच्चकाश वीची विदलत्कञ्चुलिकासु तासु कृष्णा॥३६६
विरहं हरिणा सहाशु कुर्वन्स निजान्तःशुचिमुज्झितीर्पुरिन्दुः ।
सुदृशां मुखचन्द्रचन्द्रिकाभिः परिभूतोऽभजदस्तभूधरान्तः ॥३६७॥
अपहाय जलावगाहलीलां परिधायांशुकमङ्गना हरिश्च ।
अवशा इव ते पुरं समीयुः प्रतिभूकृत्य परस्परं मनांसि ॥३६८॥

इति रासोत्सवः ।

[इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पूकाव्ये
षष्ठोऽयमुल्लासः ॥ ६ ॥]

अथ सप्तम उल्लासः

समान्तदक्षीणां विषयविमुखत्वात्परिजने
गृहान्तर्विश्रान्ते शिरसि दिनकान्ते विरमति ।
अशिञ्जन्मञ्जीरस्थगितमणिकाञ्चीकलकला,
वनान्तः श्रीकान्तं न हि पशुपकान्ताप कतिधा ॥ १ ॥
हंसानां कलहोऽङ्घ्रिहंसकरव काञ्चीकलापध्वानैं
कुञ्जाटव्यभिसर्पिषट्पदघटाझङ्कारकोलाहलः ।
कुर्वाणे दिवसाभिसारमबलावृन्देऽरविन्दावली
वातोद्धूतपरागरागलहरी गोपायते विग्रहम् ॥ २ ॥
पानीयानयनच्छल परिजने सद्मापि पुष्पाहृते
नव्योद्यत्तरुवाटिकावकलनव्याज समातन्वती ।
आसाद्य मिथमिन्दुसुन्दरमुखी चिक्रीड गूढं वने
रागश्चेतसि चेद्गुरुश्चतुरता सिद्धेरसाध्यं किमु ॥ ३ ॥
सान्द्रीभूय विधुं विधूय मिहिरस्याच्छाद्य बिम्ब हठा-
द्धाराभिर्विदधद्गभीरतिमिरक्रोडावगूढं जगत् ।
गम्भीरध्वनिभिर्विधाय वधिरं धाराधरो देहिनं
व्यातेने रजनी दिनेषु सुदृशः स्वेच्छाभिसारोत्सवम् ॥४॥
मञ्जीरं मणिमेखलामपि दिवानाशो न वासो जहौ
विद्युन्मालिनि गर्जशालिनि पयोवाहे वियद्वाहिनी ।
श्रीराधाभिससार माधवमथ क्रीडन्तमेनं तया
पश्यन्तोऽपि जना घनाघनमहो विद्यद्वद्दं मेनिरे ॥ ५ ॥
अथ व्रजकुलकमलदलायताभिरामेक्षणाभिराभीरपुरन्दर

नन्दने सह विहरति विचरति च तारावलीभिरिव ताराधिनायके दिवसकरदुहितुरनातिदूर एव कुबेरानुचरो हरिसहचारिणीः सुधामेदेव इव, धर्मसम्पदं कलिरिव समयमभीक्षमाणो जिहीर्षुरासीदसंलयवनगूढः शंख(१)चूडश्चिरकालम् ।

क्वचिदपि समयेऽटवीषु बहुविटपिविटान्तरितस्फुटकुसुमपटुघटितवनवाटिकासु नानाकुसुममभिचिन्वानाः प्राणाधिकतया हरिगुणगणैकतानाः काश्चन मधुमथन मुकुन्द माधव प्राणाधिनाथेति नादैरापूरयन्तीराशा दशापि कुसुमपरम्परा इवामोदैः समीरोऽहरद् हरीक्षितो दूरतया गुह्यकापसदो निगुह्यात्मानम् ।

आकार्ण्य ध्वनिमेणशावकदृशामाशाशु धावन्हरि-
र्द्वित्रैरेव पदैर्गजं हरिरिव द्रागेव जग्राह तम् ।
मूर्द्धानं चरणाभिघातविधिना द्वेधा विधायाददन्मुक्तावच्च शिरोमणिं पुनरगाचाभिः समं तद्गृहः ॥ ६ ॥

अथ कतिपयदिवसेष्वतीतेष्वतिशयबलपुष्टभूयिष्टमदगरिष्ठो जगतामनिष्टोऽरिष्टो(२) नाम दानवो दण्डधर इव चण्डतरखण्डमूर्त्तिधरोऽखण्डसुरखण्डिताशेषमहीखण्डो मधुमथननिधनविधानानुसंधानधनो धूनयन्नवनिधरधोरणीं धराधरकुहरगरीयोघोणदरीद्वारदुरीहमानझञ्झायमानपरम्पराभिराविरभूदभूतपूर्वानुभवप्रमादविभवः ।

उज्जाग्रद्रोमराजीत्रुटिततरुघटस्तुङ्गशृङ्गाग्रघात-

---

(१) शङ्खचूडवधकथा भा० १० स्क० ३४ अध्याये ।
(२) भा० १० स्कं० ३६ अध्याये कथा ।

न्यग्रोर्वीभृद्भिरुर्वीपतिशिरसि समुद्धाव्य दर्वीकराणाम् ।
श्वासोड्डीनाभ्रमभ्रंकषककुदगरादुर्गमस्वर्गमार्गो
नर्दद्गीर्वाणगर्वाद्विषदुरुवपुराभोगभाग्दिग्विभागः ॥ ७ ॥
न्यञ्चद्भूभारभुग्नीभवदुरगधवोद्भूतदर्वीकरार्वी-
गर्वीति त्रस्यदुष्णद्युतितुरगगणोत्तानचञ्चद्विषाणः ।
रोदःसंरोधिरौद्राकृतिरुदितककुब्व्यग्रगीर्वाणवर्गो
भूयिष्ठानिष्टनिष्ठास्त्रिभुवनभयभूराविरासीदरिष्टः ॥ ८ ॥
खुराग्रेणोग्रेण क्षितिमभिखनन्तं खरवल-
द्विषाणाग्रव्यग्रोच्छलितगिरिमुद्रालयितलम् ।
समुत्तुङ्गे शृङ्गे पशुपशिशुरङ्गेन कलयन्
धुनानोऽतिध्वान मृगमिव मृगेन्द्रो हरिरहन् ॥ ९ ॥
अथायातः के(१)शी तुरगवरवेषी विरचयन्
खुरीखेलां वेलां भुवि चरणहेलाक्षेपवनः ।
श्रुती कृत्वोत्ताने नभसि विधुनाने हरिदया-
नथःकुर्वन्नुच्चैःश्रवसमलमुच्चैस्तरतया ॥ १० ॥
पुरः पश्चात् श्यावो(२) दृढनिविडमध्योढलघिमा
महोत्तुङ्गः पृष्ठे शिरसि च गरिष्ठोऽसितरुचिः ।
गुरूदग्रग्रीवश्चरणवलयीव द्विनयनो
हयः केशी चित्रादपि जगति चित्राकृतिरभूत् ॥ ११ ॥
पुरस्ताद्विस्तारैः स्तन इव परस्तादपि पृथुः

(१) भा० १० स्कं० ३७ अध्याये कथा ।
(२) श्याव• कृष्णपीतः ।

सुपीनश्रोणीव प्रणय इव तुङ्गो मृगदृशः ।
तनीयोमध्यश्रीस्तनुरिव तरस्वी मन इवा-
निवारश्चेतोभूरिव दनुजवाहः समजनि ॥ १२ ॥

यदि चलति कदापि द्विपादिव, तदा पदा विलङ्घ्य रंहसा गिरिसंघमागरानपि सप्तपदीमिव सप्तद्वीपान्तरमपि तदिदमनन्ततलमपि निखिलमाशावलयमपि न गतिषु पारितोषमेत्य रोषवलित इव गन्तव्यस्थलविरहमनुभूय दूयमानमानसो भूयो भूयोऽपि तव धिगनन्ताभिधानामित्यनन्तामाधिक्षिपन्निव त्रिभुवनतनिमविधानमधुरीणां धरामारमास्कन्दन्निव क्षिपति खरखुराग्रैरव्यग्रमुर्वीतलमेव बहुवेलम् ।

क्षणं खुरखरीखरः क्षणमनन्तवाहान्तर-
प्रपातहठलम्पटः क्षणमदभ्रझम्पोत्कटः ।
हयः क्षणमसौ हरिच्चरितचन्द्रचक्रभ्रमि
द्विपादिव महीतले क्षणमभूत्कृतावस्थितिः ॥ १३ ॥

सायमुपनगरीषु गतिचातुरीभिरभिभूय व्रजभूमिचारिणां मनो नयनानि वन्दीकृत्येव विहरन् , मधुरिपुमुपलभ्यारभ्यातिहेषारवमेषां बधिरतामुन्नावयन्नाशातलमाकाशवलयमापूरयन्नपि कृशयन्नपि जलधरजलधिगभीरघोषान्, रोषाकुलो निःशेषव्याप्तवदनतया भयानकः प्रकटितविटपकटुकठोरदंष्ट्राकुठारनिष्ठुरं द्रष्टुमना दुष्टदनुजहयपतिरुद्दधाव भूयिष्ठम् ।

हयास्ये हास्येन स्फुरति मधुरास्यो मधुरिपु-
र्भुजादण्डं दूराग्रतरदवलम्बं ददद्दिव ।

द्विजैर्द्रागुड्डीनं चलितमचिराद् गोभिरभितः
स लेभे धामोच्चैः प्रभुरकृपया किं न कुरुते ॥ १४ ॥

अथ निपतति विगतासुतया हयवेषिणि कोशिनि दनुजपतावचिरोपस्थितविध्वंसकंसलक्ष्मीरिव सपदि चकम्पे शम्पेव वसुधेयम् ।

यदवधि वसुधा दधार कम्पं तदवधिकं सततुस्तनूद्भवर्मा।
किमजनि कमलैव भोजभर्तुर्मधुरिपुमङ्गमरङ्गसात्त्विकश्रीः १५

अथ सपदि स विचार्य भूर्यमात्यवर्यैः सह निजकार्यसिद्ध्ये स नन्दनन्दनानयनमाचार्य द्विरदकुलापीडकुवलयापीडचाणूरमुष्टिकप्रभृतिमहामल्लमोत्थापनमेव नीर्णाय समाहूयाक्रू (१) रमादिदेश किमपि निगूढमहाक्रूरः ।

नाशं बकीबकमुखेषु गतेषु तेषु
चाणूरमुष्टिकबलं स जयाय मेने ।
इन्दौ गतेऽस्तमवलेपि सरोजवन्यौ
खद्योतरोचिरिव घोरतमोजिगीषुः ॥ १६ ॥

अक्रूर व्रजनगरं व्रजा व्रजन्तु द्राक्पर्याकलितकरा व्रजव्रजास्ते ।
नन्दाद्याः सहकृतनन्दना परश्वः संभावी यदिह धनुर्महामहो नः १७

भोजभूपतिगिरं तु गान्दिनीनन्दनो द्रुतमधत्त मूर्धनि ।
प्रातरध्वनि चकार चंक्रमं संक्रमं रविरिवाघनिष्क्रमम् ॥१८॥

दक्षिणं मचलदक्षि गान्दिनीनन्दनेक्षणमवत्त तत्क्षणे ।
प्रैरयच्चरणमुग्रतो यदा तोयदाभपुरुषं स भावयन् ॥१९॥

---

(१) अक्रूरकथा भा० १० स्क० ३८-४१ अध्यायेषु वर्त्तते ।

आचुम्ब्य चक्षुरथ दिक्षुरसौ निधाय
सम्यग्विधाय शुभसूचकदर्शनानि ।
ध्यात्वा किमप्यभिदधत्पुलकप्रपञ्चै
संचीयते स्म स चिराय मुदां चयेन ॥ २० ॥
निर्भिन्नाञ्जनपुञ्जगञ्जनरुचिर्भ्रूभङ्गदम्भङ्गयो-
राचार्यः कलितात्रिभङ्गललितो गोधूलिभिर्धूसरः ।
प्रस्थानक्षण एव दक्षिणमुहुर्यच्चक्षुरालम्बते
लास्यारम्भणमित्थमेव स पुरोभावीति संभाव्यते ॥ २१ ॥
अञ्जनं विरचितानुरञ्जनं प्राप्स्यसि प्रथितखेदभञ्जनम् ।
अप्यताण्डवमितीव मन्महे मन्महे न तव हे विलोचनम् ॥२२॥
रङ्गा रचिततरङ्गाः सपदि कुरङ्गा वदन्ति हरिसङ्गान् ।
मयि राङ्गामियमाज्ञा कीदृशभाग्यादभून्न विज्ञातम् ॥ २३ ॥
बलपुलकवरैव मे जडिम्ना नयनपयोवहवेपथो प्रसीद ।
नयनपथगते व्रजाधिनाथे न तु भजतानुभवे विरोधिभावम्॥२४॥
क्वाहं मोहमयः क्व बोधिनिचयध्येयः स्वयं माधवो
भूयाल्लोचनगोचरोऽयमिति मे का नाम संभावना ।
कः प्रत्येतु विलोकते कमलिनीबन्धुं तमन्धं तमो
नह्यन्धः प्रभुरीक्षितुं क्वचिदभूद्रत्नं पुरोवर्त्यपि ॥ २५ ॥
द्रक्ष्यामि क्षितिषु क्षणं चरणयोर्लक्ष्माद्य लक्ष्मीपते-
र्दम्भोलिध्वजपङ्कजाङ्कुशपदाभिख्यापरिख्यापितम् ।
स्प्रक्ष्यामि प्रपतन्नुपेतपुलको धक्ष्यामि मूर्ध्ना रजः
स्रक्ष्यामि प्रमदं च द्रक्ष्यति यमी यं नो जनुःकोटिभिः॥२६॥

विश्राम्यद्भ्रान्तिमुद्रितस्मृतिसमुत्तानश्रुतिप्रस्फुर-
ल्लोमाञ्चाकृतिसाश्रुसन्ततिगवां धाराभिराराध्यते ।
सा वंशीकलमाधुरी मधुरिपोः स्यान्मे सुधाजित्वरी
कर्णद्वारचरी सुरासुरपनेराज्ञातिभाग्यादभूत् ॥ २७ ॥
उद्यद्दर्पघनाणुघोरणिदधद्धेनोश्च रेणोः कणा-
न्व्यालोलालकसंकुलालिकतयोन्मृष्टार्द्धगोरोचनम् ।
स्मेरापाङ्गवलत्तरङ्गनयन यत्रेक्षणं प्रेक्ष्यते
बाष्पग्रन्थितपक्ष्म तन्मुखमहो स्यान्मे स कीदृक् क्षणः॥२८॥
संसाराङ्घ्रिरासते विदधते ध्यानैकतानं मनो
योगीन्द्राश्शरणं च गोचरयितुं नैव क्षमन्ते क्षणम् ।
रेदुः साहसमूढमानसपरीरम्भोऽपि सम्भाव्यते
किं ब्रूमो बत पङ्गुरिच्छति गिरीनुल्लङ्घितुं रंहसा ॥ २९ ॥

इदमादिकमधिकमनुध्यायं ध्यायमनवहितप्राह्णमध्याह्नप-
राह्णसमयाह्निकमविदितक्षुधाबाधादिकमम्भोजिनीकुलबान्धवे
चरमगिरिचूडाचक्ररत्नायमाने महायानेन यमुनातटनिकट एव
वृन्दावनोपकण्ठमुपलेभे गान्दिनीनन्दनो नाम ।

दहशेऽथ दशोह मानया पदलक्ष्मैव विलक्षणं हरेः ।
अवतीर्य रथाद्वितीर्य दृग्जलपुष्पं समपूजि तेन तत् ॥३०॥
उरसा शिरसा च गान्दिनीतनयोऽवन्दत चेतसा दृशा ।
अवशो निपतन्नशोभतोत्पुलकौघैस्तरुरङ्कुरैरिव ॥ ३१ ॥
तदुदीक्षितुमक्षि लोलुपं तदुपासङ्गकृतेऽङ्गमुत्सुकम् ।
उभयत्र सतास चेतसा प्रतिनद्योरिव मध्यगो द्रुमः ॥३२॥

दृशि वक्षसि मूर्ध्नि तत्पदान्तिकधूलीमयमाददे मुदा।
न तदङ्कमशङ्कमानसोऽजनि संस्पष्टुमपि प्रभाववित् ॥३३॥
न विवेद निचोलमव्ययस्थं च्युतबन्धं चिकुरं च मुग्धचेताः।
हरिमीक्षितुमुद्गताभिलाषः सहसोन्मत्तवदाप नन्दवासम्॥३४॥

क्वचन मदकलाच्छवत्समण्डलैरत्युच्छमुच्छलद्भिरुपचितपरमोत्साहपरिणाहम्, क्वचिदूधोभरमन्दसंचारुचटुलतरधेनुधोरणीकम्, क्वचिदविरलमदमत्तान्योन्यसमरापन्नातिचण्डषण्ड(१)मण्डलीकम्, क्वचिदुपचितपवमानदोधूयमानकरीषधूमसन्तानश्यामलिमसमाहूतबर्हियूथम्, क्वचन च तरुणाभीरवीरदुह्यमानसुधासमानापरिमाणदुग्धमुग्धध्वानिसंदिह्यमानहिमगिरितटवहमानगङ्गाप्रवाहम्, क्वचन च रचितातिचण्डचंक्रमणचमत्कारधेनुधारानुधावद्धीरेतरधूतकलधौतलगुडकराभीरकिशोरपरम्परम्, क्वचन कुचकलशविरोचमानव्रजवामलोचनाचारितचतुराननाद्यविदितचक्रपाणिचरणगुणानुवादसादरारम्भम्, क्वचन सुरकेसरिकैशोरावधिकर्मकौशलमकौशलापसारणमनुगीय क्रोडाधिरूढप्रौढकिशोराभिद्राविद्रावितद्रवणायासानकुर्वतीभिरशोभितमपि नीरन्ध्रपशुपकुलपुरन्ध्रीभिः, क्वचन पुरपयोधिनन्दिनीसीमन्तसीमशीलितामन्दसिन्दूरबिन्दुसन्दोहसन्देहघटनपटीयोदीपपटलीदीपनव्यग्रपाणिकमलभूयिष्ठसुचरित्रगोष्ठीकमनुवभूव गान्दिनीनन्दनो गोष्ठम्।

व्रजाधिनाथमन्दिरे व्रजन्व्रजेन्द्रनन्दनं

(१) षण्डा वृषभाः।

व्रजेन्द्रियाभिनन्दनव्रजानुकूलचन्दनम् ।
कटीतटीनटीभवद्धटीपटीतडिद्घनं
वपुर्विभाति भूतभावनी भवद्घनाघनम् ॥ ३५ ॥
झणज्झणद्ध्वनन्मणीमनोज्ञकिङ्किणीधरं
कलत्कणत्क्रमोल्लसत्पदानुरूपनूपुरम् ।
विलोलकुण्डलप्रभाप्रभातगोपगोपुरं
गजेन्द्रमन्दगामिनं महेन्द्रदर्पदामिनम् ॥ ३६ ॥
ललाटपट्टरोचमानपाटलाभरोचनं
दयावलोकलोपिताखिलो+हानशोचनम् ।
हिरण्यहारहारिभाविभासमानवक्षसं
भुजाग्रलग्नकङ्कणच्छटोद्भटोद्यदङ्गदम् ॥ ३७ ॥
स्फुरारविन्दगञ्जिना स्मितच्छटातिमञ्जुना
जगन्मनोनुरञ्जिना महातमोभिभञ्जिना
शुभंयुनाभिरोचमानमाननेन चक्षुषा ।
अधीरधेनुरेणुभिर्विधूसरीकृतालकं
समस्तलोकपालकं वयस्यगोपबालकम् ॥ ३८ ॥
सुपुष्पदामगुञ्जया विघूर्णितालिपुञ्जया
निगूढयापि चूडया विगाढमूढसौभगम् ।
ददर्श दर्शितामसीतमःसमूहमूहयन्
महो वहन्तमान्तिके सहैव गान्दिनीसुतः ॥ ३९ ॥
दधानमभ्रमेचकं शितिप्रभाभिषेचकं
पटौ कटौ सुमेलकं कृतानुजानुमेलकम् ।

अयोमयोरुशृङ्खलामिवातिशुभ्रकुञ्जरं
मनोनिरोधपञ्जरं वलं च चन्द्रपाण्डरम् ॥ ४० ॥
प्रागाकर्णितविश्ववर्णितघनश्यामाभिरामे मनो
दृष्ट्वान्तं परिचीय जातजडिमा भूमावसौ निष्पतन् ।
बाहुभ्यां परिरभ्य निर्भरमुरोभागे समुत्थापितो
द्रागेव स्मितमञ्जुकञ्जनयनेनाहो तपःकौशलम् ॥ ४१ ॥
प्रौढप्रेमभरारूढजडिमा गान्दिनीसुतः ।
प्रबभूव तनौ नैव भूयः किमभिधास्यति ॥ ४२ ॥
तालाङ्कोऽपि दधावङ्के नीलपङ्केरुहेक्षणम् ।
आलिलिङ्ग कृतानन्दः श्रीनन्दो गान्दिनीसुतम् ॥ ४३ ॥
कृतोपवेशस्य सुवेशभत्र्या पत्या समं दत्तवरासनेषु ।
पानीयमानीय पदे सुधौते यशोदया दीप्तयशोदयापि॥४४॥
सुधामुचोवाच स चारु वाचा रुचा सदाचारपरः स्फुरन्तम् ।
दिष्ट्यासि दृष्टो महतोतुभूतिर्भवेद्विना नैव तपोविभूतिम् ॥४५॥
विधाय सम्यग्व्यवसायमेनं स भोजयामास यथेष्टमिष्टम् ।
पप्रच्छ सोत्साहमभीप्सितानि हितानि तस्यागमकारणं च॥४६॥
स गान्दिनीसुनुरनूनशीलो नन्दं बभाषे ज्वलिताग्निकीलः ।
आशीविषेणेव सहाधिवासी जनो न कः सीदति भोजभर्त्रा॥४७॥
धनुर्महो मे भविता परश्वो युक्तं करैः श्वो व्रजमानयस्व ।
सगोरसं नन्दसरामकृष्णमाज्ञापयामास स मां मतीति॥४८॥
आज्ञातं प्रथितधनुर्महेन राज्ञा
विज्ञातं भवतु भवाद्भिरित्यभिज्ञाः ।

गन्तव्योपसि मथुरां करान्गृहीत्वा
घोषेऽस्मिन्द्रुतमिति घोषयन्तु घोषान् ॥ ४९ ॥
चक्रेण प्रत्यूषे सह मधुपुरीं यास्यति हरि-
र्मनागित्याघोषे श्रुतिकुहरकोशे गतवति ।
वलायुःश्रीमोषा विहितमतिशोषा द्रुतमहो
न घोषे घोषाणामहह कति दोषाः समभवन् ॥ ५० ॥
अथ कापि कला कलापिनी द्रागधृतिद्रावितचेतनासमुद्रा ।
निहिते स्वयमप्युरोजभारे मणिहारे फणिसम्भ्रमी बभूव॥५१॥
अपराधिविधूयमानधैर्या जलबुद्ध्याशु हुताशमाददे ।
परिवेषयितुं गुरोर(१)मत्रे न परा वेद कराच्च्युत च पात्रम्॥५२॥
पशुपालविशालपङ्कजाक्षी सपदि क्षीणकलेवरा परासीत् ।
व्यपतन्नचिरात्कराद्धराया मणिमुद्राङ्गदकङ्कणादयोऽपि॥५३॥
विषमेणविशेषनाभिपङ्क व्रजपङ्केरुहलोचना शशङ्के ।
अपराऽपि हिमांशुमंशुमन्त पवन माणवनीहुताशहेतिम्॥५४॥
भवन च वनं च भिन्नमन्या न हि मेने मनसैणशावनेत्रा ।
विगतेहतयापरापवित्रीकृतगात्रीव नितान्तचिन्तयासीत् ५५
अपरा कृतरन्धनानुबन्धा स्वयमन्धायदिन्धनं तदार्द्रम् ।
अकरोदति रोदनाम्बुपूरैरपि निर्वाणमदभ्रजीतिहोत्रम् ॥५६॥
अपरापि गुरोः पुरो ददानेन्धनमार्द्रं दहनेषु रन्धनेषु ।
अचिरेण मुमोच लोचनाम्भोलहरिं प्रेम न किं वशी करोति॥५७॥
दिनमुखमनुभूय गान्दिनीभूरथ व्यरचयदाह्निकमाशु पूर्वमह्नः ॥

(१) अमत्र भाजनम् ।

अनुसरदुपनन्दनन्दमुख्यव्रजपचरत्सह नन्दनन्दनेन ॥ ५८ ॥
रथवरमधिरुह्य रेजतुस्तावसितसितौ वसुदेवपुण्यकेतु ।
मुरहरहलिनौ सहाधिरूढावुदयगिरीन्द्रमिवाभ्रयुभ्रभानू ॥५९॥
अनुचलदनुकूलगोपगोष्ठीचरणसमुद्गतधूलिधोरणीभिः ।
सपदि परिवृतो रथो मुरारेरहह मनोभिरिवैणलोचनानाम् ।६०
यदि सह युवतीजनैर्यशोदा द्रुतमभविष्यदचेतना न मोहैः ।
कथमपि किमसौ तदा कदापि क्षणमपि शक्ष्यति केशवः प्रयातुम् ६१
अधिरुह्य सुतुङ्गसौधशृङ्गं दयितस्यन्दनसन्निविष्टदृष्टिः ।
हरिणायतलोचनासमूहो विदधे व्योमतरङ्गिणीसहस्रम् ॥६२॥
आवासाद्बहिरेत्य सत्वरमपत्रीडं दुकूलाञ्चल-
व्यालीढक्षितिमुक्तकुन्तलभरं पादाग्रबद्धस्थिति ।
प्राचीनाहितदेहवल्लि मुहुरुद्ग्रीवं यदेणीक्षणा-
पश्यत्तद्बुबुधे दुरुद्धरतया शल्यादुरीयो हरिः ॥ ६३ ॥
हरिणापि निरैक्षि हारिणाक्षी हरिणाक्ष्यापि हरिः समं समैक्षि ।
उभयोरपि तत्तु मर्मभूमीरुहमूलोत्खननेन खनित्रमासीत् ॥ ६४ ॥
हरिवीक्षणलोभनिष्क्रियाक्षी द्रुतसंचारभिया रथस्य बाला।
श्वमितं प्रतिरुध्य योगभाजामुपलेभे परितोऽचिरादवस्थाम् ॥६५॥
विगताशनमालुठत्कलापं रथधूलीः किमिदं निरीक्षमाणाः ।
व्रजधामदशामदृष्टचेष्टाः समदुःखा इव बर्हिणो बभूवुः ॥ ६६ ॥
श्वसितानिलसानुकूलताभिर्मथुरामाप्स्यत माधवः क्षणेन ।
यदि न क्षितिरस्रुभिः सपङ्का प्रतिरोधानकरिष्यदश्वमुपाम् ॥६७॥
अनुवीक्ष्य रथं रथाङ्गपाणेर्निपपात क्षितिषु क्षतासुकल्पः ।

द्रुतमेणकिशोरदृक्कलापो विललाप प्रललाप हन्त भूयः ॥६८॥
प्रस्पन्देऽपि दृशोरसूयत मनोऽयं द्रष्टुमिष्टं मुहु-
र्यस्यालिङ्गनमङ्गलाप्रमधुश्वासेऽपि चासीद्व्यथा।
अङ्गस्य व्यवधाविधायकतया यस्याङ्गरागेऽप्यभू-
द्वेषः सोऽयमुपैति हन्त मथुरा त्वं जीव धिग्जीवसि ॥ ६९ ॥
सूते स्यन्दनचण्डचंक्रमणतो दृष्टा मुधा दृष्टयो
दीयन्ते तमनुप्रयान्ति यदमी निःश्वासझञ्झानिलाः।
प्राणानामधुना प्रयाणमुचितं तेनैव सार्द्धं बहि-
र्निर्व्रीडत्वमिदं तु हन्त पुनरप्यायान्ति यत्तं विना ॥ ७० ॥
द्रष्टुमिष्टतमदेशमग्रतो झम्पतः पतति केशवे क्षणम्।
गाहते तमभिलङ्घ्य रंहसा तत्पुरैव परमास्पदं रथः ॥ ७१ ॥

अथ तपति ललाटपट्टमातपैर्भगवति मरीचिमालिनि कालनीतिविज्ञो विज्ञापयामास प्रज्ञावतामग्रणीः सूतः। भगवन्नम्भोजिनीकुलवल्लभो नभोमध्यमध्यास्य वियद्वाहिनीपयस्यास्यादिपक्षालनेनाश्वानाश्वास्य विश्राममनुभवति माध्याह्निकाह्निकायैव। तदिह भवानपि समुचितमाह्निकमह्नाय निर्वाहयितुमर्हतीति। हरिरवधाय निधाय दिक्षु चक्षुरम्भोजमाहेन्द्रमहो सत्यं सत्यम्।

छायाभिर्व्यथुरध्वनीननिवहायासच्छिदा ये द्रुमा
मूलस्यापि निजस्य ते पुनरमी रक्षासु दक्षा न हि ॥
विश्वोत्तापहृदम्बुसंभृतमभूत्सन्तापभारैरहो
कालः कोऽयमितीव निष्क्रियवपुर्मूको बको ध्यायति ॥७२॥

पातालान्तः समान्ताज्जिगमिषव इवारब्धकुलयावगाहाः
सान्तर्दाहावहारा दलपुटपुटिताः पत्रिणो मुग्धचेष्टाः ।
मार्गन्तो मार्ग एव प्रतिविटपितलं रंहसा मार्गसंघा-
श्छायामायासभाजो ययुरहह मुहुः फेनिलान्याननानि ॥७३॥

अथ गान्दिनीनन्दनः कालिन्दीपयसि निमज्ज्य, निखिलपरमानन्दमन्दोहकन्दं तस्मिन् गोविन्दं समाकलय्य किमिदमिति निमज्ज्य पर्याकुलयदेनमेव देवाधिदेवम् । अथ मनसि विचार्य कार्यं पुनरेतदेतस्यैवेति द्रुतमुपचितसंभ्रमचकितमनास्तमेव सनातनं प्रतितुष्टाव भूमभूयिष्ठम् ।

हे विश्वरूप सुरभूपनुताङ्घ्रिपद्म पद्मापते पतितपावन दानवारे ।
हे कैटभद्विपदिमोद्धरणानिवारसंसारभारमपसारय ते नमोऽस्तु७४
हे पूतनादमन दारुणचक्रवालसम्पातनप्रथितशाकटभङ्गरंहः ।
विद्विष्टदुष्टबकसेवकतुष्टरूपं कस्तावकं जगति वेद नमो नमस्ते ७५

हे दण्डिताघ दलिताघ पदावलम्ब-
घातप्रलम्ब हतमत्सरवत्स वीर ।
हे चण्डकुण्डलिविखण्डन पुण्डरीक-
दीर्घेक्षण क्षयितदाव नमो नमस्ते ॥ ७६ ॥
दुर्दान्तधेनुकविधूनन शुद्धबोध
गोवर्द्धनोद्धरण संक्षतशंखचूड ।
मूढीकृताम्बुरुहसंभव देवचक्र-
चूडामणे निगमगूढ नमो नमस्ते ॥ ७७ ॥
हे केशिनाशन विनष्टगरिष्टदुष्टारिष्ट प्रहृष्टनरकिन्नरदेवसृष्टे ।

श्यापाङ्कतल्पपरिकल्पितसन्निवेश हे केशव प्रमितविश्व नमो नमस्ते ७८

हे केलिकल्पितनिरल्पितमीनरूप
संसारकूपगतमुद्धर मामरूप ?।
मुग्धो विधिस्त्वयि भवस्तव वेद नान्तं
भ्रान्तं मनो मम तु वेत्तु कथं नमस्ते ॥ ७९ ॥

मामच्छकच्छपकलेवर पाहि कच्छे
सौकार्यमस्तु भवने तव शूकराङ्ग ?।
अंहोनृसिंह हर वामन वा मनो मे
वामं विधेहि विबुधेश नमो नमस्ते ॥ ८० ॥

श्रीराम राम बलराम गुणाभिराम
त्वन्नाम संस्फुरतु चेतसि मे निकामम् ॥
बुद्धो मया भवतु बुद्ध मया न कल्कं
कल्किन्मनो भवति मेऽस्तु नमो नमस्ते ॥ ८१ ॥

इति स्तुत्वाक्रूरो जलनयनपूरोपलिपितः
मतस्थे प्रेमार्द्रः सहरिबलभद्रो मधुपुरीम्।
अनुस्मारं स्मारं चरितमनिवारं यदुपते-
र्न पन्थानं वेद स्खलदखिलवेदव्यतिकरः ॥ ८२ ॥

मथुरामनुभुय माधवोऽवददक्रूरमिदं पुरो व्रज।
सबलेन मयागमिष्यते समामाभीरगणेन सन्निधौ ॥ ८३ ॥

मधुसूदनसूक्तिमाददे स तु गङ्गामिव मूर्द्ध्नि शङ्करः।
पुरमाविशदाशु घोषयन् हरिरामागनं पदे पदे ॥ ८४ ॥

अथ तावतिकुञ्जराविव गत्याखिलचित्तहारिणौ।

मुखरीकृतमञ्जुनूपुरौ सुरराजौ पुरराजमीयतुः ॥ ८५ ॥
मथुरापुरि राजको रिपू रजको राजत एव नापरः ।
अत एव तमग्रतो गतं नपटादानहठादपातयत् ॥ ८६ ॥
सुमनोभिरुपेत्य तुष्टिमासीत्स तु मालाकृति दत्तसाधुदृष्टिः ।
अपि वैरिणमेव सेवमाने सुमनःशालिनि नानुकम्पते कः॥८७॥
अध्वमध्यमितयोः पुरी तयोरीक्षणक्षणविधाविना नृणाम् ।
देहयष्टिनिहिता मुखाम्बुजैस्तोरणं स्रजमिवास्रजद्द्विधा ॥ ८८ ॥
एतयोर्नगरमध्यमेतयोर्वर्धमानघनतामसीमयोः ।
पौरमोदतटिनीतटद्वयीवाविरास जनघोरणी द्विधा ॥ ८९ ॥
तिरोभूतव्रीडा हतनिखिलपीडा विघटित-
प्रियारब्धक्रीडा गुरुजघनरीढोदयकरी ।
जयन्ती मान्थर्यं युवतिषु हरन्ती तदपरा
चिकीर्षामीर्ष्याभिर्मधुरिपुदिदृक्षैव ववृधे ॥ ९० ॥
युवानं व्यातेने स्थविरमपि पङ्गुं च विदधे
स रंहोजङ्घालं पटुनयनमप्यन्धमकरोत् ।
विदूरादाकृष्टीरकृतकुलपङ्केरुहदृशा
लघूचक्रे धैर्यं मधुमथनसन्दर्शनरसः ॥ ९१ ॥
मुरारिरेतीति यदास वाणी सा राजधानी प्रमदा तदानीम् ।
दिदृक्षुरक्षीणि मुखं मुरारेर्गवाक्षलक्षस्य मिषान्न्यतानीत् ॥९२॥
मञ्जीरध्वनिमेखलाकलकलव्याजेन वामभ्रुवा
यान्तीना निरवद्यवाद्यमुदभूत्साक्षाद्दिदृक्षावशात् ।
प्रस्वेदमकरप्रपातकपटाद्दिष्टिश्च पौष्पीह वा-

मेतस्मै कुलशीलकौशलमसीमानन्दवृन्दावने ।
अस्मिल्लोचनगोचरे त्रिजगतीसौन्दर्यशोभाकरे
कुर्वीत प्रमदा वदानुशरणं का धैर्यमर्यादयोः ॥ १०० ॥

अथ गण्डमण्डलविलोलकुण्डलं
कृतसिंहखेलगतिरिङ्गतः पथि ।
क्षितिपस्य वेश्मगमनानुषङ्गया
सह कुब्जयाजनि हरेः समीक्षणम् ॥ १०१ ॥

हरिराह चन्द्रमुखि देहि चन्दनं
सह मालयैव हृदयाभिनन्दनम् ।
कुसुमानि भामिनि समानि तारया
वद कस्य वेश्मनि विशेषमेष्यसि ॥ १०२ ॥

सोवाच स्मितसुधयाभिषिच्य वाचं
काचं मे निधिरमिलद्गवेषयन्त्याः ।
यस्येदं मम हि करोतु किं स कंसः ।
सर्वं ते नयतु भवान्भवावतंसः ॥ १०३ ॥

आसज्यत्तनुमतनोरिवोग्रमौर्वीं
ग्रीवायामुदधिसुतोपलालिताङ्घ्रेः ।
सा नाम द्रुतमनुरागबद्धरामा
श्यामाङ्गे व्यतनुत कुङ्कुमानुरागम् ॥ १०४ ॥

पदाग्रं कुब्जायाः स मृदुचरणाब्जाभिमृदितं
प्रकुर्वाणो गुल्फास्तदनु समुदस्यापि चिबुकम् ॥
ऋजूचक्रे चक्री वपुरधिकवक्रीकृतमपि

त्रिलोकीसौन्दर्यालयपदचिरादेव तदभूत् ॥ १०५ ॥
निशाविलासाय विलासनेत्रया निमन्त्रितः स्मेरदृगञ्चलेन सः।
चचाल भूपालधनुर्दिदृक्षया विपक्षपक्षक्षयमुख्यदीक्षया ॥१०६॥
विवेश कोदण्डगृहं प्रचण्डवेतण्डशुण्डायितबाहुदण्डः।
समुल्लसत्कुण्डलमण्डिगण्डो बभौ स हेलोद्धतचापदण्डः ॥१०७॥
स चारुचामीकरपीतवासा रराज चक्री कृतचित्रतापः।
सौदामनीदाम दधद्धानः सुत्रामकोदण्डमिवाम्बुवाहः ॥१०८॥
हठाद्धठारब्धगभीरहुङ्कृतिः कठोरटङ्कारविमूढदिक्पतिः।
धनुर्द्विखण्डीकृतवान्स लीलया मृदुं मृणालीमिव मत्तदिग्गजः १०९
कूर्मो निर्धूतमर्मा मुकुलितनयनः कुण्ठयायास कण्ठं
प्रोन्मीलद्दृक्सहस्रद्वयमुरगपतिः सावधानीबभूव।
दम्भोलिर्जम्भभेत्तुर्द्रुतमपतदधः पाणितः शम्भुरासी-
द्वीर्या गाढावगूढो विदलयति हरौ चण्डकोदण्डदण्डौ ॥११०॥
दक्कोणो नैव शोणः समजनि न मनाग्भ्रूपुटे कोपि भङ्गो
नैवास्यं वीतहास्यं क्षणमलिकतटे भ्रूकुटेर्न प्रसङ्गः।
टाङ्कारो जाग्रदुग्रप्रभृतिदिगधिपारब्धकिंकिंनिनादं
विश्राम्यत्कर्कसवादं धनुरसुररिपुर्द्वागखण्डीचकार ॥१११॥
आस्यं पश्यति दर्पणे विरचयत्याकल्पमल्पेतरं
तल्पं कल्पयति प्रसूनसुभगं निर्माति नम्रस्रजः।
धूपैर्धूपयति प्रदीपयति सा रत्नप्रदीपैर्गृहं
वारम्वारमुपैति मन्दिरबहिः पन्थानमुद्वीक्षते ॥ ११२ ॥
द्विखण्डीकृत्य कोदण्डं पुण्डरीकनिभेक्षणः।

निशायां मण्डयामास कुब्जायाः केलिमण्डपम् ॥११३॥

अथ सुखसमतीतयामवतीको जगतीभारमपानिनीषुरीश्वरो द्वारि द्विरदवरवारितायां भोजभूपतेरवततार सह सीरिणा मुरवैरी । अपश्यदपि दुष्टाम्बष्ठाधिष्ठितनिष्ठुराचारनिष्ठितधरणिधरगरिष्ठपतिभूयिष्ठमदद्रष्टिपङ्क्तिलीभूतभूपृष्ठमाघ्राय दिग्गजगणगन्धमन्धीभूय समुद्रीवीभवन्तमिव, मथयन्तमिव पूर्वपरकायत्वमुच्चमाधमाङ्गत्वम्, क्रमसमुन्नतनतमुद्वृत्तपूर्वापरभागपरिणाये प्रकटितजयसिन्धुनन्दिनीश्यामलरोमराजिस्फुरदुरोजशान्तकुम्भकुम्भद्वयमिव, समुदितनीलीनीलिमशालिशुण्डादण्डमण्डितमपि विजृम्भमाणसिन्दूरपूरपूरशोणिमपरिपुष्टकुम्भकूटं कूटमिव मूर्त्तिमन्तमिव गम्भीरगम्भोधरघरमिव विविधविचेष्टारम्भं कुम्भीन्द्रं नाम कुव(१)लयापीडम् ।

यः खलु दण्डशुण्डादण्डतयोद्दण्डदण्डधर इव चण्डिमानमावहति बहुवेलम् ।

यमतिपरिलम्बमानगुरुपरिमाणलाङ्गूललाङ्गूलतया जगत्त्राणपानप्रवर्तमानकुम्भीनसारम्भसम्भारभीमभूमिधरमिवानुभवति त्रिभुवनमेव ।

येन च कचकाचमेचकाकारतया त्रिभुवनभवनचतुःस्तम्भायमानचतुरचरणतया चतुष्पादं धर्ममभिभूय स्वयमेव चतुष्पादीभवताऽधर्मेणेवाभिभूयते भूरभितः ।

यस्मै च परमदुर्जेयतया दूरादेव देवा अपि, समरधुरन्धरा

(१) कुवलयापीडवधकथा भा, १० स्कं० ४३ अध्याये ।

गन्धसिन्धुरा अपि, नरवीराः अपि, नमस्कुर्वते सभयाः ।

यस्माच्च चरममहीधरादिवास्तमीयुषो हिमरोचिषो विवरद्वयमार्गतो द्विधा भूय निर्गतौ मयूखपुञ्जाविव कुञ्जावुल्लसतः । यस्य तुङ्गिमानमनुभूय भूमिधरणव्याजादाममञ्जुरथ एव भूमेर्वलभूषशालिनोऽपि दिग्गजाः सर्वे ।

यस्मिंश्च श्यामधामनि व्योमनीवासीनः ।
सकलमनुभवति लघुतरमेव धरणिधरकुलं धीरः॥११४॥
पर्जन्यावार्यगर्जैः प्रकटकटतटीदानधाराभिरञ्च-
द्दन्तक्रौञ्चप्रपञ्चैः कनकजरसनादामसौदामनीभिः ।
शुण्डालाङ्गूलदण्डालघुतरचरणस्तंभगम्भीरमेघ-
श्रेणीभिर्द्वारि देवो घनसमयमिवापश्यदुच्चैर्द्विपेन्द्रम् ॥११५॥
ध्वनन्मञ्जुमञ्जीरझङ्कारधारा -
क्वणत्किङ्किणीदामकोलाहलेन ।
प्रतीभभ्रमोज्ज्वाग्रदुग्रक्रुधान्धो
हरिं धावति स्मातिरद्दा स कुम्भी ॥ ११६ ॥
रणारम्भसंरम्भदम्भी स कुम्भी
भृशं भीमरंहोभिरङ्घ्रेण लङ्घि(१) ।
हठादेव दैत्यद्विपात्युद्धटानां
रुषा पश्यतामुत्कटौजोभुजानाम् ॥ ११७ ॥
क्षणं दन्तकोटौ नटत्कैटभारिः
क्षणं कुम्भकूटे रटत्केसरीव ।

---

(१) "लङ्घि" इत्यत्राडभावश्चिन्त्यः ।

चतुर्णां पदानां क्षणं मध्यभागी
नरो नेति गीतो न कैष्कैरभीतः ॥ ११८ ॥

अदभ्रं नतोर्वीभरव्याग्रदर्वीकराधीशकुण्ठीभवत्कूर्मकण्ठम् ।
वलद्भूधरालीकरालीकृताशं द्वयोराविरासीन्महायुद्धमिद्धम् ॥ ११९

क्षणं शुण्डादण्डं क्षणमपि सलाङ्गूललतिकां
दधानः पक्षीन्द्रः फणिनमिव चिक्षेप रभसात् ।
उदश्चच्चीत्कारं करिवरमपारं स्वयमपि
क्षणं सेहे दन्ताहतिमपि दुरन्तां करिपतेः ॥ १२० ॥

फूत्कारोड्डीनभूमीरुहनिकटगिरिग्रामभङ्गिप्रपात-
न्यञ्चच्चञ्चन्महीकं प्रलयपवनमिवारब्धगम्भीरघोषम् ।
उच्चलाङ्गूलतुङ्गध्वजमदहद गजः क्रूरदन्ताभिघातं
धावं धावं न्यधत्तोरसि हसितमुखो हेलयैवाग्रहीत्सः ॥ १२१ ॥

हेलाखेलावलीढान्तरमसुररिपुर्दन्तिदन्ताग्रशुण्डा-
संस्पृष्टस्पृष्टपृष्ठो व्यथित इव पतन्नुत्पतन्नुद्दधाव ।
मासं मत्वा प्रमत्तद्विपपतिरवनीभेदमीदग्विधत्ते
दंष्ट्राग्रेणोग्रनादं विकलमहिकुलं यद्भिया बंभ्रमीति ॥१२२॥

उत्पाट्यैककरेण दन्तवलभीं पङ्काम्मृणालीमिव
स्वीचक्रे क्षितिचक्रभर्तुरिव तां चक्री यशः कन्दलीम् ।
++++++++++++++++++++
++++++++++++++++++ ॥१२३॥

निपपात नृपद्वारि निर्दन्तो दन्तियूथपः
कंसस्य कीर्त्तिभूमेव लूनपक्ष इवाचलः ॥ १२४ ॥

तद्दन्तावलदन्तकन्दलधरस्कन्धोद्धुरः श्रीधरो
विश्वोद्धारधुरन्धराकृतिभृतः क्रोडस्य दध्रे श्रियम् ।
नव्योद्यद्वि++मधातुलहरीव्यक्तीभवद्रक्तिम-
प्राचीपर्वतगर्वमाहरदसृग्भारारुणस्रग्भरः ॥ १२५ ॥
ऊढसिन्धुरधुरन्धरदन्तप्रौढकन्धरमगाहत रङ्गम् ।
सोऽथ सिन्धुमिव मल्लसुवेषो बाहुसन्निहितभीषणशेषः॥१२६।

पातालादिव दिक्तलादिव नभोदेशादिवाभ्यागता-
वुत्पन्नाविह पन्नगादिव दिशामीशादिवार्कादिव ।
कावेतावतिलोकदेवभुजगाशाधीशलक्ष्मीभरा-
विस्यन्तः परिचिन्तितौ परिषदां चक्रैश्चमच्चक्रतुः॥ १२७॥
देवक्यानकदुन्दुभीपहृदयस्नेहं हठाद्वर्धयन्-
कामं कन्दलयंस्त्रिया यमिधियामन्तः परं शीलयन् ।
मल्लांश्च ज्वरयन्नरांश्च तिरयन् द्राक्कंसमुत्माणय-
न्कुर्वन्विश्वचमत्कृतिं यदुपतिर्युद्धस्थलं गाहते ॥ १२८ ॥

अथ निखिलमनोहरावर्तनं दिशि दिशि जनितजनप्रशंसं दशां निधाय तमवधायातिनृशंसोऽपि कंसोऽभिशंसति स्म मनसि निगूढमधिरूढचमत्कारसंभारः ।

ग्रस्तेव ग्रथितेव हन्त लिखितेवास्मिन्निखातेव च
स्यूतेवापि च विस्मृतेव च समाकृष्टेव मुष्टेव च ।
निर्मग्नेव निरुद्धरेव जगतीदृष्टिर्दरीदृश्यते
दम्भस्तम्भमुपैति सम्प्रति स मे कोऽयं तमालद्युतिः॥१२९॥

अथ (१)मल्लानवधाय क्रुधाभिधावतोऽविधूतचेतसामति-
माधीयसामुदञ्चति स्म निभृतमेव प्रतिमञ्चमयं च वाक्यप्रपञ्चः ।

अर्वाचीनतमालकोमलतनुः कायं क मल्ला गुरु-
ग्रावग्रन्थिकठोरविग्रहजुषो घोरस्फुटन्मुष्टयः ।
वज्रं क क नु मञ्जरीसुमनसामाः कंस कोऽयं क्रम-
स्तैरेतस्य समं नियुद्धविषमं यद्युद्धमावध्यते ॥ १३० ॥

वह्वास्फोटस्फुटितककुभो झम्पतः कम्पितक्ष्मा
मूर्द्धाघातत्रुटितगिरयो वज्रनिर्घोषघोराः ।
चाणूराद्याः पृथुतरभुजस्तम्भकुम्भीन्द्रशुण्डा-
श्चण्डास्फालान्बहु विदधिरे बद्धयु(२)ल्लासमल्लाः॥१३१॥

कृत्वाग्रे वाममुष्टिं फलकमिव करे दक्षिणं तीक्ष्णमुष्टिं
बद्ध्वा निश्चन्द्रहासावपि कलितमहाचन्द्रहासाविवोग्रौ ।
चाणूरः कैटभारिः समरभुवि हली मुष्टितो बद्धरुष्टि-
र्युद्धाविष्टौ दिशोऽष्टौ तलवहलरवैर्ध्मापयन्तावभूताम् ॥१३२॥

मूर्ध्ना मूर्द्धानमिद्धध्वनिपरुषमुरश्चोरसोर्वापि चोरु
जङ्घाकाण्डेन जङ्घा पदमपि च पदा बाहुना बाहुदण्डम् ।
पार्श्वं पार्श्वेन शश्वत्तलमपि तलतो मुष्टिना मुष्टमुच्चैः
पृष्ठं पृष्ठेन पिष्टोरगरमणफलं निघ्नतोर्युद्धमासीत् ॥ १३३ ॥

आलक्ष्यालक्ष्य साक्षादवसरमभितो घूर्णतां तूर्णवारं
पूर्णामर्षप्रमर्षप्रचलितमनसां रङ्गमध्यस्थलीषु ।

---

(१) मल्लनियुद्धवर्णनं भा० १० स्कं ४४ अध्याये ।

(२) युधो लासाः ।

मुष्टिप्रक्षेपतुल्यक्षणजनितघनस्फारफूत्कारवारे(१)
वीराणां बाहुदण्डा दधुरधिकसमाबद्धयुद्धा हि भावम्॥१३४॥
गजाविव जिगीषिणौ घटितलोहदण्डाविव
द्रुमाविव जतुक्रमाकलितगाढसम्वेष्टनौ।
मिथो भुजभुजङ्गमावलितबन्धमन्धौ रुषा
कृतोरुपदयन्त्रणौ भुवमुभावलंचक्रतुः॥ १३५॥
अन्योन्यमुष्टिपरिपिष्टशरीरपाष्टिमव्यक्तरक्तचययुक्ततया युवानः।
उद्गाढगैरिकनगा इव शोणबिन्दुसन्दोहसुन्दरगजा इव ते विरेजुः१३६
चाणूरः क्षणमुपरि क्षणं मुरारिस्तालाङ्कः क्षणमपि मुष्टिकः क्षणं सः।
भूपृष्ठे कति न वितेनिरे विगाढव्याघूर्णीरहह जिगीषया युवानः१३७
चाणूरे चूर्णितोरौ विदधति मुखतो मुष्टिके रक्तवृष्टिं
पिष्टप्रत्यस्थिकूटे पतति भुवि शले तोशले तौ पलेशः।
रङ्गन्तौ रङ्गधूलीधवलितवपुषौ वीक्ष्य लीलावतंसः
कंसः प्रोवाच कांश्चिन्नयत बहिरिमौ शान्तमद्यास्तु युद्धम्१३८
इत्थं दुर्नयदुर्निवारमचिरादाकर्ण्य दुर्वर्णितं
धावित्वाऽभिपतन्तमन्तकमिवालक्ष्यैतमक्षोभणः।
भोजक्ष्मा(२)पतिरग्रहीदसिमसीमाभालिरभ्रालिहन्-
रुद्रः क्रुद्ध इव त्रिशूलमखिलप्रक्षोभणप्रेक्षणः॥ १३९॥
निर्मोकादिव भीमभोगिनमुपाकृष्याशु कोशादसिं
कल्पान्तभ्रमदर्ककर्कशमहो दुःप्रेक्ष्य दुःप्रेक्षणः।
जग्राह ग्रहराजराजदमितव्योमेव वामे करे

(१) प्रवेकः प्रवरः। (२) वारः समूहः।

मध्योन्नद्धमणिप्रवेक(१)फलकं भोजाधिराजः क्रुधा ॥१४०॥
भूभृद्वंशवतंसकंसनृपतेर्दुर्वारदोर्दण्डयो-
श्चर्मासी दधतुः प्रचण्डिमचमत्कारं समुद्दण्डयोः ।
एकः कुण्डलितः परोऽतिविततः श्रोणीभृतः शृङ्गयो-
राविर्भूय भुजङ्गमाविव जगत्प्राणाशिनौ भीषणौ ॥१४१॥

असिं करालं फलकं विशालं समुद्बभार द्वयमेककालम्
विवर्तयिष्यन्निव विश्वचक्रं चक्रीश(२)कूर्माधिपती क्रुद्धान्धः ॥१४२॥
पृथुफलकमतीव संबभासे दधदपि भीषणभासचन्द्रहासम् ।
समुदयशिखरीव भूपसिंहः समसमयोदितसैंहिकेयकेतुः ॥१४३॥
चञ्चच्चर्मासिदण्डो भ्रुकुटिकटिपरिभ्राम्यदाशो नतभ्रू-
र्भेजे भोजाधिराजस्त्रिभुवनमभितः कम्पयञ्जृम्भगर्जैः ।
उद्भूतानल्पकल्पाम्बुधिरिव विततावर्तनृत्यत्तरंगो
दुर्वारौर्वाग्निपिङ्गोच्छलदलघुरुचिर्वेगगम्भीरघोषैः ॥१४४॥

अभणदपि दुर्भाणभावितमदो मदकल इव गम्भीरनादप्रति-
नादिताशेषपादःपतिर्यदुपतिमहह भोजाधिपतिर्भूयः ।
त्रस्यद्दिक्पालपालीविहिताहितनुतिः सर्वभूसार्वभौमः
स्तम्भीकुम्भीन्द्रकुम्भस्थलदलननगोन्द्रैदद्दुर्वारधारः ।
सोल्लासं चन्द्रहासः पशुपशुवरणारम्भदम्भाद्भवन्तं
दृष्ट्वा धावन्तमुच्चैरुपहसति लसद्धीरकार्चिर्मिषेण ॥१४५॥
द्राग्दूरादेव दावद्रुतदलितलया विद्विषां देहदव्य-

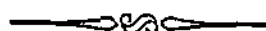
---

(१) कंसवधवर्णनकथा भा० १० स्क० ४४ अध्याये ।
(२) चक्रीशः सर्पराजः ।

दृक्तासारान्ममासौ सुजमृतरभसो नापिबचन्द्रहासः ।
इत्थं दीर्घोपवासव्रतजनितमहाजाठराग्नेरसह्या-
देह्याभीर मा भैस्तव रुधिरसुधापारणामारभेत ॥१४६॥
सौन्दर्यादण्डपाणेरियमसिलतिका मज्जतोऽस्यामलज्जाः
स्वर्या मज्जन्ति नार्यः स्फुरदुरसि परिष्वज्य रम्भादयोऽपि।
तत्त्वं धन्योऽसि यत्ते व्रजकुलजनुषो नन्दनोद्यानवाप्या-
माभीरीदृक्कुचकोरीचुलुकितमनसोऽप्यद्य भावी म मोदः १४७
चण्डमानपवमानरंहसा शैलशृङ्गमिव तुङ्गमम्बुदः ।
आससाद सहसा नृकेसरि राजसौधमखिलैरलक्षितः॥१४८॥
वातोद्भ्रान्तदुरन्ततोयदतडिच्चक्रायमाणश्चिरं
चर्मासी रचयन्नसीम परितो बभ्राम चित्रं कृती ।
किं कुर्वीत जगन्ति हन्त हरिणा पूर्णानि पश्यन्निजा-
मात्यौघान्निजपानमत्त इव स क्रोशावशस्तद्भ्रमात्॥१४९॥
तूर्णं तस्य विघूर्णतोऽसिलतया सार्धं समं चर्मणा
लेभे नावसरं प्रतीक्ष्य सुचिरं व्याहन्तुमेकक्षणम् ।
भोचीकृत्य सहस्रधापि वसुधाधीशस्य भीमायुध
निःसीमास्य युधा क्षुधाप्यतिमुदं चक्रे स चक्रायुधः॥१५०॥
हस्ताम्भोजलताभिघातनिपतत्कोटीरमुद्राटयन्-
शौटीर नृपतेः करेण कलयन्कालाहिचक्रं तलम् ।
तं लाङ्गूलनिरुद्धभोगिनमिवाचर्योच्छ्वसन्तं हरि-
र्भूयः कालियकेलिकौशलमुरीकुर्वन्निवाशोभत ॥१५१॥
पृथ्व्यां निपात्य तमुपेतमदं तदङ्के

विश्वम्भरो भरमधत्त तदा पदा सः ।
चातुर्यमाचरदतीव तदा तदात्मा
यत्नाचदन्तरमगाहत जेतुकामः ॥ १५२ ॥
उपेन्द्रो भूपीन्द्रं करदलितमूर्धानमजहाद्—
यथेन्द्रो पारीन्द्रं दिशुपचितमुक्तामलयशाः ।
स तं नैवामुञ्चत्कथमपि जिगीषुः प्रकटित-
प्रतापा + ज्योतिर्मयमहह मूर्पं विरचयन् ॥ १५३ ॥
लघूकृत्वा भारं शिरसि तमवारं फणिपते-
र्वतंसे भूपानां समरभुवि कंसे निपतति ॥
दिविष्ठा भूमिष्ठा जपरसितनिष्ठा मुमुदिरे
किरन्तो भूयिष्ठं कुसुममुपरिष्टान्सुरभिदः ॥१५४॥

इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दकन्दचम्पूकाव्ये
सप्तमोऽयमुल्लासः ॥ ७ ॥

अथाष्टम उल्लासः ।

अथ विघटय्यासह्यशौटीर्यपर्याप्त्यधिकरणमपर्याप्त्यदौर्जन्यावार्य्यमौखर्य्यमसौकर्य्यैकनिकाय्यमपगतमर्य्यादमसत्कार्यवाटीपरिपाटीपटीयांसं धरणितलेऽसकं परिकलसदुग्रसेनं तमुग्रसेनं च धरणिधवाधिपत्ये निवर्त्य व्यपगतदुर्दान्तामित्रयोः पित्रोश्च निगडबन्धयन्त्रणामवमोच्याशोच्यान्तरमात्मानं जगदात्मापि जगदीश्वरो मेने ।

त्रिजगदुपरि वर्त्तमानोऽपि दण्डायमानो निपतति स्म देवाधिदेवोऽपि वसुदेवदेवकीपादपल्लवेषु वल्लभः कमलायाः । भृशमिदमवददच्च तच्चरणयोः प्रसारितपाणिपल्लवो वल्लवोपकण्ठं वैकुण्ठकण्ठीरवोऽप्यकुण्ठमायामोदितमातुपारम्भसम्भारः ।

षड्बालाः कुलपांशुलेन निहताः कंसेन पापीयसा-
मुत्तंसेन कृते ममैव निगडैर्गाढं युवां पीडितौ ।
वक्तव्यं पितरौ न किंचिदितरौचित्यं च चित्तं ययौ
यत्क्षन्तव्यमिति (१)ब्रवीतुमहह व्रीडेऽहमीडे कथम् ॥१॥

जातः शैशववैभवेन सुखयत्येवात्मजन्मा स्फुट-
व्याहारस्मितजानुपाणिगमनक्रीडादिनादौ मनः ।
पित्रोः प्राप्तवयाः प्रयाति परमालम्बत्वमुज्जृम्भय-
न्नैश्चिन्त्यं सुजनुः परन्तु कुजनुः खेदाय मादृग्विधः ॥ २ ॥

पश्यन्तावपि तानि तानि चरितान्यन्तर्वलद्विस्मयं

---

(१) ब्रवीतुमिति प्रयोगश्चिन्त्यः ।

जानन्तावपि नैष मानुष इति ब्रह्मैव साक्षादिति ।
देवक्यानकदुन्दुभी सुत इति स्नेहाद्व्यधत्तां हरे-
राश्लेषं विदुषोऽपि किं किमहो स्नेहैर्न विस्मार्यते ॥३॥

अथ हरिरखिलानुरञ्जनानि कुर्वाणः सहली मनुजलीलया पितरावुपासीनो मथुरामध्यासीत् । अपि शोलितकीनाशकारागारान् षड् किशोरानालोकयामास मातरमसीममहिमराशिः । अध्युपासीनसन्दीपितनिखिलविद्याविपणिरधिगतनिरवद्याक्षेपविद्याविद्योतमानमानसो दक्षिणीकृत्य दक्षिणाशाधिपतिमुखपतितापत्यमत्यार्थिने गु(१)रवे विवेशावासमचिरादेव देवकीवसुदेवयोरीशः ।

अथ कतिपयदिवसेषु जायमानेषु तनयावैधव्याभव्यसम्भाव्यमानापरिमाणमन्युना विरचितनिखिलवसुन्धराधीशसन्धिनिर्बन्धेन महामदान्धेन मदकलगन्धसिन्धुरसन्धावमानसैन्धवारन्ध्रयारोद्धतधूलीकृतान्धकारैरन्धीकृतलोकबन्धुगन्धर्वेण कृतयादवकुलकदनानुसन्धानेनाखर्वगर्वोद्धरस्कन्धेन जरा(२)सन्धेन धावं धावं सप्तदशकृत्वो बन्ध्योद्यमीभूतेनोपधाप्यमानं यवनवसुन्धराधुरन्धरं मान्धातृकुलसिन्धुकुमुद्वतीबन्धुमुचुकुन्दक्रोधसध्मातनयनहुताशनेन्धनीकृत्य श्रीबन्धुः सिन्धुसविध एव द्वारकानामपुरीं पुरीचक्रे चिरं चक्री ।

---

(१) गुरुपुत्रानयनकथा—भा० १० स्कं० ४५ अध्याये ।

(२) जरासन्धकालयवनमुचुकुन्दकथा भा० १० स्कं० ५०-५२ अध्यायेषु ।

अथ विघटितभूमीसुतप्रभृतिभूमीपतिभूमानिःसीमभूमीभारसम्भारो वैकुण्ठपुरमारोहति स्म कण्ठीरवं कुण्ठीकृत्य निहत्य करटीन्द्रमृगेन्द्रमूर्धानं भगवानकुण्ठमहिमा स वैकुण्ठः। पुनरपि निखिलमहाचक्रचक्रवर्त्तिचूडामणिनौदार्यधैर्य्यमर्यादावितरणमुख्यलक्ष्यगुणधोरणीरत्नखानिना अपि सकलवसुन्धराधुरन्धराकारदोरविशेषशेषफणिना प्रतिबलमदकलसंघसंघातिसिंहेन वीरसिंहेनोपसादितप्रासादवरमाससाद स प्रसादमनाः स्फुटमवसादयन्नयनवतोऽविद्या द्पादःपतिर्मतिवेपपेशलो नाम केशवः कुतुकी।

तद्वैकुण्ठमथाप तापदमनं वैकुण्ठमुत्कण्ठितो
द्रष्टुं कण्ठगृहीतवल्लकिभवेनाकुण्ठकण्ठीरवः।
विद्याभिः स विशारदोऽनवरतं जिह्वानटच्छारदो
नामोद्गारविसारिकुन्दविशदज्योतीरदो (१)नारदः ॥ ४ ॥
शुचेव श्यामाङ्गी परिगलितसङ्गीतरभसा
क्वचिद्भृङ्गी नैकः स्वनति बत पैकः क्वचिदपि।
बहिर्द्वारोपान्ते हरिविरहतान्ते च तुलित-
क्षमामज्जद्यूपे जयविजयरूपे निपतितः ॥ ५ ॥
कुम्भीकृत्वैकमङ्घ्रिं हृदि धरणिलुठत्पक्षतिद्वन्द्वकोटिविष्टभ्य क्षोणिपृष्ठं विमतकृतिपदान्येन कष्टव्रतीव।
ग्रीवामावर्त्य भर्तुश्चरणकिणघने चारु निक्षिप्य पक्षप्रान्ते चञ्चूपुटान्तं लिखित इव लसत्यूढतन्द्रः खगेन्द्रः॥६॥
निद्रातीव निवृत्तनिःस्वनमनालीढक्रियं मुद्रित-

(१) नारदस्तुतिः भा० १० स्कं० ६९ अध्याये।

द्वारच्छद्मयुखोरुपद्मपभितः सद्मानि पद्मापतेः ।
देवर्षिः समुदीक्ष्य कोशकुहरेष्वस्त्राणि शस्त्राणि च
द्रागारूढविगाढविस्मयभरो भेजे स्वयम्भूपुरम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा विस्मयवन्तमन्तिकमुपायान्त विदूराद्विधिः
सद्योऽचिन्तयदन्तरन्तमगमाच्चिन्तादुरन्ताम्बुधेः ।
वत्सागच्छ गिरानयाच्छहृदयः सम्भाव्य संभावित-
मादासिण्यपटुप्रणामकमथालिङ्गतमङ्गोद्भवम् ॥ ८ ॥

अथ कमलजनिरुदस्यैकदोष्ठाधरपुटकपटवन्धं वाणीचतु-रायतनीमिव चतुराननीं विकाशमुपनीय स्नेहादरकमनीयमभाणीत्सभानीतिविद्वान् भविष्यद्भूतवर्त्तमानार्थविदामग्रणीः स मुनीन्द्रम् ।

विकाररहितस्यापि वारिधेरिव वाडवः ।
अन्तरूष्मा तवाकस्मान्मया समनुभूयते ॥ ९ ॥
गाम्भीर्यं तच्च धैर्यं तदपि च शुचिता साप्यसत्त्वावसादा
मर्यादा सैव सम्यक् समुदयति स हि श्रीमदुल्लासराशिः ।
अद्यान्तःशल्यशैलं भुवनपतुभवत्युच्छलद्वेनुवत्स-
स्वाच्छाम्भोधेरिवाच्छान्तररुचिररुचेः किं प्रचेतोगृहस्य ॥ १० ॥
देहदीधितिविधूतशारदः शारदामृतमयूखपारदः ।
अल्पसीमभवभीमदारदः कञ्जसम्भवमुवाच नारदः ॥ ११ ॥
दृष्टं धाम हरेर्नाम विहरेदेको विवेकोत्तम-
श्चित्रोल्लेखविशेषमैत्र्यघटकास्ते द्वारि दौवारिकाः ।
मूढस्येव मतिः प्रकाशविरतिर्नोद्यानभूर्योतते

कुण्ठश्रीव तनोति कस्य न मनो वैकुण्ठपुरकाण्ठितम् ॥१२॥
रोचते पुरतस्तेन पुनरुक्तमिदं वचः ।
चराचरमदः सर्वं कुर्वतः किमगोचरम् ॥ १३ ॥

अथ हृदयवरवर्णिनीप्रसूतसुतभणितमाकर्ण्य वर्णयामास सहस्रपर्णजन्मा संमार्जनाय शङ्कापङ्कानामलंकारितभूयोविस्मयमुपदर्शितभक्तसौभगाहङ्कारम् । अहो जातोऽस्ति त्रिभुवनचमत्कारकारात्कोऽपि रमणीयातिशयो नाम वस्तुविस्तारोऽवधीयतां भूम्ना । अस्ति किल समस्तप्राशस्त्यैकभूरभूतपूर्वोऽपूर्वगुणपूर्वाणांनिधिरिव निखिलरससारातिशयोज्जिहानमूर्तिरनात्तभूतभूतसार्थोऽपार्थोदयीकृतपार्थो नाम पार्थिवानामग्रणीर्दैवसङ्घोपगीयमानगरिमा वीरसिंहोऽवनीपालः ।

महिम्ना यो भूम्ना चतुरुदधिनाम्नामरचय-
चिरोभावं धाम्ना खरकिरणसाम्नामनुभवः ।
सदासिञ्चत्प्रेम्णा द्विजमयितहेम्ना कथमसौ
स्तुतः श्रेयःसीम्ना भवतु मम धाम्नामविषयः ॥ १४ ॥

अतिशयतेजस्विनि यस्मिन्ननुशासति वसुमतीमण्डलमाखण्डल इव दिवमासीदाशीविष एव द्विजिह्वता नाम, दोषाकर एव दोषाकरता कमलावलोके वैधुर्यं कलङ्कवत्ता क्रमवैकल्यं च, अपि गुणगणानुबन्धो धीरधुरन्धराणामेव, अनवरतमदान्धता च गन्धसिन्धुराणामेव, सैन्धवानामेव चाञ्चल्यम्, कर्कन्धुप्रभृतिमहीरुहाणामेव कण्टकासङ्गः, अपि च मीनमेषकुलीराशिभोजित्वं ग्रहाणामेव, पञ्जरबन्धः कीराणामेव, नीचानुगामित्वं

नीराणामेव, मित्रभेदस्तु तत्त्वज्ञानत्यक्तकलेवराणामेव, द्विजराजपराङ्मुखत्वं पङ्कजानामेव, पङ्कयोगस्तु वर्षासु वसुधाया एव, पङ्कजन्यत्वं तु पङ्केरुहाणामेव, सर्वभोजित्वं तु हुतभुज एव, वर्णविपर्ययस्तु परिणतौ फलानामेव, अग्निपरीक्षा सुवर्णानामेव, तुलारोहश्च दानसमय एव वदान्यानाम्,

यश्च समुद्र इव सकलवाहिनीनामाश्रयः, कमलाभूमकराभिरामश्च, आकाश इव परमवैभवीकवीनपरभागो नक्षत्राणां महोदयमणयी च, वीतिहोत्र इव कृष्णवर्त्मा मखप्रकाशी च, प्रभातसमय इव समुदितमित्रमण्डलः सन्ध्यानुरागी च, मध्यान्हसमय इवाभिजित्तया जगत्प्रार्थितः, दिवसावसानसमय इव दृष्टमित्रास्तिमदशो दृष्टद्विजराजोदयश्च, त्रियामासमय इव कुमुदवनप्रसादरुचिराशः, और्वानल इव रत्नाकरोपभोगी, भोगीश्वर इव पातालमधिवसन्नेव निखिलमहीमण्डलोद्धर्त्ता, भर्त्ता भार्याया इव निखिलभुवः करग्राही, ग्राहीव कुम्भीरी(१), गम्भीरीभूतभूयिष्ठभुवनप्रतिष्ठोद्भूतसुखभूतिर्भूतितिरोभूतधनाधीशो, जम्भारातिपुरोहित इव निखिलजनानामपि दुरासदोऽतिदुर्दान्तानाम्, दान्तानां पुनरभिलषितफलैकभूः कल्पभूरुह इव, भूरुह इव पल्लवच्छायाच्छिन्नसमाश्रितजननिखिलतनुतापः, तनुतापन्नविपन्नरिपुसैन्यतयानन्यसाधारणो रणोपरचितवरवीरवारणो वारणोपचारचारिमचमत्कारघनतया तुलितघनसमयो, मयोपचितविग्रहोपहतिरसौधपरिपूरितमानसो मानसोपमानमापन्नो राज-

(१) कुम्भिन हस्तिनमीरयतीति कुम्भीरो नक्रो गजप्रेरकश्च।

हंसवंशावतंसतया जयति ।

सम्भूय++विहाय रमणीमेको जगाहे वनि-
मित्यालोऽकि नलो न लोकमहितोऽप्येतस्य साम्यास्पदम् ।
आत्मस्त्रीसुतविक्रयादिविकृतिप्रारब्धसिद्धिक्षमा
दानं विप्रभियाऽचरत्किमु ++हरिस्तुलामश्नुते ॥ १५ ॥

कानीनत्वेन कर्णः क्वचिदपि स भवेत्पाण्डवाश्चेन्न कुण्डाः
कुण्डाशीभूतभीमा विपदि च दधतो रूपभेदं भवेयुः ।
भार्यावैधुर्यपर्याकुलतरमतयोऽप्युद्धृता भूसभावा-
न्नार्य्या कार्य्यास्तदार्यैः कथमपि तुलिता वीरसिंहैर्नृसिंहैः ॥१६॥

भीमो येन हतः स तेन तुलितः केनास्तु चेदित्यमी
ते ते भीमहताः सुदूररहिता दुर्योधनाद्याः पुनः ।
गाण्डीवी न समोऽस्य येन विपदि क्लीवत्वमङ्गीकृतं
सङ्गीतं भुवि वीरसिंहनृपतेर्नैस्तुल्यमङ्गीकृतः ॥ १७ ॥

कीर्तिकोशलललिताऽर्जुनसंघो वीरसिंहवसुधापतिसिंहः ।
अस्तु तत्समुपमातुमुपात्तः केन सोऽर्जुनहतो भगदत्तः ॥१८॥

सर्वस्वं वनिताापहारिरिपुणा यस्य क्षणात्खेलया
भूभर्त्तुः पुनरस्य को नु महिमा + + + + किं यशः ।
माहात्म्यैकपदं नष्टविपदं त्यागस्फुरत्सम्पदं
सत्कीर्त्यास्पदवीरसिंहनृपतिं तेनोपमास्यान्ति के ॥ १९ ॥

दानाम्भोनिचयाभिषेचनचयाविर्भूतशीता(१)यशो-
वासोभिः परितोऽवगुण्ठितवपुर्भूत्वैव लोकत्रयी ।

(१) "शीता नभःसरित्" इति तालव्यादौ धरणिः।

प्रसर्पिक्षितिपालजालगहनग्रासोग्रजाग्रद्गुरु—
दग्रोत्तापप्रबलप्रतापदहनं यस्यानिशं सेवते ॥ २० ॥
गोत्वालम्बेन गावो दधति शुभचयं चण्डगोः कृष्णवर्त्मा
तत्त्वादेवासपत्नो विलयमुपचितो ज्वालया जाज्वलीति ।
विश्वासह्योग्रतापी ज्वलति सति भृशं वीरसिंहप्रतापे
किन्नाप्स्यद्धैममण्डं द्रवपदमचिरान्नाहितं चेन्मयाप्सु ॥२१॥
सूर्याचन्द्रमसोर्द्वयोरपि दृशोराशङ्क्य शङ्काभरं
शङ्के शङ्कर एव वीक्षितमनास्तस्य प्रतापोच्चयम् ।
भालोन्नामि चकार चक्षुरपरं तं सोढुमर्द्धे दधौ
प्रालेयाचलनन्दिनीसुरधुनीं शीतद्युतिं मूर्धनि ॥ २२ ॥
क्षीरोदक्षुद्रघण्टीकटिघटितपटीप्रान्तदेशस्तु शेषः
शुभ्राबभ्राङ्ककेतू हिमरजतगिरी कुण्डले स्वर्द्युगङ्गा ।
ताराली कण्ठमाला विधुरपि तरलो यद्यशः (२)शम्बकेन
क्षिप्त्वैतावन्ति नृत्यस्थलविरहरुषोज्झियते हैममण्डम् ॥२३॥
भिन्दन् कुम्भीन्द्रमैन्द्रं दिशि विदिशि समुत्क्षिप्तमुक्ताकलाप-
श्चञ्चद्वाचालवीचीकरकरटिधियाग्रातपाथोधिपाथाः ।
रंहोभिर्लङ्घमानः करिण इति गिरीन्नामिताहीन्द्रपुच्छं
ब्रह्माण्डोपर्युदञ्चन्परिमृशति यशःकेशरीदं करीति ॥२४॥
चाञ्चल्यानां प्रपञ्चं मनसि विगणयन्प्राचमञ्चन्विवेकं
यस्मै कस्मै प्रयच्छन्विदधदिव रुषा तस्य दोषस्य दण्डम् ।
संघानां वीरसिंहस्मृतिशरणवतोऽप्यद्य निद्रादरिद्रां

---

(२) शम्ब एव शम्बको वज्रः ।

लक्ष्मीं मक्षीणलौल्यामकृत वसतिषु त्यागदण्डा हि नार्य्यः॥२५॥
स्वान्तस्थध्वस्तकंसो नरपतितिलकः श्रीबुदेलावतन्सः
संसारोद्यत्प्रशंसो निरवधि रचयन्दान + + करं सः ।
मोघीचक्रे मयाविष्कृतमपि विदुषां दैन्यलेखमपञ्चं
तद्वीची यत्तमेषां स्फुटमलिकतटे प्रोञ्छति प्रोच्छलन्ती॥२६॥
प्राणेभ्योऽपि वरं वसु स्फुटमिति प्रख्यापितं कौरवैः
प्राणा एव यदुज्झिता न तु कुरुक्षेत्रे वसूनां लवः ।
इत्थं दत्तमनेन तत्र वसु तद्विश्वं समातन्वता-
प्यायामैर्यदियत्तया न हि परिच्छेत्तुं मया शक्यते ॥२७॥
उग्रोदग्रवहत्प्रतापहुतभुग्ज्वालोज्ज्वलत्प्रोज्ज्वल —
द्राङ्क्षयप्रतिपत्तिरुचमधराधीशैर्वतंसीकृतः ।
तेजःपुञ्जमयः प्रदानसदयः श्रीवीरसिंहाह्वयः
पुण्यात्मा तपनीयकूटतुलनामेवार्हति क्ष्मापतिः ॥२८॥
नीचस्थेन तुलाङ्गतेन रविणा तं तूपमातुं त्रपे
राज्ञोच्चेन गवि स्थितेन तुलितं + नाम कुर्वीत कः ।
मीनग्राहिणि का तुला भृगुसुते का वा सुराणां गुरौ
तुङ्गस्थेऽपि कुळीरभोजिनि ततः को वीरसिंहोपमः ॥२९॥
दधीचेः प्राचीनात्कपटपटुना च्युतपटुना
मतार्यास्थि प्राप्तं वितरणयशो नेति च महत् ।
विमूढो मायाभिर्य्यनरदवनीं चेद्बलिरसौ
बुदेलाचन्द्रं कस्तुलयतु सहानेन सुकृती ॥ ३० ॥
स प्राचीनो दधीचिः शिबिरपि सुसमीचीनतां नाद्विपक्षा-

वस्यास्त्वां वीरसिंहक्षितिपतितुलितौ स्तौमि तौ द्वौ तथापि ।
अस्थिस्त्वचर्मप्रदानाद्द्विजकुलवदनेऽप्याप नो दानकीर्तिं
ग्रस्पर्धी वीरसिंहक्षितिपकुलमणेः प्रापतुस्तौ तथैव ॥३१॥
तुलयिष्यति यत्कदाचिदेनं स न भूतो न च वा भविष्यतीति।
वसुधापतिसिंहवीरसिंहः स्वयमेव स्वतुला व्यधत भूयः॥३२॥
वीतांहोनृपवीरसिंहसुयशःशुभ्रारविन्दाङ्कुरो
भित्त्वा पङ्कमशङ्कमेव जगतां दानाम्बुसम्भावितः ।
कुर्वन्ब्रह्मकटाहभेदनमथो तन्मूर्धपाथोन्तरे
मब्राह्मण्डमखण्डपाण्डिमसरोजन्मेव शर्माद्दे ॥ ३३ ॥
अस्यालोहितबिन्दुसुन्दरतया खद्योतविद्योतिना-
मुद्दामद्विपवाहिनीं न कवयः काहुः कुहूयामिनीम् ।
राजानं प्रतिपक्षमक्षयतमःश्यामासिलापत्क्षयं
सानौपीद्द्विरदीप्रदीपितनभःप्रोद्दण्डदण्डद्वयी ॥ ३४ ॥
आत्मानं हेमकूटैस्तुलयति कुतुकात्कोटिधा वीरसिंहे
रङ्गी सन्हेमशृङ्गी समजनि तरलः स्वेन भूयात्तुलेति ॥
भूभृत्त्वात्तुल्यभारोऽप्ययमवनिभुजा प्रोज्झितो गोत्रभेत्तुः
सङ्गीत्यङ्गीकृतासचरमविकतया व्रीडितोऽभूत्ततोऽसौ ॥३५॥
अहमुच्चैरहमुच्चैरिदमहमिकयैव वीरसिंहेषु ।
वदघाते विजिगीषू सममभले भारतीकमले ॥ ३६ ॥
सप्ताधो भुवनानि सप्त च समुल्लङ्घ्योर्द्ध्वमुल्लङ्घते
ब्रह्माण्डं बहु वीरसिंहनृपतेः कीर्तिप्रतापद्वयी ।
पर्यायेण पयोधिमज्जनतपः कृत्वैव कर्त्तुं मुहु-

स्तम्भमेव विभावरीशमिहिरौ मातस्तमाप्तौ दिवः ॥ ३७ ॥
और्वो वारिधिवारिवारिजकुलाधीशोऽपि साधीभव-
न्व्योम्नि भ्राम्यति शून्य एव हुतभुग्भेजेऽरणेरन्तरम् ।
उग्रे जाग्रति वीरसिंहनृपतिप्रोद्यत्प्रतापे भुज-
स्तम्भो जम्भरिपोरसेवि विगलद्दम्भेन दम्भोलिना ॥३८॥
दिक्पालानेककालं कविकुलगुरवः स्तोतुकामं निकामं
ध्यायन्तोऽनन्तयासं स्मृतिपटुकरणा वीरसिंहं स्तुवन्ति ॥
भूभृद्भिः कृष्णवर्त्मा स दिनजनियमः कौ न पीनः प्रचेता
वातख्यातिर्यदाद्यैर्निरवधि धनदो गीयतेऽसौ गिरीशः॥३९॥
निद्रां नारद शारदीयशशिनि स्तम्भोऽपि दुग्धाम्बुधौ
प्रस्वेदप्रचयं च मुञ्चति हिमव्याजेन हैमो गिरिः ।
नापूर्वं जडिमाचलस्य यदुमाबन्धोरपि स्थाणुना
बुन्देलाकुलचन्द्रसुन्दरयशोवृन्दे दिशो विन्दति ॥ ४० ॥
कवीनां पन्थानः कति कति नवीनाः प्रचलिता
न बुन्देलाचन्द्रे दिवमिव महेन्द्रेऽवति भुवम् ।
पुरैतैः पूर्वेषां गुणशरणिसीमानुसरणा-
दसीमाधिग्रस्ता गतगमनदुःस्थाः समभवन् ॥ ४१ ॥

इदमवधेहि देहि देवर्षे हर्षेण कर्णौ बहुमतकर्णौ यद्वर्णय-न्ति वर्णनामधिपतयो नाहतसुवर्णाद्रयोऽनवधृतसवर्णामृनवोऽ-पर्णानुभाववशीभूतवर्णतया सुवर्णासनगुणगणानुवर्णिनोऽपि नि-रवधिनिरवद्यगद्यपद्यमद्योतमानविद्याविद्राविततगीर्वाणगुरुगर्वा वि-द्वांसः । किमपरमनुभूप वीरसिंहं भूपतिसिंहं नलनहुषययाति-

भरतभगीरथमान्धातृमुचुकुन्दहरिश्चन्द्रदुःष्यन्तप्रमुखयनन्तानन्ताधिनाथसंघेषु कमपि नाद्रियन्ते वन्दारवो वृन्दारकवृन्दानन्दिमन्दारमहीरुहानुविन्दनादितरमहीरुहवृन्देष्विव मैलिन्दाः ॥

भेरीभाङ्करभीमध्वनिचयबधिरेणार्वकुम्भीन्द्रकुम्भान्-
न्यश्चत्सम्भ्रान्तकम्पावनिभरविधुरेणाहिराजेन राजन् ।
कस्मादीदृग्वभूवेत्यत्र कलनकृते प्रेरिताद्भ्रद्वर्वी
स्वर्वीथीसीम्नि सोच्चैर्ध्वजपटकपटाद्वीजते वाहिनी ते ।४२।

सर्वानिर्वचनीयदिव्यकृपणागुर्वीयमुर्वी यतो
विश्वग्रामिवलभकाशिनि महीजाने प्रयाणे तव ।
उत्तुङ्गध्वजरिङ्गदम्बरमिषादुद्वेलदोर्वल्लरी
दूराच्छंसति वंशभूषण दिशो यानेति युष्मद् द्विः ॥ ४३ ॥

किं भेरीभाङ्क्रियाभिस्तुलितघनहरिद् भूरिभिस्त्या जगत्यां
रंहोभिर्वीरमिह त्वदहितनृपतेः मंहतिः स्याद्दहस्या ।
त्वद्वाहव्यूहवीहाविकटखरपुरोद्धूतधारित्रपधूली-
वीराधीरान्धकाराः कवलितककुभो नान्तराया यदि स्युः४४॥

भूमीनो नृपवन्द्यमन्दरवहारम्भः स भूदारतो
धत्ते सिंहवपुर्विमोहितबलिस्त्रैलोक्यजिद्विक्रमः ।
नक्षत्रक्षयकृद्यतोऽतनुत वैदेहीश्वरो नावलः
शैलोर्वीधवनान्तमूर्च्छितरिपुर्बुद्धो न कल्की भवान् ॥४५॥

नीरन्ध्रा निरघोगतिः क्षितिरिभैर्वृकैस्सैन्धवैः मंघृता
रंहोभिर्नृपवीरसिंहसमरप्रस्थानलीलाविधौ ।
ऊर्ध्वं गन्तुमतः परं तव रिपोः पन्थानमक्रान्तरं

रुन्धन्ति द्रुतमेव भीरुचरणीमूर्द्धोद्धुता धूलयः ॥ ४६ ॥
प्रत्येकं लक्ष्यभेदाचरणकुशलिनः पत्रिणस्ते सपक्षाः
नापूर्व कुर्वतेऽमी यदिह न रुधिरं ग्रासमुग्राः समग्राः।
++++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++++ ॥ ४७ ॥
त्वद्वाहव्यूहवेगस्मृतिविधुरतया प्रापदुच्चैःश्रवस्ता-
मर्वाग्गीर्वाणभर्त्तुः स्फुटमनिलगणो रूपहीनो बभूव।
आस्ये न्यस्येयमग्निं प्रविशति वडवा वारिधेरन्तरालं
चेतोऽणुभूय भूतान्तरमभजदहो वीरसिंहातिरहः ॥ ४८ ॥
काले धैर्यमितोऽपि दुर्जयगुणोपेतोऽपि वातोपरि
व्याख्यातोऽग्रजवोऽपि काम्यति शरः साम्य भवद्वाजिना।
लक्ष्यं धावति तावतीनविशिखस्तुङ्गस्तरङ्गस्तव
त्वङ्गत्तुङ्गतरङ्गतो नरपते गच्छत्यनन्त यशः ॥ ४९ ॥
गीर्वाणेशगभीरगर्वगरिमाखर्वस्तथापि श्रवा
नन्वेते गतिचातुरीचयधुरीणाश्चेत्सतां चेतसि।
पश्चात्पवनाः स नाम तुरगः कोऽप्येक उच्चैःश्रवाः
कथुच्चैःश्रवसो विषोदयवयुक् +गन्धवाहास्तव ॥ ५० ॥
अम्भोजा भाषमानक्षितिसततचलच्छोत्रवाता विद्रुत्य
मोड्डीनोद्दिसृदेवद्विरदपतिगणो घूर्णमाने गजानाम्।
भूयोऽमी भूतपक्षा गिरय इति रुषोत्पातदम्भोलिरिन्द्रो
विव्रीडे वीरसिंहध्वजपटघटित वीक्ष्य नामाक्षरं ते ॥ ५१ ॥
गर्वान्निर्वापयन्ति द्रुतमिभनिवहा द्विड्नतापमदीप

हे वंशोत्तंस ते द्विड्भटधरणिरुहां मूलमुन्मूलयन्तः ।
द्विट्पौरप्रेयसीनां नयनजलमयाम्भोधिगम्भीरभङ्गा-
नुत्तुङ्गानुत्क्षिपन्तः पटुनटितनटश्रोत्रझञ्झानिलेन ॥५२॥
मुक्ताहाटकहारिहीरकघटाघोरच्छटोद्घाटित-
भ्राम्यद्भीमभटाङ्घ्रिनाटितधरामोद्धूतधूलीतमः ।
वीक्ष्यन्ते विबुधाः सुधानिधिरधादुद्रेकमम्भोनिधा-
वन्योऽस्मादिति वाहिनीसमुदये छत्रं धरित्रीपतेः ॥ ५३ ॥
सर्वांहःसधसंहारणनिपुणयशःसंहतौ वीरसिंहे
किं हेमोर्वीधरेण स्फुरतु फलमहो किन्तु कल्पद्रुमेण ।
वाचं च प्रेयसीं च व्यधुराधिकमलङ्कारझङ्कारभाजं
राजन्तो नारदार्थद्वयमपि सुलभीकुर्वतेऽमी कवीन्द्राः॥५४॥
उत्तुङ्गैः सौधसंघैः स्फटिकसुविशदैर्द्योतते द्यौरिवोद्य-
च्चारेन्दुर्भूपतीन्द्रोरभिमतफलभूरौडछा राजधानी ।
पद्मायाः सद्म पद्मान्तिकगतविशदद्वैत्रवत्याः प्रवाहं
तस्मान्तमाप्तनाहं कलयति तपसां यः परीणाहवाही ॥ ५५ ॥
माहूताः पौरहूताः निखिलदिविपदो हूयते यायजूकैः
काली चण्डांशुमाली मुरभिदपि हली नाकपाली कपाली ।
ता के जानन्ति नाङ्के विहितवसतयो देवतानां समूहा
यच्छोभा दृष्टिलोभात्समुदयति रमा चालयं विस्मरन्ति॥५६॥
ध्यानावेशान्निमेषाचरणविरहिणो निर्ज्झरा योगवश्या-
त्तेजस्वन्तोऽनघत्वादमृतरसजुषो लब्धलेखप्रतिष्ठाः ।
यच्छन्तो भक्तिभाजामभिमतमखिलं दृष्टभूदेवसेवा

देवास्ते भूमिदेवाः क्षितिपकुलमणेरोडछायां बभूवुः ॥५७॥
पश्यन्तो नृपतिं निमेषरहितास्तद्वाक्सुधाप्यायिताः
कुर्वन्तोऽविरतं च काञ्चनगिरिश्रेयोगरीयोऽरुचिम् ।
साधीयोगुरुगौरवाः सुमनसः सन्तानकोल्लासिनाः
सेवन्ते परमोडछापुरममी के वा न देवा इव ॥ ५८ ॥
तां दृष्ट्वा पुरमोडछामसदृशीमूढानुरागा नु के
तं तेजांसि महीभुजामिव ययुर्भूयांसि भूमीभुजाम् ।
तैलङ्गाङ्गकलिङ्गवङ्गमगधेष्वान्ध्रेषु चोलेष्वहो
गौडेषु द्रविडेषु गुर्जरमहाराष्ट्रेषु लाटेष्वपि ॥ ५९ ॥
चतुर्वेदी वेदी क्रतुविततवेदी तटवरो
दरोच्छेदी खेदीकृतरिपुरमेदीकृतवपुः ।
शुचावप्यस्वेदी दुरितभरभेदी शुचिजनुः
कलावप्यक्लेदी कलयति स चेदीक्षणपथम् ॥ ६० ॥
ओडछानगरसागरजन्मा दृश्यते सुकृतिभिर्द्विजराजः ।
दृष्टविष्णुपदभक्तिविशेषः कौमुदीरितजनो वितमस्कः ॥६१॥
साम्नाढ्यैः सन्नयाढ्या सुकृतिभिरतुलैरुज्ज्वला कान्यकुब्जैः
शाकद्वीपीयसारस्वतकृतसुषमा मालवाबद्धमालाः ।
पाश्चात्यैर्दाक्षिणात्यैर्मधुमथनपदार्थीभवाचित्तवित्तै-
रुद्यद्विद्याकवित्वैर्द्विजपतिभिरसावोडछा संबभासे ॥ ६२ ॥
भूभृद्वक्षोजविक्षोभितनिखिलमतिर्वेत्रवत्याम्बुधारा
मुक्तासाराच्छहाराभ्युपचितसुषमा सिन्धुरेन्द्रप्रचारैः ।
संभुक्ता वीरसिंहैर्मनसिजसुखभुरोडछा षोडशब्दा

पक्ष्माक्षीवैति मोद् ध्वजपटकपटा धूतहस्तानिलेन ॥ ६३ ॥
भूदेवैः क्वापि देवैरिव निखिलजनारब्धसेवैः सदैव
क्षत्रैः कुत्रापि चित्रा स्वकृतिषु निपुणैः क्वापि वैश्यैरुपास्या।
अक्षुद्रैः क्वापि शूद्रैर्विहितमयुद्धयागाधविद्यासमुद्रै-
र्धन्यासावौडछा पूरवति मम चतुर्वर्णसृष्टीरभीष्टाः ॥ ६४ ॥
ईतिभ्यो न भयं मुनीतिरवनीभर्त्ता हि हर्त्तापदां
येयं वेत्रवती पवित्रसलिलं सङ्गृह्य सद्भिः समम्।
इत्थं के न हि दक्षिणोदगुदिताः प्राक्प्रत्यगभ्युत्थिताः
पारावारमिवापगाः परमगाहन्तोडछां पूरुषाः ॥ ६५ ॥
विन्ध्यैर्वन्योद्यमत्वाद्रुरुकपटहठाद्वीरसूरोडछेति
ख्याता++नि काचिद्वनिरखिलमहाराजरत्नस्य यत्नैः।
त्रैलोक्याक्रान्तिकामैः स्वगुणधरधराधीश्वराद्वीरसिंहं
कृत्वैवोत्तुङ्गमङ्गीकृतमविषमहाचक्रमेको न लोकः ॥ ६६ ॥
आवासाय वशी वशीकृतजगच्चक्रे पुरीमोडछा-
मासीत्केशवसन्निवासिनृपतेरेतस्य चेतः परम्।
दत्ते यच्च जुहोति यच्च कुरुते यद्वेद वेदादिकं
तत्सर्वस्य फलं न वेद सुकृती प्रीतिं विना श्रीपतेः ॥६७॥
प्रल्हादध्रुवपाण्डवोद्धवसखीयामोदसीमोदया
निर्वाणं गतवत्सु मत्सरकलौ यातेषु याता कृशा।
अथ श्रीयुतवीरसिंहनिखिलक्ष्मामण्डलाखण्डला-
द्भक्तिः सैव पुरेव कैटभरिपोस्तारुण्यमालम्बते ॥ ६८ ॥
महादेऽङ्कुरिता ध्रुवे द्विदलिता वैयासिकौ व्यापदा

लब्धालम्बनमम्बरीयहृदयं तस्मिन्नभूत्पुष्पिता ॥
उत्तुङ्गोदयवीरसिंहधरणीधौरेयचूडामणौ
सैवेयं हरिभक्तिकल्पलतिका किं किं न सूते फलम् ॥६९॥
स्वान्तेऽचिन्तयदेकदा परिषदामग्रे समग्रेश्वरो
दृक्चेतःसुलभेऽपि कैटभरिपौ वाग्गोचरेऽपि स्थितम् ।
दीर्घं कञ्चिदुपायमाश्रिततया हर्तुं तमः संचित
सर्वेषामपि दुर्लभं च सुलभीकर्तुं तमाद्रन्तिरः ॥ ७० ॥
चक्रे श्रीयुतमित्रमिश्रसुकृतिद्वारा दुरारोहण
श्रीनारायणधाम नाम मथुरालङ्कारमोङ्कारवत् ।
क्षीणक्षीरसमुद्रमुद्रविसमालम्बेऽविलम्बे रता
वैकुण्ठेऽपि विकुण्ठधीरपि निरालम्बो यदालम्बते ॥ ७१ ॥
यच्छ्रेयोऽवर्धत श्रीभुजभजनवशादस्य गोवर्धनाद्रे
र्यद्दोर्दण्डेन रुद्धः परमसुखमसावन्वभूत्कैटभारेः ।
तेनोच्चीयभूय भूयः सुखयति सुभगो रहसा वीरसिंह-
प्रासादच्छद्मनाद्य त्रिभुवनगरिमा बिभ्रदङ्के तमेषः ॥७२॥
ऊर्ध्वं मूर्द्धनाभिरुन्धद्गुरुगरिमभृता रोदसी मध्यगेन
क्ष्माधोभागस्य भूम्ना जयति मधुपुरे मन्दिरं कैटभारेः ।
पूर्वाभावात्मपूर्व्यं त्रिभुवनमधुना स्थैर्यमाचर्य बिभ्र-
दुद्ब्रह्मैवान्तःसमाधौ यश इव विशद वीरसिंहस्य राज्ञः॥७३॥
कृत्वाङ्के स्मेरपङ्केरुहनयनमशङ्केन भूमीफणाग्रे
सप्ताधोलोकभूपा फणिकुलपतिनाबोधि कूर्मस्थितेन ।
दोःस्तम्भे वेश्मदम्भाद्दनुजकुलारिपोर्वीरसिंहस्य शङ्के

न्यस्योर्वीचारमूर्ध्वं पुनरियममुना मीयते सप्तलोकी ॥७४॥
वीरसिंहकृतमिन्दिरापतेः सुन्दराकृति रराज मन्दिरम्।
केशवं दधदनन्ततुङ्गिमा वीरसिंहनृपतेरिवाशयः ॥ ७५ ॥
वीर्याढ्योर्वीरसिंहोद्भटघटितगृहामन्दिरं कैटभारे-
राभाति स्तम्भकूटं त्रिभुवनभुवनस्येव मेरोर्विरोधि।
यत्तुङ्गोत्सङ्गरिङ्गच्चरमतुलकुलं मत्तपारावतानां-
माराच्चाराल्लिमालिङ्गति वियति मुहुः खण्डपिण्डभ्रमेण ॥७६॥
विपादव्यापादी भृशमनवसादीकृतहरि-
प्रसादप्रासादो हिमगिरिविवादोपघटकः।
बुदेलाभूलासाक्षितिरमणचूडामणितया
व्ययते व्याधानामपि च परमब्रह्मसुलभम् ॥ ७७ ॥
तदायामं कामं त्रिजगदभिरामं सुमनसा
तदुच्चैर्भावं कः कथयितुमशक्तः प्रभवतु।
यदङ्के पर्यङ्कोऽजनि शशभृदङ्केन तुलितः
स यो विश्वातङ्कत्रिपदपदरङ्कत्रिभुवनः ॥ ७८ ॥
विकुण्ठं वैकुण्ठं जलधिमपि कुर्वञ्जलधियं
प्रसीदन् प्रासादं भजति भजनीयो दिविषदाम्।
तदानन्दास्यन्दः स्वयमपि सदानन्दलहरी—
सु वन्दे बुन्देलाकुलजलधिवेलार्जिततपः ॥ ७९ ॥
अनीहा नीहारक्षितिभृति खनीहारिमहसा-
मल्लासः कैलासः कनकगिरिवासः कणगिरिः।
कथाशेषः शेषोऽजनि गुणविशेषोदयवशा-

दद्यो प्रासादानामनवरतदानार्द्रमनसः ॥८०॥
यदायामं कामं निरधिगतवामं दशदिशा-
मनन्तानन्त्यं यद्यदनवधि चान्तर्व्यरचयम् ।
अतो मे वैदग्धीमनुवदति दिग्धीरनिवहो
न चेदीदृग्भूमा सकलमिह भूमावुदयतु ॥ ८१ ॥
कैलासाद्रियशोविमर्दिसुषमा बद्धा हिमाद्रिं प्रति
स्पर्धां मेरुमियन्नमेरुफलवत्संभावयद् भासते ।
लेखांल्लेखगतानिवाग्रविलसल्लेखाञ्जगल्लेखय-
न्तुल्लासीकृतकेशिमर्दनमनाः प्रासादचूडामणिः ॥ ८२ ॥
मध्याह्ने मणिदर्पणो दिनमणिः स्यान्मूर्ध्नि रात्रौ पुन-
र्मध्यायां रजनीमणिर्यदुमणिप्रासादचूडामणेः ।
प्राग्जन्मार्जितनिर्भरार्जिततपःसंभारसंभावना-
यद्यालोकि स एव लोकमटतालोकि त्रिलोक्यद्भुतम्॥८३॥
स्पृशन्ती ब्रह्माण्डोपरितटमखण्डोदितरुचा-
शु चार्वी चागर्वीकृतमहितदर्वीकरपतिः ।
उदेति प्रासादादुपरि सविवादा ध्वजपटी
पटीयः स्वर्धुन्यास्तुहिनगिरिमूर्द्धन्युदितया ॥ ८४ ॥
दिशामीशाः प्राहुर्नरपतियशोबीजमधिका-
वदातप्रासादं प्रकटितनिनादं दिशि दिशि ।
तदग्रोदग्रोद्यद्ध्वजचलनिसर्गोज्ज्वलपटी-
तटीं दृष्ट्वा तज्जाङ्कुरकलननिर्यातकलहाः ॥ ८५ ॥
आब्रह्माण्डमखण्डपाण्डुरपयोधाराद्य नारायणी

शङ्के शङ्करशङ्कया सुरधुनीपङ्कौघसंकोचनी ।
आनन्दावहगन्धवाहनिवहैः प्रासादमूर्ध्नि ध्वजा-
दुकूता धवला पटीचलतटीकोटीरलोकत्रयी ॥ ८६ ॥
चुम्बत्यम्बरमेतदम्बरमणेर्बिम्बं यदा मण्डली-
मिन्दोर्नन्दकुमारमन्दिरशिरःसंयोत्यमन्दं यदा ।
मन्यन्ते मनुजाः प्रजातकुतुकाः संवीक्ष्य साक्षाचदा
पद्मं नद्धमृणालमिद्धमुदयत्क्षीरोदनीरोदरात् ॥ ८७ ॥
तुल्याशेषहरिन्निवेशनिविडस्फारस्फुरद्दीधितौ
मध्येऽह्नि द्युमणौ जनौघमनसि स्फूर्तिः स्फुटाऽऽसीदसौ ।
एतद्भूपतिवीरसिंहसुकृती प्रासादमूर्ध्नि न्यधा-
दुद्दण्डध्वजदण्डमण्डितमणिच्छत्रं सुरद्वेषिणः ॥ ८८ ॥
शुद्धप्रासादमूर्ध्नि ध्वजधवलपटीकोटकोटीरभावं
बिभ्राणे शुभ्रभानौ निशि दिशि विदिशि भ्राजिताडम्भ्रभानौ।
बुन्देलाभूपतीन्दोरधिगतजगतीजैत्रलेखाङ्कमङ्के
तङ्केनातापशङ्का जगदुपरि यशश्छत्रमत्रोन्नयन्ति ॥ ८९ ॥
इन्दिरेन्द्रमधिगत्य सुन्दरे वीरसिंहकृतवुङ्गमन्दिरे
छत्रयन्नुदयते फणीश्वरः स्वां फणां ध्वजपटी न साहणा९
प्रासादोच्चुपाराचलमतिरचलन्मण्डलं चण्डभानो-
स्तं दृष्ट्वा द्रष्टुकामः फणिपतिरुदगान्नाम वैकुण्ठधाम ।
वैकुण्ठं संदधानो रजनिमणिरसौ तन्मणिर्मध्यरात्रौ
वातव्याधूतपूतध्वजपटममरा वर्णयन्त्येवमेव ॥ ९१ ॥
यः सौन्दर्यमये मुकुन्दनिलये दत्ते क्षणं वीक्षणं

स्थाणुर्वा पुरुषोऽथवेति वलते तस्मिन्सतां संशयः।
नाश्चर्यं तदपि प्रतीहि यदसावाश्चर्यभूमा मुने
पाषाणप्रतिमामिषोढजडिमा तस्मिन् रमावल्लभः॥ ९२॥
भूयिष्ठानि पदानि कैटभभिदः प्रेष्ठानि भूमण्डले
तत्रासौ मथुरा नितान्तमधुरा तत्रापि तन्मन्दिरम्।
यत्किं नारद वेदयामि विदितं ते भावि सर्वं पुरो
बुन्देलापतिचेतसीव मुरजितत्रैव चित्रायते॥ ९३॥
इत्याख्याय मुनेः साक्षात्परमाख्यातुमक्षमः।
विस्मयोऽविस्मयोद्रेकाद्विरराम चतुर्मुखः॥ ९४॥

[कवेरात्मकथा]

हसनिचमतयाभिमण्डितः प्रादुरास भुवि हंसपण्डितः।
भूरिभूतिपरिभूतभूपतिर्दूरवारकुलभूः स्वभूरिव॥ ९५॥
ख्यातो यस्य पितामहस्तनुमहःप्रांशुस्वहंसोत्तमो
हंसज्ञातृतयानहंसजगदुत्तंसोऽलमंशोज्ज्वलः।
कंसध्वंसनकीर्तिशंसनयशोहंसालसंसारक-
स्तं शौरेः स्फुरदंशवत्सलममी शंसन्ति श संततः॥९६॥
द्वितीयरहितः श्रियास्तु निरवद्यया विद्यया
दयानिधिरयात्रधिस्त्रिदशलोभिशोभाम्बुधिः।
भवाभरणमुद्भवाद्भवनिभः स तस्याभव-
त्पिताखिलहिताकृतिः परशुराममिश्रः कृती॥ ९७॥
श्रीमहेशमहिषीव्रतारकः श्रीकृतः प्रमुमुदे महेशदा।

सैव यस्य जननीसुनीतिसूर्जानकीव कुशलास भासभूः॥९८॥
द्वौ ज्यायांसौ प्रशस्तानुगुणगुणगणैर्धीरधारावतंसौ
कंसारातेरिवांशौ धृतिसुमतिदयामासलावुन्नतांसौ ।
एको मानीय+न्गुणिमुकुटमणिः स्पर्द्धमानास्त्रिसूर्यान्
सोदर्याः साधुचर्या हुतभुज इव ते यस्य चासंस्त्रयोऽपि॥९९॥
ज्येष्ठाज्ज्येष्ठो गरिष्ठो बहुलगुणभरैः श्रेष्ठकारैकनिष्ठः
मेष्ठः क्ष्मापृष्ठभाजामपि चरितशमीभूतभूयो दिविष्ठः ।
मुख्यो वीरश्वराख्यो महिमबहलिमक्षोभितक्षीरसिन्धुः
श्रीबन्धुध्यानबन्धीभवदनलमनाः सिन्धुरो यस्य बन्धुः॥१००॥
यस्य ज्येष्ठानुजन्मा जगदुदितयशःफुल्लमल्लीमतल्ली
स्रक्श्रेणिश्चक्रपाणिर्गुणमणिविपणिः प्रीतिमच्चक्रपाणिः ।
मर्यादौदार्यधैर्याद्यवधिरनवधिश्रेष्ठनिःशेषविद्या—
रम्भैर्जम्भारिसंभावितगुरुरिव सोऽदम्भधीरुज्जृम्भे ।१०१॥
वाचा वाचामधीशो मुनिरपि तपसा तेजसा वीतिहोत्रो
द्रोणस्पर्द्धी समृद्धोत्सवनिवहतया युद्धमध्ये च यस्य ।
निःकृच्छ्रः श्रीसहस्रद्युतिरिव दमयन्द्राक्तामिस्रं तनूस्रैः
श्रीयोगादित्यमिश्रः समुदयमयते भक्तिनिष्ठः कनिष्ठः॥१०२
श्रीगोविन्दकृपानुविन्दफला श्रीवीरसिंहोज्ज्वला
मालेयाद्रिसुतानुभावकवचाऽकम्पा च चम्पूचमूम् ।
जेतुं कालकालौ बलौकसि कलौ काले करालेऽधुना
सान्नाढ्यः स गुणाढ्य एष विदधे श्रीमित्रमिश्रः कृती॥१०३॥
प्राप्य श्रीमित्रमिश्रोऽप्यमतमिसत्रगोदशीम् ।

अतुलां स तुलां सूरे गते चम्पूमपूरयत् ॥ १०४ ॥

मीनारोहिणि रोहिणीसहचरे कुस्वान्तिके रेवतीं
याते चण्डमरीचिमालिनि तुला वारे च वाचस्पतेः ।
शाके (१)शाङ्गगजर्तुभूपरिमिते ह्यानन्दकन्दाभिधां
चम्पूं पूरितवान्सितस्मरतिथौ श्रीमित्रमिश्रः कृती ॥१०५॥

इति श्रीमन्मित्रमिश्रकृतावानन्दचम्पूकाव्ये-
ऽष्टमोऽयमुल्लासः ॥ ८ ॥

सम्पूर्णा चेयं चम्पूः ।

(१)—"शाके साष्टगजर्तुभूपरिमिते" इति पठनीयम् । अर्थानुसन्धानानुरोधात् । अयं विषयो भूमिकायां विवेचितः । १६८८ विक्रमसंवत् ।

"अथ श्लोकानां वर्णानुक्रमणम्"

इति

*** श्लोकानां वर्णानुक्रमणं सम्पूर्णम् ***

(१)शोधकपत्रम् ।

(ग्रन्थे)

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पङ्क्ती
कर्णोत्तरं	कर्णोत्तस	२	१२
गधुरिम	मधुरिम	४	८
ओक्षेणा	अक्षिणी	४	२२
पुण्डरकि	पुण्डरीक	६	२
रन्त्यहो	रन्त्यंहो	६	११
ययोवर्च्चते	ययार्वर्त्तते	१६	२०
रोहिनी	रोहिणी	१९	५
भाव	भव	१९	२०
चण	चरण	२२	१
कणधीर	कर्णधार	२२	२
हेतोः	हेतो	२३	१६
शुभवते	शुभवन्त	२३	१९
पीपूप	पीयूप	२५	८
सौदामिनी	सौदामनी	२५	२१
रुप	रूपं	२७	३
माहो	महो	३०	८
वतवंस	वंशावतंस	३३	१५
सुनौ	सूनौ	३४	९
पुण्डरकि	पुण्डरीक	३५	१२
नभभ्रमम्	नभोभ्रमम्	३६	६
स्वमेव	स्वयमेव	३८	२०
स्वमेङ्क	स्वमङ्क	३९	८
तणा	तृष्णा	४०	२४
निन्द्रां	निद्रां	४४	६
माति	मात	४४	१२
उरस्य	उरःस्थ	४६	४
जम्भारिः	ज्जम्भारिः	५०	१०
तरुणा	तरुणां	५१	५
स्तोभ्यां	स्ताभ्यां	५१	१२
अचराम	अचरम	५५	१८
भूमय. इवा	भूमय इवा	५६	६
महिधर	महीधर	५६	१०
पङ्क	पङ्क	५७	११
गिरि	गिर	५७	२१

(१) अत्र सीसकाक्षरयोजनदोपसमुद्गता आपातमात्रविज्ञेयाश्चाशुद्धय समुपेक्षिताः ।

त्रुट्युन्	त्रुटयन्	६०	१९
चतुथ	चतुर्थं	६९	१
रण्प	रण्य	६५	१९
झणज्झणि	झणज्झणि	७१	५
स्थली	स्थली	७१	२१
दश	दृश	७२	१२
दुर्वोया	दुर्वांर्या	७३	१४
मूर्द्धा	मूर्च्छा	७७	१०
निहान्	निवहान्	७९	६
त्वाद्विधा	त्वादृद्धिधा	७९	१५
प्रोघ	प्रोद्य	७९	२०
कोटेनि	कोटेर्नि	८०	१
वत्सा	वत्सा	८०	१३
रव	रव	८१	३
पलाप्य	पलाय्य	८१	११
चटुटूस्रट	चटुलपटूस्रट	८२	३
वत्सल,	वत्स	८२	३
सप्रतिविप	संप्रति विप	८२	४
मजार	मञ्जीर	८२	११
दूधं	दूर्ध्वं	८९	१३
विहारेया	विहारयो	८२	१५
कृतात्प्र	कृतोत्प्रे	८२	२०
वलियत	वलयित	८३	९
दरादश	वरदश	८३	१८
दपर	दमर	८४	१२
स्तम्वा	स्तम्भा	८५	१७
लब्धा	लब्ध्वा	८६	५
जलार्द्रो	जलार्द्रं	८७	८
कर्णो	कर्णो	८८	१४
मुहुनि	मुहुर्नि	८८	१५
धारो	धारा	८८	१८
रानीरच नू	राजी स्वन्नू	८८	१८
घाप	घोष	८९	१
वसने	वसनेन	८९	६
पाययन्य	पाययन्त्य	८९	११
तनू	तरू	९०	७
समाक्षे	समाक्षे(?)	९२	१०
समूद्भूत	समुद्भूत्	९७	१६
मजीरशिञ्ओ	मञ्जीरशिञ्जा	१००	३
निर्झरानिरा	निर्झरशिला	१००	२१
समास्त	समाहृतं	१०१	४
प्रवश	प्रवेश	१०१	२२
तरग्राम	तरुग्राम	१०२	७
क्षाणमपि	क्षणमपि	१०५	९
गन्धवाना	गन्धर्वाणा	११०	८
ताण्डव	ताण्डवा	११०	११
डाम्वर	डम्बर	११०	११
धारित्रा	धरित्री	१११	५

रस्महं	रस्म्यहं	११२	४
मर्त्त	मार्त्त	११३	२२
मुर्वीधिरं	मुर्वीधरं	११९	१०
नित्रृति	निर्व्रृति	१२०	२१
विचित्रे	विचित्रै	१२१	२१
मगड्गल	मङ्गल	१२५	७
यः द्युति	यद्युति	१२७	१०
दिशा	दिशो	१२८	२०
कीदृक	कीदृक्	१३०	४
गुरोः	गुरो	१३३	११
वस्त्र	वक्त्र	१३३	२२
लोकय	लोक्य	१३६	२
चिर	चिरं	१३७	६
मन्धयज्शि	मन्धयञ्शि	१३७	१८
स्कन्धा	स्कन्धा	१३८	२२
नोहारि	मनोहारि	१४५	१९
तद्भिहित	तद्गणित	१४६	५
चित्त	चित	१४८	८
घृतालि	घृतालि	१५१	३
दक्षामिव	दक्षमिव	१५१	४
त्वर्याघ	त्वयीघर	१५१	१६
निराणपि	निराणयि	१५२	७
दद्द	ददद	१५५	७
गोचरा.	गोचरा	१५५	१०
इहर्माहिक	इद्दमादिक	१५५	११
वर्गन्यत्ती	वर्गयन्ती	१५६	१२
हसक	हसक	१५९	५
चातुरि	चातुरी	१६२	१५
नीर्णीय	निर्णीय	१६२	१३
मवलेपि	मनलेपि	१६३	१४
नन्दना	नन्दनाः	१६३	१७
चकारं	चक्कार	१६३	१९
दक्षिणमुहुर्य	दक्षिणमहोय	१६४	२१
स्पृश्यामि	स्प्रक्ष्यामि	१६४	२१
रेदु साहस	रे दु साहस	१६५	११
भवद्वदी	भवद्धदी	१६७	२
झणन्झ	झणज्झ	१६७	४
वलक्क	कलक्व	१६७	५
कञ्जु	कञ्ज	१६८	६
दृष्टा	दृशो	१६८	१४
युवर्ता	युवति	१७०	६
क्षयित	क्षपित	१७२	१७
शुद्ध मया	शुद्धमये	१७३	१८
यास	मास	१७७	१०
शान्तकुम्भ	शातकुम्भ	१७८	८
मुत्क्वटौ	मुत्कटो	१७९	११
ज्वरयनरांश्च	ज्वरयन्नरांश्च	१८१	१३
तंस्सं	तस	१८१	१५

श्रौरसो	श्रोरसो	१८२	१६	रनात्तर्भि	रनार्तोभू	१९१	९
पार्श्वेन	पाश्वण	१८२	१७	पुरेते	पुरैते	१९७	१६
मजा इव	गजा इव	१८३	८	ह्रंकू	हक	१९८	१०
विवता	वितता	१८४	१२	माला.	माला	२०१	१७
नृकसरि	नृकेसरी	१८५	९	मोद	मोद	२०२	-१
रचमन्न	रचयन्न	१८५	११	व्यधते	व्यधत्ते	२०४	११

(श्लोकानामनुक्रमणे)

अभूतत्पु	अभूत्पु	७(क)	१८	वारसिंहकृति	वीरसिंहकृत	१९(क)	२
कमलकोमल	अमलकोमल	२(क)	२१	व्रफलतमुपल	व्रतफलमुपल	१९(क)	२६
इति गिरि	इति गिर	४(क)	६	सन्नाह	सन्नाहः	२०(ख)	८
धलधौत	कलधौत	५(ख)	१९	रम्भा	रम्भा	२१(ख)	४
ध्यायत्तु	ध्यायन्तु	११(क)	२२	हरिणान्तर्गगतं	हरिणान्तर्गत	२१(ख)	२३
प्रोढ	प्रौढ	१४(क)	२६	ग्रास	ग्राम	२२(क)	१७

(उपोद्घाते)

मित्रमित्र	मित्रमिश्र	१	२	मया	मयी	१	१०
स्तुस्ति	स्तुति	१	१६	नीलाकण्ठ	नीलकण्ठ	१	२

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI BHAVANA TEXTS

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ M A

No 1—The Kiranavali Bhaskara a Commentary on Udayana s Kiranavali Dravya section by Padmanabha Misra
Ed with Introduction and Index by Gopinath Kaviraj M A Rs 1-12

No 2—The Advaita Chintamani, by Rangoji Bhatta
Ed with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste Sahityacharya Rs 1-12

No 3—The Vedanta Kalpalatika by Madhusudana Sarasvati
Edited with Introduction etc by Ramajna Pandeya Vyakaranacharya Rs 1-12

No 4—The Kusumanjali Bodhani, a Commentary on Udayana's Theistic Tract Nyaya Kusumanjali by Varadaraja
Ed with Introduction etc by Gopinath Kaviraj M A Rs 2-0

No 5—The Rasasara a Commentray on Udayana s Kiranavali Guna section by Bhatta Vadindra
Ed with Introduction etc by Gopinath Kaviraj M A Rs 1-2

No 6 (Part I)—The Bhavana Viveka by Mandana Misra with a Commentary by Bhatta Umbeka
Ed with Introduction etc by M M Ganganatha Jha M A, D Litt Rs 0-12

No 6—(Part II)—Ditto Ditto Rs 0-12

No 7 (Part I)—The Yoginihrdaya dipika by Amrtananda Natha being a Commentary on Yoginihrdaya a part of Vamakesvara Tantra
Ed with Introduction etc by Gopinath Kaviraj, M A Rs. 1-8

No 7—(Part II) Ditto Ditto Rs 1-4

No 8—The Kavyadakini, by Gangananda Kavindra
Ed. with Introduction etc by Jagnnatha Sastri Hoshing Sahityopadhyaya Rs 0-10

No 9—(Part I)-The Bhakti Chandrika, a Commentary on Sāndilya's Bhaktisutras, by Narayana Tirtha
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs 0-15

No 10-(Part I)-The Siddhantaratna, by Baladeva Vidyabhuṣana.
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A Rs 1-2

No 10-(Part II)—Do Do Rs 2-12

No 11-The Sri Vidya Ratna Sutras, by Gaudapada, with a Commentary by Sankararanya.
Ed with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste Sahityacharya Rs 0-9

No 12 The Rasapradipa by Prabhakara Bhatta
Ed with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste Sahityacharya Rs 1-2

No 13 The Siddhasiddhanta Sangraha, by Balabhadra.
Ed with Introduction by Gopinath Kaviraj, M A Rs 0-14

No 14-The Trivenika by Āsadhara Bhatta
Ed with Introduction by Batukanatha Sarma Sahityopadhyāya M A and Jagannatha Sastri Hoshing Sahityopadhyaya Rs 0-14

No 15 (Part I)-The Tripurarahasya (Jnana Khanda)
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A Rs 0-14

No 15-(Part-II)—Do Do Rs 2-4

No 15 (Part III)—Do Do Rs 2-0

No 15-(Part IV)—Do with Introduction, etc by Gopinath Kaviraj, M A.

No 16-The Kavya Vilasa by Chiranjiva Bhattacharya
Ed with Introduction etc by Batukanatha Sarmā Sahityopadhyaya, M A and Jagannatha Sastri Hoshing Sahityopādhyaya Rs 1-2

No 17-The Nyaya Kalika, by Bhatta Jayanta
Ed with Introduction by M M Ganganatha Jhā, M A, D Litt Rs, 0-14

No 18-(Part I)-The Goraksa Siddhanta Sangraha
Ed with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj M A Rs, 0-14

No 19-(Part I)-The Prakrita Prakasa by Vararuchi with the Prakrita Sanjivan by Vasantaraja and the Subodhini by Sadananda
Ed with Prefatory note etc by Batuk Nath Sarma M A and Baladeva Upadhyaya M A Rs 2-4

No 19-(Part II) Ditto Ditto Rs 2-12

No 19—(Part III) Introduction etc (In Preparation)

No 20 The Mansatattvaviveka by Visvanatha Nyayapanchanana Bhattacharya
Edited with Introduction etc by P Jagannatha Sastri Hoshing Sahityopadhyaya with a Foreword by Pandit Gopi Nath Kaviraj M A Principal Government Sanskrit College Benares Rs 0 12

No 21-(Part I) The Nyaya Siddhanta Mala by Jayarama Nyaya Panchanana Bhattacharya
Edited with Introduction etc by Mangal Deva Sastri M A D Phil (Oxon), Librarian Govt Sanskrit Library Sarasvati Bhavana Benares Rs 1-2

No 21-(Part-II) Ditto Ditto Rs 2 0

No 22-The Dharmanubandhi Slokachaturdasi by Sri Sesa Krṣna with a Commentary by Rama Pandit
Edited with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste Sahityacharya Assistant Librarian Government Sanskrit Library, Sarasvati Bhavana Benares Rs 1-0

No 23-Navaratrapradipa by Nanda Pandit Dharmadhikari
Ed with Introduction etc by Vaijanatha Sastri Varakale Dharmasastra-Sastri Sadholal Research Scholar, Sanskrit College Benares with a Foreword by P Gopinath Kaviraj M A, Principal Government Sanskrit College Benares Rs 2-0

No 24-The Sri Ramatapiniyopanisad with the Commentary called Rama Kasika in Purvatapini and Anandanidhi in Uttaratapini by Anandavana

Ed with Introduction etc by Anantarama Sastri Vetala Sahityopadhyaya Post-Acharya Scholar, Govt Sanskrit College, Benares with a Foreword by Pandit Gopi Natha Kaviraja, M A. Principal, Government Sanskrit College, Benares Rs 3-12

No 25 The Sapindyakalpalatika by Sadasivadeva alias Apadeva with a commentary by Narayana Deva
Edited with Introduction etc by Jagannatha Sastri Hosinga, Sahityopadhyaya, Sadholal Research Scholar, Govt Sanskrit College Benares Rs 1-4.

No 26-The Mrgankalekha Natika by Visvanatha Deva Kavi.
Edited with Introduction etc by Narayana Sastri Khiste Sahityacharya, Asst Librarian, Government Sanskrit Library, Benares Rs 1-0

No 27 The Vidvachcharita Panchakam By Narayana Sastri Khiste, Sahityacharya Assistant Librarian, Govt Sanskrit College, Library Sarasvati Bhavana, Benares With an Introduction by Gopinath Kaviraja, M. A., Principal, Govt. Sanskrit College, Benares Rs 2-0

No 28-The Vrata Kosa by Jagannatha Sastri Hosinga Sahityopadhyaya, late Sadholal Research Scholar, Sanskrit College, Benares With a Foreword by Sri Gopinatha Kaviraja, M.A., Principal Govt Sanskrit College, Benares Rs 4-0

No 29 The Vritti dipika By Mauni Sri Krsna Bhatta
Edited with Introduction etc by Pt Gangadhara Sastri Bharadvaja, Professor Govt Sanskrit College, Benares. Rs 1-2

No 30- The Padartha Mandanam By Sri Venidatta
Edited with Introduction etc by Pandit Gopala Sastri Nene, Professor, Govt Sanskrit College, Benares Rs 0-14

No 31 (Part I)-The Tantraratna by Partha Sarathi Misra.
Edited by M. M. Dr Ganganatha Jha, M. A., D Litt, Vice-Chancellor, Allahabad University, Allahabad Rs 1 14

No 32-The Tattvasara by Rakhaldasa Nyayaratna
Edited with Introduction etc by Harihara Sastri, Benares Hindu University

No. 33-The Nyaya Kaustubha (Part I) by Mahadeva Puntamkar.
Edited with Introduction etc by Umesa Misra, M. A. Allahabad University, Allahabad.

No. 34–(Part I) The Advaita Vidyatilakam by Sri Samarapungava Diksita With a Commentary by Sri Dharmayya Diksita Edited with Introduction, etc by Ganapati Lal Jha M A, Sadholal Research Scholar, Govt Sanskrit Library, Benares

No 35–The Dharma Vijaya Nataka by Bhudeva Sukla Edited with Introduction etc, by Pandit Narayana Sastri Khiste, Asst Librarian, Govt Sanskrit Library, Benares

No 36–The Ananda Kanda Champu by Mitra Misra Edited with a Foreword by Gopinath Kaviraj M A, by Nanda Kishore Sahityacharya Research Scholar Sanskrit College, Benares

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI

BHAVANA STUDIES

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ, M A

Vol I—

(a) Studies in Hindu Law (1) its Evolution, by Ganganatha Jha

(b The View point of Nyaya Vaisesika Philosophy, by Gopinath Kaviraj

(c) Nirmana Kaya by Gopinath Kaviraj Rs 1–12

Vol II—

(a) Parasurama Misra alias Vani Rasala Raya by Gopinath Kaviraj

b) Index to Sabara s Bhasya by the late Col G A. Jacob

c) Studies in Hindu Law (2) —its sources by Ganganath Jha

(d) A New Bhakti Sutra, by Gopinath Kaviraj

e) The System of Chakras according to Goraksa natha, by Gopinath Kaviraj

(f) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj

(g) Hindu Poetics, by Batuka natha Sarma

h) A Seventeenth Century Astrolabe, by Padmakara Dvivedi

(i) Some aspects of Vira Saiva Philosophy, by Gopinath Kaviraj

(j) Nyaya Kusumanjali (English Translation) by Gopinath Kaviraj

(k) The Definition of Poetry, by Narayana Sastri Khiste.

(l) Sondala Upadhyaya, by Gopinath Kaviraj Rs 5

Vol. III—

(a) Index to Sabara s Bhasya, by the late Col. G A. Jacob.

(b) Studies in Hindu Law (3) Judicial Procedure by Ganga natha Jha

(c) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj

(d) History and Bibliography of Nyaya Vaisesika Literature, by Gopinath Kaviraj

(e) Naisadha and Sri Harsa by Nilakamala Bhattacharya.

(f) Indian Dramaturgy by P N Patankar Rs 5

Vol IV—

(a) Studies in Hindu Law (4) Judicial Procedure by Ganganatha Jha

(b) History and Bibliography of Nyaya Vaisesika Literature, by Gopinath Kaviraj

(c) Analysis of the Contents of the Rgveda-Pratisakhya, by Mangala Deva S astri

(d) Narayana s Ganita kaumudi, by Padmakara Dvivedi

(e) Food and Drink in the Ramayanic Age by Manmatha natha Roy

(f) Satkaryavada Causality in Sankhya by Gopinath Kaviraj

(g) Discipline by Consequences, by G L Sinha

(h) History of the origin and expansion of the Aryans by A C Ganguly

(i) Punishments in Ancient Indian Schools by G L Sinha Rs 5

Vol V—

(a) Ancient Home of the Aryans and their migration to India by A C Ganguly

(b) A Satrap Coin, by Shyamalal Mehr

(c) An Estimate of the Civilisation of the Vanaras as depicted in the Ramayana by Manmatha natha Roy

(d) A Comparison of the Contents of the Rgveda Vajasaneya, Taittiriya & Atharvaveda Pratisakhyas by Mangala Deva S astri

(e) Formal Training and the Ancient Indian Thought, by G L Sinha

(f) History and Bibliography of Nyaya Vais esika Literature by Gopinath Kaviraj

(g) A Descriptive Index to the names in the Ramayana by Manmatha natha Roy

(h) Notes and Queries (1) Virgin Worship, by Gopinath Kaviraj Rs 5

Vol VI—

(a) Index to Sabara s Bhasya by the late Col G A Jacob

(b) Some Aspects of the History and Doctrines of the Nathas by Gopinath Kaviraj

(c) An Index etc the Ramayana by Manmatha natha Roy

(d) Studies in Hindu Law by M M Ganganatha Jha

(e) The Mimamsa manuscripts in the Govt Sanskrit Library (Benares), by Gopinatha Kaviraj

(f) Notes and Queries by Gopinatha Kavira

Vol VII

(a) Bhamaha and his Kavyalankara, by Batukanatha Sarma and Baladeva Upadhyaya

(b) Some variants in the readings of the Vaisesika Sutras, by Gopinatha Kaviraj

(c) History and Bibliography of Nyaya Vaisesika Literature, by Gopinatha Kaviraj

(d) An attempt to arrive at the Correct meaning of some obscure Vedic words by Sitaram Joshi.

(e) A comparison of the contents of the Rig Veda, Vajasaneya, Taittiriya and Atharva Veda (Chaturadhyayika) Pratis&khyas by Mangal Deva Shastri

(f) An Index to the Ramayana by Manmatha Nath Roy

(g) An Index to Sabara s Bhasya by the late Col J A Jacob

(h) Gleanings from the Tantras by Gopinatha Kaviraj

(i) The date of Madhusudana Saraswati, by Gopinatha Kaviraj

(j) Descriptive notes on Sanskrit Manuscripts, by Gopinatha Kaviraj

(k) A note on the meaning of the term Parardha, by Umesa Misra

Vol VIII (In progress)

(a) Indian Philosophy by Taraknath Sanyal

(b) An Index to the Ramayana by Manmatha Nath Roy

(c) Index to Sabara s Bhasya by the late Col J A Jacob

To be had of
The Superintendent
Government Press, U. P,
Allahabad